

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ РИНКУ ТА
ЕКОНОМІКО-ЕКОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

На правах рукопису

УДК 502.6:379.85:911.373

ВАРТАНЯН ГАННА ВАЛЕРІЇВНА

**ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
ПОЛІФУНКЦІОНАЛЬНИХ ТЕРИТОРІЙ**

Спеціальність 08.00.06 – економіка природокористування
та охорони навколишнього середовища

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Науковий керівник
Хумарова Ніна Іпполитівна,
доктор економічних наук,
старший науковий співробітник

Одеса – 2017

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ 1. Теоретичні та методичні засади формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій	11
1.1. Сутність, ознаки та функції поліфункціональних територій	11
1.2. Методичні підходи до оцінки туристичного потенціалу поліфункціональних територій	28
1.3. Етапи відтворювального циклу туристичного потенціалу поліфункціональних територій	42
Висновки до розділу 1	55
Розділ 2. Аналіз стану та оцінка можливостей використання поліфункціональних територій для розвитку туризму	60
2.1. Аналіз компонентної структури туристичного потенціалу поліфункціональних територій Одеської області	60
2.2. Оцінка туристичного потенціалу поліфункціональних територій Одеської області	82
2.3. Ідентифікація поліфункціональних територій для розвитку туризму в Одеській області	96
Висновки до розділу 2	118
Розділ 3. Механізм формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій	120
3.1. Сутність та складові механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій	120
3.2. Стратегії формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій	138

3.3. Обґрунтування програми реалізації стратегії розвитку поліфункціональних територій Татарбунарського району Одеської області	149
Висновки до розділу 3	166
Висновки	170
Список використаних джерел	173
Додатки	195

ВСТУП

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку суспільства, при загостренні економічних, соціальних та екологічних проблем, з одного боку, обмеженості природних ресурсів, з другого, все актуальнішим стає збереження різноманітності екосистем та забезпечення ефективного використання їх потенціалу. Обмеженість рекреаційних територій обумовлює необхідність пошуку шляхів їх розширення на основі формування нових сегментів ринку туристичних послуг, для чого доцільно переглянути можливості використання вже існуючих територій. На нашу думку, активізація розвитку туризму можлива за рахунок використання туристично-рекреаційного потенціалу територій поліфункціонального призначення. З огляду на це виникає потреба в обґрунтуванні наукових підходів до ідентифікації територій поліфункціонального призначення, визначення сутності цього поняття.

Проблемами використання територій поліфункціонального призначення, а саме – природно-заповідного фонду, природних рекреаційних та агросистем, займалась Л. Грановська, Л. Купінець, Н. Овсяннікова, Н. Андрєєва, О. Воробйова, О. Громова, І. Русєв, С. Нездоймінов. Проте в зазначених джерелах була своя мета і особливостей використання підходів до трактування сутності територій поліфункціонального призначення, вивчення специфіки їх використання, що не відповідає завданням нашого дослідження.

Туристичний потенціал є складовою природно-ресурсного потенціалу території. Питанням розвитку територіальних рекреаційних систем, оцінки їх рекреаційної місткості та потенціалу територій присвячені роботи В. Азара, М. Багрова, Ю. Веденіна, С. Генсірука, Л. Гринів, М. Долішнього, О. Жиницького, Н. Коленди, В. Кравціва, М. Мироненка, М. Нижника, М. Нудельмана, В. Преображенського, В. Руденка, В. Самодай, Т. Сафранова, С. Степаненка, І. Твердохлебова, Л. Черчик, О. Шаблія, і багатьох інших.

Теоретичним доробком цих вчених є розвиток понятійного апарату рекреаційного та туристичного природокористування, розробка

методологічного інструментарію його дослідження та оцінки. Практичні результати полягають у розробці механізмів управління природним потенціалом територій з метою забезпечення конкурентних переваг.

Проте, незважаючи на існуючі напрацювання, залишаються дискусійними підходи до ідентифікації поліфункціональних територій (ПФТ), розробки механізмів забезпечення їх розвитку та використання туристичного потенціалу. Водночас, існує необхідність урахуванням екологічного обмежувального чинника розвитку територій, формування механізму комплексного використання їх туристичного потенціалу. Актуальність і невідкладність вирішення цих проблем зумовили вибір теми дисертаційної роботи, визначили мету, завдання та структуру дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконувалась відповідно до тем науково-дослідних робіт Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України «Інституційні засади розбудови організаційно-управлінської системи природокористування в контексті адміністративно-територіальної реформи» (№ 0112U006982, 2013-2015 рр.), де автором визначено основні характеристики поліфункціональних територій Одеської області, що дозволило виявити їх групи за основними функціями територій (рекреаційна, оздоровча, еколого-освітня та пізнавальна) та найбільш перспективними м'якими видами туристичної діяльності (сільський, рекреаційний, екологічний туризм); «Розвиток відносин власності у рекреаційно-туристичному природокористуванні приморських регіонів України» (№ 0116U000411, 2016-2018 рр.), де автором узагальнено та уточнено методичні підходи до типізації поліфункціональних територій за основним призначенням з урахуванням домінуючого виду природних ресурсів та напрямками туристичної діяльності.

Мета та завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є обґрунтування теоретичних і методичних положень та розробка практичних рекомендацій щодо формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій.

Відповідно до сформульованої мети дослідження були поставлені такі завдання:

- розкрити сутність, ознаки та функції поліфункціональних територій;
- розробити методичні підходи до аналізу складових та оцінки туристичного потенціалу поліфункціональних територій;
- визначити етапи відтворювального циклу туристичного потенціалу поліфункціональних територій;
- здійснити аналіз складових та оцінку туристичного потенціалу поліфункціональних територій Одеської області;
- здійснити ідентифікацію поліфункціональних територій Одеської області;
- розробити механізм формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій;
- обґрунтувати стратегії розвитку поліфункціональних територій Одеської області та практичні рекомендації для їх реалізації.

Об'єктом дослідження є процеси формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій.

Предметом дослідження є теоретичні та методичні положення та практичні рекомендації щодо обґрунтування механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій.

Методи дослідження. Теоретичну та методологічну основу дослідження становлять положення сучасної еколого-економічної теорії, економіки природокористування. У роботі використано системний, ресурсний та процесний підходи і такі наукові методи: узагальнення, синтезу, індукції та дедукції – для визначення сутності поліфункціональних територій, туристичного потенціалу поліфункціональних територій та етапів його відтворювального циклу (розділ 1, пп. 1.1, 1.3), розробки методичних підходів аналізу складових та оцінки туристичного потенціалу поліфункціональних територій Одеської області (розділ 1, п. 1.2), обґрунтування механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних

територій (розділ 3, п. 3.1); статистичні – для обробки даних при проведенні аналізу складових та оцінці туристичного потенціалу поліфункціональних територій Одеської області України (розділ 2, пп. 2.2–2.3); групування – для ідентифікації поліфункціональних територій Одеської області за рівнем туристичного потенціалу (розділ 2, п. 2.3); структурно-функціональний – при формуванні матриці стратегій розвитку поліфункціональних територій Одеської області (розділ 3, п. 3.2); програмно-цільовий – для розробки концептуальних положень програми розвитку туристичного потенціалу поліфункціональних територій (розділ 3, п. 3.3).

Інформаційною базою дослідження є законодавчі та нормативні акти України у сфері природокористування та охорони навколишнього середовища, звіти, методичні та статистичні матеріали Міністерства екології та природних ресурсів України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі, Державного комітету статистики та інших міністерств і відомств, матеріали досліджень міжнародних організацій з економічних проблем природокористування, наукові праці провідних вітчизняних та зарубіжних вчених за темою дисертації, статистичні дані, аналітичні розрахунки автора.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні теоретико-методичних положень та практичних рекомендацій щодо розробки механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій.

При цьому одержані такі результати:

вперше:

- обґрунтовано структуру відтворювального циклу туристичного потенціалу поліфункціональних територій, суть якого відображають етапи його формування, відновлення, нарощення, реалізації, які можуть бути взаємопов'язаними і взаємообумовленими, проте за певних обставин – не обов'язковими;

удосконалено:

- сутність туристичного потенціалу поліфункціональних територій як сукупну здатність її ресурсів, умов та інфраструктурних елементів забезпечувати певні атракції для надання туристичних послуг, на які є попит і які здатні формувати туристичні потоки, що може слугувати основою для економічної діяльності в межах допустимого екологічного навантаження;

- методичний підхід до аналізу складових та оцінки туристичного потенціалу поліфункціональних територій, який, на відміну від існуючих, враховує специфіку поліфункціональності, дозволяє визначити пріоритетні напрями його використання, що дало можливість ідентифікувати поліфункціональні території за їх основним призначенням та видами туризму;

- методичні підходи до розробки механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій на основі відтворювального циклу в складі чотирьох контурів: формування туристичного потенціалу на базі наявних ресурсів; реалізація туристичного потенціалу, виходячи з тих умов і обставин, які склались на певний період; відновлення – при необхідності приведення якісних та кількісних параметрів природних ресурсів та умов для їх використання на перспективу; нарощення туристичного потенціалу на основі використання резервів поліфункціональних територій відповідно до обраної стратегії розвитку;

- ієрархічний підхід до обґрунтування стратегій розвитку поліфункціональних територій, що передбачає формування трьох рівнів стратегій (поведінкових, конкурентних, функціональних) з подальшою їх декомпозицією, на основі чого здійснено позиціонування районів Одеської області та розроблено практичні рекомендації для їх реалізації;

дістало подальший розвиток:

- обґрунтування сутності поліфункціональних територій як просторової цілісності, природоресурсний потенціал яких здатен забезпечувати виконання кількох функцій, що можуть стати основою для розвитку різних видів економічної діяльності на прийнятному рівні конкурентоспроможності;

- методологічні положення ідентифікації поліфункціональних територій (принципи, критерії ідентифікації, критерії ефективності використання, ознаки, підходи, функції), що визначають види та типи, напрями та форми ефективного використання їх природно-ресурсного потенціалу з урахуванням обмежувального екологічного чинника.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у розробці механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій, стратегічного набору розвитку ПФТ районів Одеської області (матриця стратегічного позиціонування районів Одеської області), практичних рекомендацій щодо формування програми реалізації визначених стратегій Татарбунарського району Одеської області.

Одержані результати, висновки та пропозиції знайшли відображення «Пропозиціях щодо пріоритетів розвитку туристично-рекреаційної сфери в контексті раціонального природокористування», що отримали позитивний відгук, та були враховані в роботі Департаменту екології та розвитку рекреаційних зон (Лист №1594/01-14/1 від 04.12.2015), Департаменту культури та туризму Одеської міської ради (Лист № 01-21/617 від 15.12.2015). Результати проведеного дослідження використані в розробці навчальних програм з дисциплін «Географія туризму», «Екологізація туристичної діяльності», в Одеському державному екологічному університеті (акт впровадження № 03-29/12/1190 від 03.12.2016 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею. Усі результати дослідження, що викладені у роботі та виносяться на захист, одержані автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертаційній роботі використані лише ті ідеї та положення, які є результатом особистих досліджень автора.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертації пройшли апробацію на міжнародних науково-практичних конференціях: XII – XVII Міжнародних наукових конференціях «Економіка для екології» (м. Суми, 3-7 травня 2006 р.; 6-9 травня 2008 р.; 7-10 травня 2010 р.;

6-9 травня 2011 р.); XIII, XX Всеукраїнських наукових конференціях «Екологічний менеджмент у загальній системі управління» (м. Суми, 22-23 квітня 2008 р.; 20-21 квітня 2010 р.); Міжнародній конференції «Зелена Економіка. Зелені Технології. Зелені Інвестиції» (м. Одеса 6-7 жовтня 2011 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Україна: Схід-Захід – Проблеми Сталого Розвитку» (м. Львів, 24-25 листопада 2011 р.); VII Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки» (м. Чернівці 21-22 грудня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Економічні підсумки 2013 року: досягнення, тенденції та прогнози» (м. Сімферополь, 27-28 грудня, 2013 р.); Міжнародній науковій конференції молодих вчених «Економіко-екологічні проблеми сучасності у дослідженнях молодих науковців» (м. Одеса, 16-18 червня, 2015 р.); International Scientific Conference «The scientific potential of the present» (St. Andrews, Scotland, December 1, 2016).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 21 наукову працю, з них 4 статті у наукових журналах, у т. ч. 2 статті у виданнях іноземних держав, 6 статей у збірниках наукових праць, 11 тез доповідей у матеріалах і конференцій.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи становить 205 сторінок, з яких основного тексту – 173 сторінки. Робота містить 24 таблиці, 16 рисунків, 10 додатків на 10 сторінках, список використаних джерел з 215 найменувань, викладених на 22 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПОЛІФУНКЦІОНАЛЬНИХ ТЕРИТОРІЙ

1.1. Сутність, ознаки та функції поліфункціональних територій

На сучасному етапі розвитку суспільства, при загостренні економічних, соціальних та екологічних проблем, з одного боку, обмеженості природних ресурсів, з другого, все актуальнішим стає збереження різноманітності екосистем та забезпечення ефективного використання їх потенціалу.

Обмеженість рекреаційних територій обумовлює необхідність пошуку шляхів їх розширення на основі формування нових сегментів ринку туристичних послуг, для чого доцільно переглянути можливості використання вже існуючих територій. На нашу думку, активізація розвитку туризму можлива за рахунок використання туристично-рекреаційного потенціалу територій поліфункціонального призначення. З огляду на це виникає потреба в обґрунтуванні наукових підходів до ідентифікації територій поліфункціонального призначення, визначення сутності цього поняття.

Законодавчо особливості використання категорійних територій, які присуті, є поліфункціональними, визначено законами України (ЗУ) «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про природно-заповідний фонд», «Про екологічну мережу», «Про Загальнодержавну програму формування національної екомережі України на 2000-2015 роки». Зокрема, в ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» природні території та об'єкти, що підлягають особливій охороні, утворюють єдину територіальну систему і включають території та об'єкти природно-заповідного фонду, курортні та лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, полезахисні й інші типи територій та об'єктів. До інших типів територій та об'єктів особливої

охорони віднесені зелені зони міст, ландшафтні парки, лісопарки, дендрарії та інші території садово-паркового господарства [133].

Відповідно до ЗУ «Про природно-заповідний фонд України» класифікаційна структура природно-заповідного фонду України включає 11 категорій територій та об'єктів загальнодержавного і місцевого значення: природні території та об'єкти – природні заповідники, біосферні заповідники (біосферні резервати за міжнародною номенклатурою), національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища; штучно створені об'єкти – ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва [135].

Проблемами використання територій поліфункціонального призначення, а саме – природно-заповідного фонду (ПЗФ), для розвитку рекреації, займалась Н. Овсяннікова [111].

Л. Грановська використовує терміни «поліфункціональність територій, які можуть виступати і як промислові, і як рекреаційні, а подекуди і як агроландшафтні зони» [44, с. 30]. У її монографії дається визначення зони поліфункціонального призначення як такої, «яка має рівноцінний статус пріоритетності просторових функцій в соціально-економічному розвитку території» [44, с. 30-31, 38].

Проте в зазначених джерелах була своя мета і особливості використання підходів до трактування сутності територій поліфункціонального призначення, вивчення специфіки їх використання, що не відповідає завданням нашого дослідження, тому нашим завданням є обґрунтування сутності поліфункціональних територій для розвитку різних видів туризму, виявлення їх ознак, функцій, принципів та критеріїв ідентифікації.

Для визначення сутності поліфункціональних територій (ПФТ) розглянемо, які ознаки та критерії використовуються найчастіше, коли мова йде про багато- чи поліфункціональність. Зокрема, при характеристиці об'єктів ПЗФ їх поліфункціональність визначається різноманіттям функцій, які вони виконують. Тобто, певна екосистема має свої індивідуальні особливості, які

можуть класифікуватися за різними ознаками або виділятися як основні (територіальна основа екомережі, збереження ландшафтного, геологічного, карстово-спелеологічного, біотичного різноманіття і генетичних ресурсів, запровадження фонових моніторингу тощо) і додаткові (науково-дослідна, рекреаційна, оздоровча, еколого-освітня, просвітня тощо) функції. Заповідні екосистеми можуть мати кліматорегулююче, рекреаційне призначення, виконувати ґрунто-, водо-, селезахисні, протилавинні функції [70].

На основі підходів Л. Грановської можна виділити такі ознаки поліфункціональних територій: вони є основою для розвитку різних видів діяльності (різноплановість використання); забезпечують рівноцінний статус пріоритетності просторових функцій розвитку території; потребують вироблення відповідних механізмів для «подолання протиріч, що виникають між різними структурними складовими просторового розвитку» [44, с. 31]; можуть мати кілька функціонально-просторових статусів (на прикладі зони рисосіяння – рекреаційний, промисловий, агроландшафтний, змішаний); визначають специфіку системи управління еколого-економічною системою [44, с. 73, 70, 105, 173].

Узагальнивши різні підходи, визначимо такі основні ознаки поліфункціональності територій:

- просторова обмеженість та визначеність (певна площа, межі);
- різноманіття характеристик, що обумовлює можливість їх використання з різною метою;
- внутрішній потенціал багатофункціональності, обумовлений специфічним поєднанням природних ресурсів та умов;
- можливості виділення різних зон в межах однієї території, що дозволяє розвивати різні види діяльності на принципах невиснажливості та збалансованості;
- здатність забезпечувати виконання кількох функцій як пріоритетних;
- складність управління, іноді – некерованість процесів розвитку як єдиного цілого.

На основі визначених ознак пропонуємо авторське визначення сутності поліфункціональних територій.

Поліфункціональна територія – це просторова цілісність, якій характерні сприятливе поєднання природних ресурсів і умов для розвитку кількох видів економічної діяльності. Поліфункціональною територією доцільно вважати таку, природноресурсний потенціал якої здатен забезпечувати виконання кількох функцій, що можуть стати основою для розвитку різних видів економічної діяльності, забезпечуючи достатній рівень конкурентоспроможності порівняно з іншим способом використання території.

Враховуючи авторське трактування розробимо принципи та підходи до ідентифікації поліфункціональних територій.

Основні принципи – це керівні положення, які визначають об'єктивні потреби та умови розвитку, що реалізує суспільство в процесі практичної діяльності у сфері природокористування.

Розглянемо різні варіанти формулювання принципів побудови екомережі. Принципи формування Пан-європейської екологічної мережі: цілісності, єдності, комплементарності, різноманіття, відновлення, відповідності, ієрархічності, підпорядкованості, максимальності, емерджентності, поліфункціональності, надійності, збалансованості, органічності. Називаються також етичні принципи Римського клубу, принципи екологічної етики [70, 105, 107].

У монографії Л. Черчик розроблено принципи рекреаційного природокористування:

- єдності та оптимального співвідношення в системі суспільство – природа для забезпечення суспільних потреб у природних рекреаційних ресурсах (ПРР);
- збалансованості розвитку рекреаційних екосистем;
- комплексності використання рекреаційного потенціалу територій у межах їх стійкості, непорушення та самовідновлення;
- пріоритету суспільних інтересів над приватними;

- рівноважного врахування екологічних, соціальних, економічних обмежень або пропорційності розвитку суспільних та природних систем;
- превентивності як запобігання, недопущення деградації природних рекреаційних ландшафтів і вичерпання ПРР, ефективного їх використання на основі «позитивного» прогнозування, розробки проектів та програм розвитку [182, с. 23-24].

Вважаємо доцільним доповнити цей перелік такими принципами:

- альтернативності, який полягає в урахуванні можливих варіантів використання потенціалу поліфункціональних територій та вибору тих із них, що забезпечать найбільші економічні, соціальні та екологічні вигоди;
- кооперування як використання природно-ресурсного потенціалу для забезпечення функціонування різних суб'єктів господарювання;
- ефективності як отримання найбільших вигод при найменших витратах.

Щодо підходів до ідентифікації поліфункціональних територій корисними є напрацювання вчених щодо формування просторових елементів екологічної мережі.

Зокрема, у монографії О. Мудрака названо такі підходи: біогеографічний, геоботанічний, структурно-ландшафтний, містобудівний чи урбоекологічний, гідроекологічний, лісотипологічний, агроекологічний, культурно-екологічний, категоріальний (мережа заповідників, парків, заказників). Проте він вказує, що «ці дослідження мають суттєвий недолік. У них не вироблена єдина структурна модель, що може широко застосовуватись для різних територій, відсутні критерії та методико-методологічні підходи, а також консолідований обсяг даних й інформації» [64]. Далі обґрунтовується доцільність використання комплексного підходу та критерію унікальності формування й невиснажливого використання об'єктів екомережі, що дозволить функціонально пов'язати мережу заповідних територій із системою територіальних одиниць районування та типологією і класифікацією природних об'єктів.

Ці напрацювання доцільно взяти до уваги, оскільки наукове обґрунтування розвитку та освоєння ПФТ є необхідною умовою ефективності

територіального планування та територіальної організації економіки природокористування і базується на різнобічному вивченні та оцінці природних і антропогенних ресурсів [174].

На нашу думку, в основу ідентифікації поліфункціональних територій слід покласти такі критерії:

- переважаючі в природно-ресурсному потенціалі ресурси, що визначатиме спеціалізацію ПФТ;
- екологічність території;
- економіко-географічне розміщення;
- сучасна територіальна структура;
- конкурентоспроможність основних сфер економічної діяльності;
- рівень кооперування різних сфер економічної діяльності;
- рівень розвитку інфраструктури певного типу;
- сучасна і перспективна потреба населення в результатах певної сфери діяльності (товари і послуги).

Ідентифікація ПФТ полягає у проведенні науково-дослідних робіт щодо їх виявлення та облікової інвентаризації з метою розвитку туризму. Необхідність ідентифікації ПФТ полягає у забезпеченні обґрунтованості таких дій:

- проектно-розвідувальних робіт по виявленню перспективних туристично-рекреаційних ресурсів, територій і об'єктів природно-заповідного фонду, пляжів, агроландшафтів, лісопромислових, ягідних, грибних угідь тощо;
- впорядкування мережі рекреаційних закладів, забезпечення розвитку матеріально-технічної бази найбільш перспективних видів туризму;
- благоустрій рекреаційних і заповідних територій, автодоріг тощо;
- розробка нових туристських маршрутів.

Основою певних ПФТ можуть бути: унікальне поєднання лісів, озер, особливого лікувального мікроклімату, сприятливого екологічного фону; родовищ лікувальних мінеральних вод, грязей, сапропелів, лікарських рослин, іхтіофауни, мисливської фауни; мережі мисливських та риболовецьких

господарств тощо. Відповідно до цього можуть формуватися особливі зони – санаторна, стаціонарно-оздоровча, спортивно-оздоровча, комбінованого відпочинку, пізнавального туризму.

Доцільно виокремити критерій ефективності використання потенціалу поліфункціональних територій. Це, з одного боку, ознака надійності функціонування поліфункціональних територій, з другого – базова, вихідна умова оцінки якісних та кількісних параметрів порівняння альтернативних варіантів розвитку. Оскільки ПФТ є складними, елементи їх неоднорідні, то варто декомпонувати критерії функціонування та розвитку на:

- екологічний – стійкості та самовідновлення потенціалу ПФТ;
- соціальний – задоволення потреб природокористувачів та споживачів послуг, на даних на основі використання природних ресурсів та умов ПФТ;
- економічний – забезпечення дохідності природокористування зокрема та економічної діяльності загалом.

Для характеристики функцій ПФТ використаємо вже існуючі підходи, узагальнимо їх.

А. Ковальчук виділив такі функції природоохоронних територій: організації наукових досліджень, охороні дикої природи, збереженні видів та генетичного різноманіття, забезпеченні підтримання стабільного стану довкілля, охороні специфічних природних і культурних рис, туризмі, рекреації, освіті, збалансованому використанні ресурсів природних систем, підтриманні культури і традицій народів тощо [70].

Інші вчені виділяють три групи суспільних функцій рекреаційної діяльності: медико-біологічну, соціально-культурну, економічну [120].

Певна ПФТ має свої індивідуальні функції, які можуть класифікуватися за різними ознаками або виділятися як головні (збереження ландшафтного, геологічного, карстово-спелеологічного, біотичного різноманіття і генетичних ресурсів, запровадження фонових моніторингу тощо) і додаткові (науково-дослідна, рекреаційна, оздоровча, еколого-освітня, просвітня тощо) функції.

Зокрема, великі заповідні екосистеми можуть мати кліматорегулююче значення, рекреаційне призначення, виконувати ґрунто-, водо-, а в селе- та лавинонебезпечних місцях – протиселеву та протилавинну функції. [70].

З позиції поліфункціональності (багатофункціонального значення) розглядаються функції об'єктів ПЗФ у монографії [70], де вони умовно поділяються на прямі і непрямі. До прямих належать біоконсерваційна (збереження генофонду), біогенетична, інформаційна і документаційна, науково-дослідна, еталонна, захисна екологічна функція, економічна, соціальна функції. Водночас, є ряд непрямих функцій – природопізнавальна, культурно-освітня, дидактична, ландшафтно-естетична.

Для розвитку туризму важливі як прямі, так і непрямі функції. Тому, використовуючи трактування із вище зазначеного джерела [70], уточнимо їх відповідно до специфіки нашого дослідження.

Зокрема, біоконсерваційна функція (збереження генофонду) природоохоронних територій полягає в збереженні генетичних ресурсів і біологічної різноманітності. Особливо ця функція актуальна для денатуралізованих та окультурених ландшафтів, тобто густонаселених регіонів України. Проте таку функцію можуть виконувати і охоронні об'єкти штучного походження – ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки.

Заповідні території, не залежно на основі якої екосистеми вони створені, «містять цікаву та важливу екологічну інформацію про хід еволюційних процесів у природі, про структурно-функціональну організацію екосистем, їх гомеостаз, вони служать своєрідними природними еталонами, на базі яких можна давати порівняльну екологічну і економічну оцінку культурним екосистемам, а також оцінку різних форм антропогенного впливу на природне середовище» [70]. Тобто, вони виконують такі функції як інформаційну, документаційну, еталонну.

Саме завдяки зазначеним обставинам на заповідних територіях проводяться систематичні стаціонарні дослідження екологічних процесів:

кліматичних, геофізичних, геохімічних, біотичних, що обумовлює виконання науково-дослідної функції.

І заповідні об'єкти, і лісові масиви та смуги часто виконують захисні екологічні функції, а саме: ґрунто-, водозахисні, протиерозійні, протиселеві, протилавинні функції. Природоохоронна функція поліфункціональних територій полягає у запобіганні деградації природних комплексів під впливом антропогенної діяльності, у тому числі й рекреаційної.

З точки зору туризму, реалізація цих функцій забезпечує виконання інших – пізнавальної, соціокультурної, науково-дослідної, інформаційної.

Водночас, ПФТ, в тому числі заповідні екосистеми мають вагомое економічне значення, зокрема, для розвитку лісового, рибальського, мисливського господарства, лувництва. Хоча «безпосереднє господарське значення заповідних об'єктів – заказників, резерватів, пам'яток природи – полягає в тому, що осередки елітних дерев, диких плодових та лікарських рослин, які охороняються на їх території, можуть бути використані як насінневі ділянки для селекційних робіт» [70].

В контексті нашого дослідження економічна функція поліфункціональних територій полягає у їх здатності забезпечувати розвиток кількох сфер діяльності. Зокрема й кількох видів туризму, якщо розглядати туристичний потенціал ПФТ: відтворенні робочої сили, розширенні сфери прикладання праці, прискоренні розвитку соціальної та виробничої інфраструктури.

Соціальна функція ПФТ полягає у задоволенні потреб населення у різних товарах та послугах, в тому числі – відпочинку, оздоровленні, лікуванні, пізнання, спілкуванні з природою, що сприяє зміцненню фізичного та психічного здоров'я, розвитку людини. Погоджуючись, що в основі соціальної функції лежить інформаційний контакт людини з природою та здатність задовольняти рекреаційні потреби людей, зауважимо, що зміст її значно ширший і полягає у забезпеченні умов (у процесі подорожей, відпочинку поза місцем проживання) для ознайомлення з культурним надбанням інших народів,

етнічних груп, вивчення історичної спадщини, розширення культурного, світоглядного рівнів, набуття навиків толерантного спілкування, співпраці, взаєморозуміння, що формує соціум загальнопланетарного масштабу [182, с. 23].

Роль цієї функції зростає у зв'язку з швидкими темпами індустріалізації й урбанізації. Постає проблема забезпечення туристично-рекреаційними ресурсами населення великих міст і індустріально-промислових комплексів, оскільки систематичний відпочинок людини впродовж робочого тижня (короткочасний), в кінці робочого тижня та під час відпусток (довготривалий), які в комплексі забезпечують відновлення фізичних і духовних сил позитивно впливають на економічний ефект у процесі економічної діяльності, що сприяє підвищенню добробуту й культурного рівня суспільства.

Історичний аналіз розвитку заповідної справи в зарубіжних країнах свідчить, що ідея організації національних парків у світі стала такою популярною і економічно вигідною завдяки поєднанню в них природоохоронних та соціальних функцій [70, 35].

Пізнавальна функція властива всім ПФТ як природного, так і культурного походження. Як зазначалось, екосистеми природоохоронних територій володіють цінним видовим складом флори і фауни, складними взаємозв'язками між біоценозами і їх середовищем, унікальними популяціями видів, які зникають. Це об'єкти для наукових досліджень, для ознайомлення, спілкування з природою, що в результаті є основою для розвитку людини, не лише інтелектуального, а й духовного, фізичного. Це тісно пов'язано з іншою функцією – культурно-освітньою, оскільки сприяє розвитку загальноосвітньої сфери людини, розширенні її природничого і краєзнавчого кругозору, вихованні природоохоронної активності і відповідальності за стан природи як національного, так і загальнолюдського багатства [70].

Як зазначає С. Стойко, монокультурний напрям розвитку лісового й сільського господарства призводить до ландшафтної монотонності. Внаслідок зростаючого техногенного впливу площа природних високоестетичних

ландшафтів зменшується. Існуючий екологічний прогноз свідчить, що процес денатуралізації природних ландшафтів зростатиме, а отже, відбуватиметься їх естетичне знецінення [70]. В цьому контексті розвиток ПФТ найбільшою мірою забезпечує виконання ландшафтно-естетичної функції, так як передбачає не лише збереження ландшафтних атракцій, а й їх підвищення, оскільки лише в такому випадку можливо розраховувати на активний розвиток різних видів туризму на одній території. Тому серед різних функцій ПФТ однією з вагомих є ландшафтно-естетична, яка забезпечує формування етичних, естетичних кондицій людини.

Узагальнимо основні теоретико-методологічні аспекти сутності ПФТ у вигляді схеми (рис. 1.1).

Представлені теоретичні викладки стануть основою для обґрунтування ознак типізації поліфункціональних територій, пошуку шляхів узгодження економічних, соціальних та екологічних інтересів і прийняття рішень щодо їх використання для розвитку туризму.

Типізація ПФТ – завдання складне та багатогранне, тому існує досить багато підходів, вибір серед яких визначається цілями та особливістю сфери дослідження. Вона представляє теоретико-методичний інтерес, оскільки розглядається як інструмент вивчення факторів впливу на використання туристичного потенціалу ПФТ, ідентифікації видів туризму, слугує основою для розробки методичних підходів до оцінки туристичного потенціалу та ефективності його використання.

Водночас, типізація має практичне значення, так як без неї неможливо здійснити аналіз особливостей формування, використання, охорони певних екосистем, визначити закономірності природокористування в їх межах, обґрунтувати стратегічні плани розвитку певних видів діяльності, вибрати адекватні інструменти використання та охорони, раціональні форми освоєння природно-ресурсного потенціалу загалом і туристичного потенціалу зокрема.

Рис. 1.1. Теоретико-методологічна схема визначення сутності поліфункціональних територій

Примітка. Розроблено автором.

Системними дослідженнями типізації та класифікації екосистем займалися вчені географи, економісти, ландшафтознавці, екологи, зокрема, Н. Андрєєва, О. Бейдик, І. Зорін, М. Мироненко, Я. Олійник, В. Руденко, В. Степанов, Н. Фоменко, С. Харічков, Н. Хумарова, Л. Черчик та інші. Ними

використані різні підходи, кожен з яких певним чином позиціонує екосистеми, рекреаційні чи туристичні ресурси.

І. Зорін та Ю. Штюрмер виділяють типологію територій за функціями туристичного природокористування, оскільки саме вона вказує на відповідність виду природокористування характеру рекреаційних потреб людини. Виділяють такі типи туристичного природокористування, яким відповідають типи територіальних рекреаційних систем: туристсько-оздоровчий тип природокористування, туристсько-спортивний тип природокористування, пізнавально-туристський тип природокористування [72, с. 22, 28, 31].

В ландшафтознавстві та урбаністиці використовувався критерій відповідності в природокористуванні незміненої природи та урбанізованого середовища. Б. Родоман виділив чотири типи туристичного природокористування: заповідне, рекреаційне, русальне, урбанізоване [72, с. 34-37].

Особливе значення для розвитку туризму мають антропоєкосистеми. Класифікацію антропогенних ландшафтів запропонував Ф. Мільков, виділивши класи та підкласи (сільськогосподарські: польові, лучно-пасовищні, садові; лісогосподарські: умовно натуральні, похідні, лісокультурні; селітебні: міські сільські; водні; промислові; лінійно-дорожні; рекреаційні: ландшафти і ландшафтно-техногенні комплекси навколо санаторіїв, пансіонатів, будинків і баз відпочинку, туристичні бази, кемпінги, великі міські і приміські парки з атракціонами, лісопарки, гідропарки, ландшафтно-архітектурні музеї та ін.; белігеративні: сторожові кургани, оборонні вали, вирви і траншеї; тафальні; сакральні: геосистеми, що виконують духовну функцію, пов'язану з релігійними запитами людства, об'єкти паломництва) [177].

З огляду на суспільні функції та спеціалізацію рекреаційної діяльності здійснюється класифікація територіальних рекреаційних систем (ТРС), запропонована Ю. Веденіним, І. Зоріним, В. Преображенським і, які визначають чотири основні функціональні типи ТРС: лікувальний, оздоровчий, спортивний, пізнавальний [164].

Л. Черчик пропонує таку класифікацію ТРС: за основними напрямками рекреаційної діяльності: лікувального, оздоровчо-спортивного, пізнавального типу; за значенням: регіонального, загальнодержавного, міжнародного; за часом проведення рекреаційних занять: довготривалої та короткотривалої рекреації; за мірою віддаленості від споживачів: ближні, віддалені [120, с. 13].

Відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» класифікаційна структура природно-заповідного фонду України включає 11 категорій територій та об'єктів загальнодержавного і місцевого значення: природні території та об'єкти – природні заповідники, біосферні заповідники (біосферні резервати за міжнародною номенклатурою), національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища; штучно створені об'єкти – ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва [135].

Території та об'єкти природно-заповідного фонду України можуть поділятися за:

- а) походженням (природне, штучне);
- б) категоріальною приналежністю (підкатегорії, типи категорій, наприклад, заповідники);
- в) адміністративним рангом (міжнародний, загальнодержавний, місцевий);
- г) функціональним значенням (багатофункціональний, малофункціональний);
- д) правовим статусом (юридична особа, не юридична особа, тобто за збереження відповідає землекористувач) [135].

Законом України "Про охорону навколишнього природного середовища" природні території та об'єкти, що підлягають особливій охороні, утворюють єдину територіальну систему і включають території та об'єкти природно-заповідного фонду, курортні та лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, полезахисні й інші типи територій та об'єктів. До інших типів територій та об'єктів особливої охорони віднесені зелені зони міст, ландшафтні парки,

лісопарки, дендрарії та інші території садово-паркового господарства [133].

Проте залишається низка позицій, які доцільно розвинути та уточнити відповідно до цілей цього дослідження.

Як зазначалось, різноманіття таксономії викликане різними підходами до вивчення територій. Кожна з класифікацій має своє підґрунтя, аргументи і часто в різні терміни автори вкладають однакову суть, або ж відмінності незначні. Проте з позиції нашого дослідження доцільно використати різні підходи, оскільки результати типізації за ними матимуть різне практичне застосування. У дослідженні використано кілька базових наукових джерел, в яких використано найбільш важливі конкретнонаукові підходи.

Найчастіше дослідники використовують ресурсний і територіальний підходи.

Ресурсний підхід передбачає типізацію територій не лише за переважаючим видом природних ресурсів, а й реальним станом їх використання.

Територіальний підхід передбачає визначення меж територій, їх географічну чи адміністративну прив'язку.

На основі просторового підходу формуються передумови вивчення території у часі та просторі, динаміці історичного розвитку, взаємозв'язку в системі «природа – людина – економіка» [47, с. 39].

Управлінський підхід дозволяє розглядати ПФТ як об'єкт регулювання процесів освоєння, використання, охорони, відновлення з використанням таких інструментів як моніторинг, аналіз стану, оцінка та діагностика, прогнозування, планування, контроль тощо.

Системний підхід забезпечує виокремлення таких видів та типів, які виникають у процесі взаємодії всіх складових (компонентів) туристичного потенціалу ПФТ.

Наступним кроком є визначення критеріїв, за якими доцільно здійснювати типізацію. Враховуючи специфіку ПФТ, їх ознаки та критерії ідентифікації, доцільно охопити кілька аспектів: превалюючий тип природних

ресурсів, рівень деградації екосистем, їх походження, унікальність, здатність до відновлення.

За результатами проведених досліджень пропонуємо такі критерії типізації та за кожним з них – види ПФТ:

- за походженням: природного, штучного (антропоєкосистеми);
- за основним призначенням та специфікою використання (спеціалізації): лікувально-профілактичного, оздоровчо-спортивного, пізнавального, утилітарного;
- за домінуючим видом природно-рекреаційних ресурсів: клімато-лікувальні, бальнеологічні, грязе-, озокерито-лікувальні, водолікувальні, фітолікувальні;
- за превалюючим типом природних ресурсів: водні, лісові, гірські, степові, болотні, ботанічні, загальнозоологічні, орнітологічні, ентомологічні, іхтіологічні, загальногеологічні, палеонтологічні та карстово-спелеологічні, інші відокремлені цілісні виділи в ландшафтах;
- на географічними рівнями: регіонального, зонального, загальнодержавного, міжнародного, континентального, біосферного;
- за рівнем деградації екосистем: непорушені (не змінені), окультурені, антропогенно змінені, порушені, денатуралізовані, деградовані, знищені;
- за рівнем унікальності: типові, унікальні, раритетні;
- за здатністю до самовідновлення: здатні до саморегуляції екосистеми як природні комплекси зі зворотними екологічними зв'язками; нездатні до саморегуляції екосистеми (повністю деградовані, деградовані, антропогенно змінені);
- за статусністю: статусні (наприклад, заповідники, курортно-санаторні зони, рекреаційні зони), не статусні;
- за адміністративним рангом: міжнародні, загальнодержавні, місцеві;
- за функціональним значенням: багатофункціональні, малофункціональний, монофункціональні;

- за часом проведення: довготривалого, сезонного та короткотривалого використання;
- за мірою віддаленості від споживачів: ближні, віддалені;
- за ступенем освоєння: освоєні, малоосвоєні, неосвоєні;
- за перспективністю освоєння: можливості зростання, скорочення, депресивні, стабілізації; проривного зростання.

Типи ПФТ за основним призначенням з урахуванням домінуючого виду природно-рекреаційних ресурсів відображено в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Класифікація ПФТ

Основне призначення ПФТ	Тип ПФТ	Використовувані ресурси
Лікувально-профілактична	клімато-лікувальні	мікроклімат морський, гірський, лісовий, соляних шахт, карстових печер
	бальнеологічні	мінеральні води
	грязе-, озокерито-лікувальні	лікувальні грязі, озокерит
	водолікувальні	термальні води
	фітолікувальні	фітолікувальні запаси
Оздоровчо-спортивна	стаціонарно-оздоровчі	водні, лісові, гірські, кліматичні, захисні лісові насадження, пилезахисні лісові смуги приміських зон
	спортивно-оздоровчі	водні, лісові, гірські, кліматичні, мисливські, рибальські природні пляжі, окультурені (штучно створені пляжі)
	комбінований	те ж
Пізнавально-утилітарна	селітебні зони	міські, сільські, приміські
	заповідні території	всі види
	аглоландшафти	агрофлора, польові, лучно-пасовищні, садові
	промислові ландшафти	терикони, кар'єри, частини портів, промислових об'єктів, ландшафтно-техногенні комплекси, об'єкти транспортної мережі
	культурно-історичні	
		сакральні
		тафальні
		белігеративні

Примітка. Узагальнено автором на основі джерел [175]

Чітко визначені умови використання природного потенціалу статусних ПФТ: об'єктів природно-заповідного фонду, курортно-санаторних та рекреаційних зон.

Лікувально-профілактичну функцію виконують курортні, лікувально-оздоровчі зони, які володіють природними лікувальними ресурсами: джерелами мінеральних вод, покладами лікувальних грязей, озокериту, сприятливими кліматичними умовами для лікування й оздоровлення людей. Рекреаційними зонами є ділянки суші і водного простору, призначені для туризму і організованого масового відпочинку населення.

Широко використовуються для розвитку туризму: національні природні парки, які створюються з метою збереження, відновлення й ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню й естетичну цінність; регіональні ландшафтні парки, які призначені для збереження в природному стані типових або унікальних природних комплексів та об'єктів, а також забезпечення умов для організованого відпочинку населення. Прикладом статусних екосистем штучного походження є ботанічні сади, парки, сквери.

Результати типізації будуть використані для розробки авторських підходів до ідентифікації ПФТ на основі вивчення природних їх особливостей, стану та оцінки ресурсів, що дозволить розширити спектр туристичних послуг, сформувати нові туристичні потоки, ефективно використати наявний природно-рекреаційний потенціал.

1.2. Методичні підходи до оцінки туристичного потенціалу поліфункціональних територій

Туристичний бізнес – одна з найпотужніших сфер сучасної світової економіки, проте в Україні переважає виїзний туризм, що призводить не лише до низьких темпів розвитку цієї сфери, а й вивозу капіталів за кордон. Тому потрібно розвивати туризм на власних теренах, освоюючи нові сегменти ринку туристичних послуг. Водночас, сучасний розвиток економічних відносин значною мірою визначається ефективністю використання потенціалу

соціоекологоекономічних систем різного рівня. Суттєвою складовою сукупного потенціалу цих систем є ресурсний потенціал певної території. Саме на основі галузевого та територіального підходів, на нашу думку, доцільно виокремити та вивчити особливості формування, оцінки туристичного потенціалу поліфункціональних територій. Проте, в результаті пошукових робіт щодо існуючих підходів до трактування туристичного потенціалу, ми виявили лише кілька джерел, де досліджувалась його дефініція. Частіше використовуються поняття рекреаційний, туристично-рекреаційний потенціал території або рекреаційних систем.

До того ж, немає однозначного трактування власне потенціалу. Узагальнення різних підходів до визначення сутності поняття здійснили М. Ігнатенко та В. Руденко, які встановили, що у 42 % випадків використання цього терміну означає сукупність природних умов і ресурсів, можливостей, запасів, засобів та цінностей; у 16 % – потужність виробництва, фондів, багатств, ресурсів, економічна, природна, регіону; 8 % – можливість продуктивних сил досягти певного ефекту; 5 % – потенціал природних ресурсів, розвитку господарства; 11 % – продуктивність, ефект природних багатств [73]. Зазначені вчені розглядають природно-ресурсний потенціал території як сукупну продуктивність природних ресурсів, засобів виробництва і предметів споживання, виражену в їхній суспільній споживчій вартості [151, с. 153].

З позиція нашого дослідження доцільно приділити увагу трактуванню природно-ресурсного потенціалу загалом і рекреаційного зокрема. Значний внесок у розвиток поняття природно-ресурсного потенціалу території зробили географи Д. Арманд, В. Галицький, Ю. Дмитревський, А. Ісаченко, О. Маринич, В. Сочава, В. Преображенський, П. Шищенко, , які дослідили теоретико-методологічні й прикладні основи оптимізації природного середовища (геосистем) на ландшафтній основі.

П. Шищенко пропонує поняття «загального або територіального ландшафтного потенціалу» як фізичного стану і речовинно-енергетичної

забезпеченості географічних ландшафтів, що визначають їхню здатність виконувати природоохоронні та соціально-економічні функції і задовольняти суспільні потреби через різні види природокористування [185]. У його межах автор виділяє часткові ландшафтні потенціали: земельно-ресурсний, мінерально-ресурсний, вологісно-тепловий і водний, біотичний, будівельний, рекреаційний, самоочищення, біотичної вегетації, естетичний, саморегуляційний та інші.

Природно-рекреаційний потенціал є складовою природно-ресурсного потенціалу території. Питанням розвитку територіальних рекреаційних систем, оцінки їх рекреаційної місткості та потенціалу територій присвячені роботи В. Азара, М. Багрова, О. Бейдика, Ю. Веденіна, С. Генсірука, Л. Гринів, М. Гудзь, П. Гудзя, М. Долішнього, В. Євдокименка, О. Живицького, П. Жука, І. Зоріна, Н. Коленди, В. Кифяка, Є. Котлярова, В. Кравціва, М. Мироненка, М. Нижника, М. Нудельмана, В. Преображенського, С. Родичкіна, В. Руденка, О. Тарасова, І. Твердохлебова, Л. Черчик, О. Шаблія і багатьох інших. [21-23, 47-49, 62, 73, 183, 187,].

М. Долішній, О. Мошенець вважають, що природно-рекреаційний потенціал є сукупністю всіх видів природних ресурсів регіону з урахуванням їх якості, транспортно-експлуатаційної доступності та економічної доцільності господарського використання [61].

О. Шаблій під рекреаційним потенціалом розуміє систему природних і суспільних об'єктів, їх властивостей і відношень, які можуть використовуватись або використовуються для цілей оздоровлення чи відновлення, поповнення, розширення чи нагромадження духовних і фізичних сил людини у вільний від основного виду діяльності час [184, с. 105]. Крім цього, вчений зазначає, що рекреаційний потенціал охоплює, крім рекреаційних ресурсів та умов, рекреаційну інфраструктуру та сукупність людей, зайнятих реалізацією рекреаційних послуг і залежить від структури рекреаційної системи.

Л. Черчик вважає, що природно-рекреаційний потенціал визначається територіальними і часовими межами, а також технічними, науковими, фінансовими можливостями освоєння та експлуатації території, а також здатністю задовольняти рекреаційні потреби суспільства [180].

Наведемо також визначення туристського та екотуристського потенціалу.

О. Дроздов під туристичним потенціалом певного об'єкта чи території розуміє «сукупність природних і рукотворних тіл і явищ, а також умов, можливостей і засобів, придатних для формування туристського продукту та здійснення відповідних турів, екскурсій, програм [62].

О. Дмитрук під екотуристським потенціалом природоохоронної території розуміє сукупність всіх пов'язаних з нею екотуристських ресурсів, тобто природних і антропогенних об'єктів, явищ, властивостей, засобів, можливостей та умов, придатних для формування екотуристського продукту та здійснення відповідних екологічних турів, екскурсій, програм тощо [56].

О. Міщенко екотуристський потенціал природоохоронної території трактує як систему ресурсів, що поєднує умови та засоби, які виконують соціальні, економічні й природоохоронні функції, задовольняючи потреби туристів у різних видах екотуристської діяльності [104].

Проте вважаємо доцільним уточнити поняття туристичного потенціалу, виходячи з сутності та видів туризму.

Відповідно до визначення Всесвітньої туристичної організації, туризм – це подорож у вільний час, один з видів активного відпочинку. Відповідно до Закону України «Про туризм», туризм – тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці перебування [137].

Питанням вивчення та удосконалення поняття туризму займалися багато науковців. Проте зосередимо увагу лише на кількох з них. Е. Слободенюк вважає, що туризм є сферою глобальної міжособистісної комунікації, яка підготовлює, забезпечує, поширює та поглиблює взаємодію соціумів, етносів, народів, країн [157]. За Н. Опанасюк, туризм – це тимчасове подорожування

людини за межі місця проживання з метою пізнання, відпочинку, оздоровлення тощо, яка не передбачає зайняття оплачуваною діяльністю в місці чи країні тимчасового перебування, шляхом вільного обрання форм і напрямків пересування [116].

За метою поїздки туризм поділяється на такі види: рекреаційний, оздоровчий, відпочинок, пізнавальний, професійно-діловий, науковий (конгресний), спортивний відпочинок, шоп-тури, пригодницький, паломницький, ностальгічний, екотуризм, екзотичний, елітарний та інші.

Враховуючи визначення туризму та його види вважаємо необхідними при визначенні сутності туристичного потенціалу поліфункціональних територій врахувати такі принципові положення, розроблені нами на основі джерела [182, с. 14-18]:

- необхідності оптимізації екосистем у межах їх природних можливостей, оскільки їх деградація призводить до втрати рекреаційної цінності й туристичних атракцій (геоцентричний підхід);

- напрями розвитку екосистем визначаються потребами людей, які формують асортимент туристичних послуг, значною мірою визначений процесом взаємодії природи та людини, оскільки природне середовище у цьому випадку забезпечує відновлення витрачених людиною життєвих сил, а людська діяльність змінює окремі елементи природи та їх властивості для формування власного простору життєдіяльності (соціоцентричний підхід);

- оскільки екологічна компонента стає обмежувальним чинником економічного зростання, то умови навколишнього середовища визначають умови освоєння ПФТ та суспільного виробництва туристичних послуг (економіко-екологічний підхід);

- обмеженість природних ресурсів обумовлює необхідність вибору найефективніших видів діяльності (функціонально-економічний підхід) ;

- частина ПФТ – об'єкти ПЗФ, власності, тому є проблема визначення правового статусу ПФТ щодо умов користування, володіння та розпорядження ними (інституційний підхід);

- ПФТ мають визначену територіальну локалізацію, володіють стійкими територіальними поєднаннями ресурсів та умов, що обумовлюють їх спеціалізацію (територіальний підхід);

- туристичний потенціал ПФТ є об'єктом державної та регіональної політики щодо розвитку загалом і туризму зокрема для задоволення суспільних потреб (суспільно-політичний підхід);

- туристичний потенціал культурно-історичних ПФТ можна розглядати як джерело формування внутрішньої культури, складової національної, етнічної культури (культурологічний підхід).

Тому туристичному потенціалу характерні ознаки відкритої динамічної системи, у межах якої відбувається взаємодія людини (безпосередньо або опосередковано через працю) з природним середовищем з метою використання його властивостей та атракцій для відновлення фізичних сил, морального та психічного стану, життєвої енергії.

Як процес освоєння туристичного потенціалу передбачає: виявлення та вивчення природних ресурсів та умов; їх оцінку; обґрунтування доцільності освоєння; вибір форм використання; регулювання цих процесів з метою охорони, відновлення та поліпшення якостей природних ресурсів і умов.

Згідно методики розрахунку обсягів туристичної діяльності до характерних туристських товарів та послуг належать: послуги розміщення; громадське харчування та продаж напоїв; послуги пасажирського транспорту; послуги турагентів, туроператорів, туристських гідів; послуги у сфері культури; рекреація та інші види дозвілля; фінансові та страхові послуги; інші види.

Таким чином, туристичний потенціал ПФТ – це сукупна здатність ресурсів, умов та інфраструктурних елементів територій забезпечити певні атракції для надання туристичних послуг, на які є попит і які здатні формувати туристичні потоки, що може слугувати основою для економічної діяльності в межах допустимого екологічного навантаження.

Використавши підходи О. Міщенко, основними блоками (складовими) туристичного потенціалу ПФТ: ресурси, умови, засоби (рис. 1.2) [104].

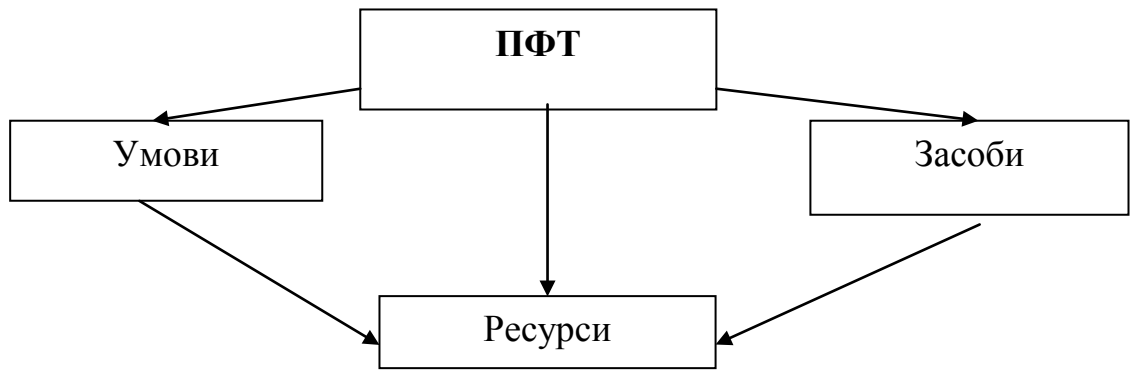

Рис. 1.2. Складові туристичного потенціалу ПФТ
Примітка. Розроблено автором на основі джерела [104].

Прикладами таких ПФТ згідно ЗУ “Про природно-заповідний фонд України” є 11 категорій природно-заповідного фонду (ПЗФ) – 7 природних і 4 штучних (колекційно-паркового типу). До природних категорій належать заповідники (природні і біосферні), національні природні парки, заказники, пам’ятки природи, заповідні урочища та регіональні ландшафтні парки. До категорій колекційно-паркового типу – ботанічні сади, дендрологічні парки, зоопарки, парки-пам’ятки садово-паркового мистецтва [135].

Серед визначених законодавством, категорій та об’єктів ПЗФ тільки для шести із них рекреаційна, освітня і виховна функції є цільовими. До останніх належать національний природний парк, регіональний ландшафтний парк та штучно створені об’єкти – ботанічний сад, дендрологічний парк, парк-пам’ятка садово-паркового мистецтва, зоологічний парк. Провідними рекреаційними природоохоронними установами є національні природні парки.

Важливою складовою туристського потенціалу є умови, що склались в межах ПФТ. Умови здійснення туризму можна розділити на природні та антропогенні.

Природні умови включають кліматичні, ландшафтно-естетичну, гідрологічну, флористичну, фауністичну цінність, такі характеристики ландшафтів як стійкість, місткість, стадія дигресії, атрактивність, естетичність; вигідність економіко-географічного положення; лісистість, породний склад, бонітет, різноманітність ландшафтів, рослинного покриву, його ярусність,

фітонцидність, естетичність пейзажів, частота змінюваності, заболоченість територій, рельєф, наявність грибних і ягідних місць, водойм, тощо.

Антропогенні умови включають рівень господарського освоєння, заселення, транспортна та пішохідна доступність, розвиненість соціальної інфраструктури, наявність елементів рекреаційного благоустрою, наявність рекреаційних підприємств, трудових ресурсів, частини матеріального виробництва, що безпосередньо чи опосередковано працює на туристичну сферу, зв'язок з зовнішніми пунктами матеріально-технічного і продовольчого постачання, розміщення відносно зон використання додаткової робочої сили в часи пік.

Визначальне значення належить матеріально-технічній базі та інфраструктурі туристичної сфери, яку ми відносимо до групи засобів. Використовуються такі терміни як інфраструктура або матеріально-технічна база (МТБ) туризму. МТБ становлять санаторії, пансіонати з лікуванням, санаторії-профілакторії, будинки та пансіонати відпочинку, туристичні бази, бази і табори відпочинку, туристичні готелі, кемпінги, туристично-екскурсійні бюро та центри, установи організації та управління рекреаційною діяльністю регіону, туристичні та спортивні клуби, мотелі, квартирний фонд, що здається в оренду, наметові містечка, пристанища, хатинки лісника, кемпінги, облаштовані туристські маршрути та екологічні стежки, заклади харчування, транспортні організації, що здійснюють туристичні перевезення, навчальні заклади підготовки спеціалістів для туристичної сфери, інформаційні та рекламні служби, підприємства по виробництву і продажу товарів туристичного попиту.

Водночас, доцільно виділити інституційну складову, яка включає нормативно-законодавче забезпечення, діяльність органів державного та регіонального регулювання у сфері природокористування, економіки, соціально-економічного розвитку адміністративних утворень, охорони природи тощо. Привабливість певної ПФТ як з позиції туристів, так і з позиції підприємців для веденні туристичного бізнесу, залежить від якісного та

кількісного складу компонентів, які формують туристичний потенціал ПФТ та рівня їх освоєння або можливостей освоєння. Варто зауважити, що екосистеми суттєво відрізняються між собою не тільки за видами ресурсів, а й іншими параметрами, які впливають на формування туристичного потенціалу ПФТ, зокрема спеціалізацією туристичної діяльності (оздоровча, пізнавальна, лікувальна, спортивна), можливістю використання наявних ресурсів, сформованими традиціями та ментальністю, особливостями домінуючих потреб. Тому важливим етапом для обґрунтування доцільності розвитку того чи іншого виду діяльності є оцінка туристичного потенціалу ПФТ.

Науковцями розроблено низка методичних підходів до оцінки природно-ресурсного, природно-рекреаційного, рекреаційного, екотуристського потенціалу. Зокрема цим питанням присвячені роботи О. Бейдика, Ю. Веденіна, М. Гудзь, П. Гудзя, М. Долішнього, В. Євдокименка, В. Кифяка, Н. Коленди, В. Кравціва, О. Міщенко, В. Преображенського, В. Руденка, Л. Черчик, О. Шаблія. Саме тому виникає необхідність у розробці методичних підходів до проведення комплексного аналізу, оцінки, прогнозування сукупного потенціалу і його компонент та виявлення стратегічного потенціалу рекреаційної системи регіону.

Зокрема Н. Коленда розробила методику оцінки стратегічного потенціалу рекреаційного потенціалу регіону [181], Л. Черчик – методику оцінки перспективності розвитку рекреаційного природокористування [181], О. Міщенко – методику оцінки екотуристського потенціалу [179], В. Мацола – методику бальної рекреаційної оцінки, що передбачає дослідження природних, культурно-історичних та соціально-економічних рекреаційних ресурсів [97].

Проте у нашому дослідженні варто акцентувати увагу саме на поліфункціональних територіях, що потребує подальших досліджень та пошуку методичних підходів до оцінки їх туристичного потенціалу.

Як зазначалось у підрозділі 1.1, в основу ідентифікації поліфункціональних територій слід покласти такі критерії: переважаючі ресурси, що визначатиме спеціалізацію ПФТ; екологічність та розміщення

ПФТ; сучасна територіальна структура; конкурентоспроможність основних сфер економічної діяльності; рівень кооперування різних сфер економічної діяльності; рівень розвитку інфраструктури; туристичні потреби.

Отже за будь-яких обставин потрібно буде проаналізувати наявні ПФТ з позиції природно-ресурсного забезпечення, що передбачає використання таких показників: обсяги розвіданих запасів спеціальних рекреаційних ресурсів; площі лісових, водних, мисливських угідь; кількість та видова структура мисливських тварин, риби; площа об'єктів природно-заповідного фонду; кліматичні та природно-географічні умови. Доцільно також встановити обсяги (площі) земельного потенціалу згідно кадастру (площі земель рекреаційного, оздоровчого, природоохоронного та історико-культурного призначення) (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Групи показників природно-ресурсного забезпечення ПФТ

Група показників	Показники	Спосіб визначення
1	2	3
Характеристика природно-кліматичних умов	Природно-кліматичні умови: температура повітря, його вологість, швидкість вітру, хмарність, освітленість, тривалість світлової частини доби сумарна сонячна та ультрафіолетова радіація прозорість повітря, час отримання оптимальної дози УФР, хв., період геліотерапії, днів; тривалість купально-пляжного періоду, днів; товщина снігового покриву, см; тривалість періоду для занять зимовими видами спорту, днів; мікроклімат морський, гірський, лісовий, соляних шахт, карстових печер	Данні метеорологічних служб, досліджень з кліматології та метеорології
Кількісні показники природно-ресурсного забезпечення	Площі ПФТ: ліси та лісовкриті площі, забудовані землі, сільсько-господарські землі внутрішні води: природні водотоки, штучні водотоки, озера, лимани, ставки, штучні водосховища	Статистичні дані, результати офіційних джерел моніторингу соціально-економічної ситуації в Україні, результати наукових досліджень
	Площі земель: природоохоронні землі, рекреаційного призначення, оздоровчого призначення, культурно-історичного призначення (архітектурно-містобудівні споруди, сакральні споруди, музеї та музейні комплекси)	
	Обсяги розвіданих запасів спеціальних ПРР: мінеральних вод, термальних вод, лікувальних грязей, сапропелів, озокериту	

Продовження табл. 1.2

1	2	3
Якісні показники природно-ресурсного забезпечення	Рівень комфортності природно-кліматичних умов для розвитку певного виду туризму	Визначається як відповідність нормативному або рекомендованому показнику
	Частка сільськогосподарських земель, % частка лісів та лісовкритих площ, % частка лісів для відпочинку у загальній площі лісів, % частка забудованих земель, % частка внутрішніх вод, %	Визначається як відношення площі цих земель (екосистеми) до площі регіону
	Частка земель певного функціонального призначення у загальному обсязі, %: частка земель природоохоронного призначення частка земель рекреаційного призначення частка земель оздоровчого призначення частка земель культурно-історичного призначення	Визначається як відношення площі цих земель до площі регіону
	Рівень забезпечення мінеральними водами Рівень забезпечення лікувальними грязями Рівень забезпечення сапропелями Рівень забезпечення озокеритом	Визначається як відношення запасів певного виду ресурсу до чисельності рекреантів

Примітка. Розроблено автором на основі джерел [97, 179, 181].

Окремим блоком потрібно розглянути показники інфраструктурного забезпечення та матеріально-технічної бази (табл. 1.3). Важливими показниками, що характеризують можливості формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій є показники такі показники інфраструктурного забезпечення: транспортної доступності (порти, аеродроми, автомобільні шляхи з твердим покриттям, залізниці), розвитку місць тимчасового проживання (заклади готельного типу), закладів сервісного обслуговування (харчування, побутового обслуговування, торгівлі), засобів зв'язку, турагенцій тощо. Матеріально-технічну базу туризму характеризують показники кількості санаторіїв, пансіонатів з лікуванням, будинків та баз відпочинку, дитячих оздоровчих таборів, туристичних баз, тур агентів та туроператорів

**Групи показників інфраструктурного та матеріально-технічного
забезпечення ПФТ**

Група показників	Показники	Спосіб визначення
1	2	3
Кількісні показники інфраструктурного забезпечення	Автомобільні дороги: довжина, тис. км, у тому числі з твердим покриттям; Залізниця; морський транспорт; повітряний транспорт; Готелі, заклади 1-2 денного перебування, у них місць, тис. Туристичні агенції Туристичні оператори	Статистичні дані, результати офіційних джерел моніторингу соціально-економічної ситуації в Україні, результати наукових досліджень
Якісні показники інфраструктурного забезпечення	Частка у загальній довжині, % Частка доріг з твердим покриттям, % Щільність, км/ 1000 км ²	
Кількісні показники матеріально-технічного забезпечення	Санаторії, у них ліжок, тис. з них – дитячі, в них ліжок, тис. Пансіонати з лікуванням, у них ліжок, тис. Санаторії-профілакторії, в них ліжок, тис. Будинки і пансіонати відпочинку, у них місць, тис. Бази та інші заклади відпочинку, у них місць, тис. Дитячі оздоровчі табори, в них місць, тис. Туристичні бази, в них місць, тис.	Статистичні дані, результати офіційних джерел моніторингу соціально-економічної ситуації в Україні, результати наукових досліджень
Якісні показники матеріально-технічного забезпечення	Рівень концентрації місць у закладах МТБ: на одиницю площі регіону на 1 тис. населення регіону на одного рекреанта	Математичні методи розрахунку

Примітка. Розроблено автором на основі джерел [95, 169, 172].

За певних обставин доцільно проводити аналіз екологічної ситуації. Для цього використовуються абсолютні та відносні показники (табл. 1.4).

Оцінка туристичного потенціалу ПФТ в розрізі його ресурсних компонент дозволяє визначити субгалузі туристичної спеціалізації: лікувальної, оздоровчої, пізнавальної, спортивної тощо.

Групи показників екологічної ситуації

Група показників	Показники	Спосіб визначення
1	2	3
Кількісні показники	Скидання забруднених вод у природні поверхневі водні об'єкти Викиди шкідливих речовин у атмосферне повітря Наявність промислових токсичних відходів у сховища організованого складування Утворення промислових токсичних відходів	Статистичні дані, результати офіційних джерел моніторингу екологічної ситуації в Україні, результати наукових досліджень
Якісні показники	Коефіцієнт потенційної радіаційної небезпеки територій Частота виникнення надзвичайних ситуацій техногенного характеру, випадків Частота виникнення надзвичайних ситуацій природного характеру, випадків Рівень викидів речовин у атмосферу, скидання забруднених вод у природні поверхневі води	Математичні методи розрахунків

Примітка. Розроблено автором на основі джерел [95, 169, 172].

Зокрема, лікувальна спеціалізація визначається залежно від: забезпеченості мінеральними водами, лікувальними грязями, кліматичними ресурсами, землями оздоровчого призначення, санаторіями та пансіонатами з лікуванням та їх персоналом, доходами від діяльності санаторіїв та пансіонатів з лікуванням, показниками екологічної комфортності та антропогенного навантаження на курортно-санаторні землі.

Оздоровча спеціалізація характеризується показниками забезпеченості водними та лісовими ресурсами, кліматичними ресурсами, землями оздоровчого та рекреаційного призначення, будинками та пансіонатами відпочинку, дитячими оздоровчими таборами, їх кадровим забезпеченням, доходами від діяльності рекреаційних закладів, показниками екологічної комфортності та антропогенного навантаження на землі оздоровчого призначення та рекреаційного призначення, водні та лісові ресурси.

Пізнавальну спеціалізацію забезпечують такі ресурси: об'єкти природно-заповідного фонду, кількість архітектурно-містобудівних, сакральних споруд, музеїв та музейних комплексів, природно-географічні умови, землі природоохоронного та історико-культурного призначення, щільність

автошляхів та залізниць, кількість готелів та їх сервісне забезпечення, забезпеченість працівниками готелів, доходи від діяльності готелів та туристичних агентств, інвестиційних витрат на розвиток готелів, показниками екологічної комфортності та антропогенного навантаження на землі природоохоронного та оздоровчого призначення.

Спортивна спеціалізація визначається рівнем забезпечення водними та лісовими ресурсами, мисливськими угіддями, мисливськими тваринами, природно-географічними умовами, землями рекреаційного призначення, готелями та їх сервісними послугами, персоналом готелів, доходами від діяльності готелів та мисливських господарств, інвестиційними витратами на розвиток мисливського господарства, показниками екологічної комфортності та антропогенного навантаження на землі рекреаційного призначення, водні та лісові ресурси.

Проте наше завдання – не стільки виявити спеціалізацію ПФТ, скільки ідентифікувати ПФТ щодо можливих варіантів розвитку туризму в межах кожної з них. Такого характеру дослідження проводились. Зокрема у джерелі [122] подано класифікацію територіальних рекреаційних систем за основними напрямками рекреаційної діяльності, відображено форми організації відпочинку в лісі:

- туризм і спорт – масовий пішохідний і лижний туризм, види лижного спорту, автотуризм, кінний спорт, спортивне та ліцензійне мисливство, спортивне орієнтування, радіоорієнтування;
- загальнооздоровчий відпочинок – пішохідні прогулянки, спортивні ігри, пікнік, лижні прогулянки;
- любительські промисли – збір грибів, ягід, лікарських рослин, колекцій лісових порід;
- лікування кліматичне, фітолікування, відтворення фізичних і моральних сил шляхом споглядання високоестетичних пейзажів.

Узагальнивши сказане, подамо спрощену схему відповідності певних видів туризму ПФТ (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

Класифікація ПФТ

Основне призначення ПФТ	Вид туризму та рекреаційних занять
Лікувальна	курортно-санаторний туризм, кліматолікувальний туризм
Оздоровча	теренкур, пляжно-купальний відпочинок, любительські промисли пішохідні прогулянки, пікнік, лижні прогулянки;
Спортивна	спортивний туризм (пішохідний, гірський, водний, велосипедний, кінний), спортивна рибалка та мисливство, альпінізм, гірськолижний туризм, спортивне орієнтування, автотуризм, спортивні ігри, підводне плавання
Пізнавальна	екскурсійний, науково-дослідницький, релігійний, ностальгічний, екзотичний, пізнавальний туризм, пригодницький, паломницький, елітарний
Утилітарна	туризм діловий, комерційний, екологічний туризм, агротуризм, туризм сільський зелений, утилітарний, промисловий, діловий, шоп-тури

Примітка. Узагальнено автором.

Таким чином, на основі ознак і критеріїв ідентифікації ПФТ здійснено типізацію та визначено види ПФТ в межах кожного критерію. Здійснена типізація ПФТ за основним призначенням з урахуванням домінуючого виду природно-рекреаційних ресурсів та напрямками туристично-рекреаційної діяльності буде використана для розробки підходів до ідентифікації ПФТ, що дозволить розширити спектр туристичних послуг, сформувати нові туристичні потоки, ефективно використати наявний природно-рекреаційний потенціал.

1.3. Етапи відтворювального циклу туристичного потенціалу поліфункціональних територій

Реалізація туристичного потенціалу ПФТ передбачає використання існуючих можливостей на рівні допустимих навантажень на певні екосистеми. Проте туристичний потенціал можна використовувати по-різному. Зокрема, варто виділити кілька варіантів:

- 1) експлуатувати наявні ресурси, вже розвідані та задіяні в господарський обіг;
- 2) задіювати в обіг супутні ресурси в межах можливостей наявної туристичної інфраструктури;
- 3) освоювати нові ресурси, інвестуючи в розвиток інфраструктури, маркетинг;
- 4) здійснювати активне, цілеспрямоване удосконалення закладених природою, існуючих характеристик ресурсів ПФТ для підвищення їх атрактивності, приваблюваності, формування нових туристичних продуктів та туристичних потоків.

Відтворювальний цикл туристичного потенціалу ПФТ відбувається на певних етапах – формування, відновлення, нарощення, реалізації (рис. 1.3), які можуть бути взаємопов'язаними і взаємообумовленими, проте за певних обставин – не обов'язковими. Розвиток туристичного потенціалу ПФТ є ознакою кожного етапу відтворювального циклу та виявляється через удосконалення (поліпшення) його кількісних і якісних характеристик.

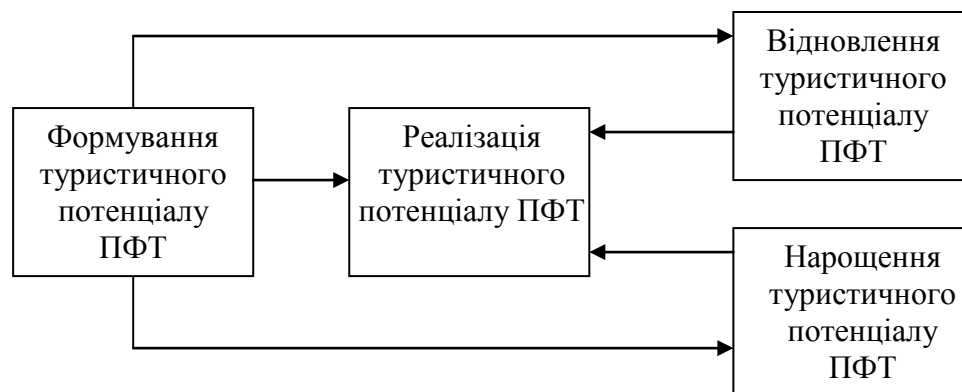

Рис. 1.3. Етапи відтворювального циклу туристичного потенціалу ПФТ
Примітка. Розробка автора

Реалізація туристичного потенціалу ПФТ не обов'язково передбачає проходження всіх етапів відтворювального циклу. Дано характеристику кожного з них.

Формування туристичного потенціалу ПФТ досить складне завдання. Провівши певну аналогію, можна визначити сутність формування потенціалу

ПФТ як процес ідентифікації та створення можливостей його структуризації та використання певних організаційних форм для стабільного розвитку туристичної діяльності, що забезпечить реалізацію конкурентних переваг ПФТ та ефективного відновлення її ресурсних складових [181, с.13; 164, с. 27].

При формуванні туристичного потенціалу ПФТ необхідно враховувати, що його складові мають відповідати тим туристичним послугам, на яких спеціалізується туристична фірма і навпаки. Крім того, в процесі розвитку туристичної інфраструктури може з'являтися нова якість, якої не було до цього.

Тому туристичний потенціал ПФТ за результатами формування можна класифікувати за такими ознаками:

- за характером впливу на виробничі процеси (екстенсивні – збільшення кількості параметрів туристичного потенціалу ПФТ та інтенсивні – мобілізація внутрішніх резервів території);

- за рівнями впливу на господарську діяльність (як сфера спеціалізації, як пріоритетний напрям діяльності, як допоміжна (другорядна) сфера діяльності);

- за результатами впливу (позитивний, що забезпечує конкурентні переваги території, вносить суттєву частку доходів території; та негативний вплив, що полягає, в основному, на збільшенні антропогенного навантаження на території, що призводить до їх деградації).

Формування туристичного потенціалу ПФТ залежить від її (території) індивідуальних характеристик; він формується під впливом їх якостей і таких складових як природно-ресурсна, матеріально-технічна, соціально-культурна, інституційна (рис. 1.4).

Природно-ресурсну основу території формують туристично-рекреаційні ресурси та умови, для яких характерні певні просторові особливості та відмінності, здатність змінюватися з часом, формувати нову якість у результаті поєднання. Туристична цінність їх визначається здатністю задовольняти певні туристичні потреби, забезпечуючи контрастність із звичайним середовищем життєдіяльності людини. Для поліфункціональних територій характерні такі два критерії: місце відрізняється від звичайного середовища мешкання людини;

представлено поєднання двох і більше різних у природному відношенні середовищ [181].

Рис. 1.4. Складові формування туристичного потенціалу поліфункціональних територій

Примітка. Розроблено автором на основі напрацювань п. 1.2

Природні туристично-рекреаційні ресурси – це фактори, речовини і властивості компонентів природного середовища, які володіють сприятливими

для туристичної діяльності якісними та кількісними параметрами і служать або можуть служити основою для організації відпочинку, лікування та оздоровлення людей, проведення екскурсій. До них відносять компоненти живої та неживої природи, що використовуються (або можуть бути використані в перспективі) як предмети виробництва, споживання туристичних послуг [181, с.26, 184, с. 69].

У таблиці 1.6 відображена компонентна структура природних туристично-рекреаційних ресурсів за функціональним підходом [181, с. 35].

Таблиця 1.6

Компонентна структура природних рекреаційних ресурсів

Компоненти	Підкомпоненти 1-го порядку	Підкомпоненти 2-го порядку	Функціональне призначення
Загальні	Кліматичні	Середньорічна температура, швидкість вітру, тривалість купально-пляжного періоду, товщина снігового покриву	Забезпечення сприятливих кліматичних умов для реалізації рекреаційних цілей
	Ландшафтні	Гірські масиви, лісо-озерні, степові, печери, урочища	Відпочинок з використанням різних видів спорту
	Водні	Річки, озера, водосховища, ставки	Риболовний, спортивний відпочинок, водолікування, оздоровлення
	Лісові	Рекреаційного призначення, водоохоронні, ґрунтоохоронні, захисні	Лікування, оздоровлення, аматорські промисли, природно-пізнавальний, спортивний відпочинок
	Фауністичні	Тваринний світ, орніто- та іхтіорізноманіття	Рибальство, мисливство, пізнавальний відпочинок
Спеціальні	Мінеральні	Мінеральні води, лікувальні грязі, озокерит, соляні шахти	Лікування, реабілітація, оздоровлення, профілактика захворювань

Примітка. Розроблено автором на основі джерела даних [181]

Як бачимо, підкомпонентою 1-го порядку є кліматичні умови, хоча в деяких працях клімат розглядається як ресурс. Загалом клімат, переважаючи погодні умови за сезонами визначають комфортність території для відпочинку та спорту. Основними характеристиками є температурний режим, вологість, кількість опадів та їх розподіл за місяцями, вітровий режим, інтенсивність

ультрафіолетового випромінення, середня кількість сонячних днів на рік, а для зими – товщина і тривалість снігового покриву.

Крім цього розглядаються природні та штучно створені людиною об'єкти, які відносяться до культурно-історичних пам'яток.

Основними зовнішніми чинниками, що визначають можливі обсяги задіяння туристичного потенціалу ПФТ є: соціально-демографічні, що визначають структуру та кількісні параметри потреб і попиту на туристичні послуги; екологічні, що включають, з одного боку, рівень екологічного пресингу на територіях проживання, з другого – потребу в організації відпочинку та оздоровлення на екологічно чистих територіях; геополітичні, сутність яких в безпеці, відкритості та досяжності з урахуванням транспортної доступності.

Формування туристичного потенціалу ПФТ може відбуватися кількома шляхами:

- 1) стихійно;
- 2) згідно історично сформованій економічній структурі та об'єктивним чинникам, характерним для певної території загалом, екосистеми зокрема;
- 3) ціленаправлено.

Цей вибір зумовлено основною гіпотезою, згідно з якою формування кількісних і якісних параметрів туристичного потенціалу ПФТ визначається існуючою та майбутньою структурою соціально-економічної системи певної території. Тому спочатку формуються сегменти ринку туристичних послуг відповідно до об'єктивно існуючого поєднання туристичних ресурсів з урахуванням їх якісних та кількісних характеристик, на основі яких, або для освоєння яких створюються об'єкти туристичної інфраструктури з метою найбільш повного задоволення потреб суспільства на сучасному етапі його розвитку.

Кількісні та якісні характеристики туристичного потенціалу ПФТ, особливості розміщення на території регіону визначають специфіку

формування елементів територіальної організації туризму різних таксономічних рангів.

Реалізація туристичного потенціалу ПФТ тісно пов'язана з його формуванням і відновленням. Чим більший потенціал сформований, тим вища його віддача у фазі реалізації. Тому етап реалізації туристичного потенціалу ПФТ є показником його ефективності. Водночас реалізація туристичного потенціалу ПФТ здійснює досить активний зворотний вплив на процеси формування, відновлення та нарощення.

З метою підвищення ефективності реалізації туристичного потенціалу ПФТ ключова роль відводиться його формам – екстенсивній та інтенсивній. Екстенсивна форма передбачає залучення до господарського обігу його кількісної складової, а інтенсивна характеризується введенням якісної складової.

М. Гудзь, вивчаючи механізми ефективного використання потенціалу курортно-рекреаційних територій, структурує науково-методичні підходи таким чином:

- використання програмно-цільових методів та комплексних програм розвитку територій [47, с. 54-55];

- використання таких інструментів реалізації регіональної політики як адміністративно-управлінські, стримування розміщення нових підприємств у перенаселених районах, просторовий розподіл економічної діяльності, фінансове стимулювання діяльності, створення інфраструктури для розвитку туризму, стимулювання розвитку шляхом формування сприятливого бізнес-середовища [47, с. 55-56];

- обґрунтування особливостей використання механізмів реалізації потенціалу курортно-рекреаційних територій на таких рівнях як територіально-просторовому, підприємницькому, домогосподарств [47, с. 58].

Л. Черчик та Н. Коленда виділяють шість типів механізмів використання сукупного потенціалу територіальних рекреаційних систем: фінансово-економічний, організаційний, нормативно-правовий, екологічний,

адміністративний, техніко-технологічний. Автори детально розписують інструменти кожного з них і зазначають обставини їх використання [181, с. 50-57].

З позицій раціональності розглядає процес використання туристичного потенціалу Л. Матвійчук, яка узагальнила критерії, які характеризують механізм раціонального використання туристичних ресурсів (збалансованість, оптимальність, інноваційність, комплексність, рентабельність, туристична місткість, конкурентоспроможність, невиснажливість, результативність, безпека, екологічність) [94, с. 11, 19-28]. Проте автор зазначає, що «результатом раціонального використання та охорони туристичних ресурсів має стати сталий розвиток туристичних ресурсів на основі врахування вищеназваних критеріїв раціональності» [94, с. 29], з чим важко погодитися, оскільки використання ресурсів повинно забезпечувати розвиток туристичної сфери.

На нашу думку, задіяння певних механізмів та інструментів використання туристичного потенціалу ПФТ вимагає:

- визначення факторів та оцінки їх впливу на стан туристичного потенціалу ПФТ;
- об'єктивної оцінки ефективності його використання;
- розрахунку резервів покращення показників використання;
- розробки заходів щодо поліпшення (відновлення) втрачених атракцій та конкурентних переваг.

Проте в процесі експлуатації туристично-рекреаційні ресурси та умови можуть вичерпуватися, втрачати атракції, погіршуватися їх якісні та кількісні параметри. Водночас, можуть змінюватися потреби, можливості реалізації туристичних послуг.

Тому наступним етапом розвитку туристичного потенціалу ПФТ є відновлення, яке можна розглядати як складну, динамічну, відкриту систему, яка розвивається, змінюється залежно від дії об'єктивних та суб'єктивних факторів здійснюється у певній формі, певного типу, залежно від передумов та потреб (рис. 1.5).

Рис. 1.5. Складові відновлення туристичного потенціалу ПФТ

Примітка. Розроблено автором

Об'єктивна суть відновлення обумовлена низкою чинників:

- 1) вичерпанням певних видів ресурсів;
- 2) зменшенням кількості ресурсів, що робить туристичну діяльність економічно не вигідною;
- 3) зниженням якісних характеристик туристичного потенціалу ПФТ, що призводить до втрати атракцій та обумовлює зниження конкурентоспроможності туристичної діяльності в межах певної ПФТ.

До об'єктивних чинників належать ті, які не можна змінитися у короткостроковій перспективі або дія яких на стан туристичного потенціалу ПФТ постійна: екологічна ситуація, яка впливає і на кількісні, і на якісні характеристики природних ресурсів та умов, їх поєднання, здатність створювати комплексний або одиничний туристичний продукт; економічна структура території, рівень розвитку виробничої та соціальної інфраструктури тощо.

До суб'єктивних чинників належать, в основному, соціально-економічні: розвиток освіти, професійності, кваліфікаційного та культурного рівня, рівня організації праці, технічного рівня розвитку економіки, особливості технологічних процесів, використання досягнень НТП.

Серед суб'єктивних чинників базова роль відводиться здоров'ю населення, що особливо впливає на рівень використання курортно-санаторного потенціалу ПФТ; культурний та освітній рівень населення, що визначає структуру інтересів та способів їх задоволення.

Стан і розвиток кожного з названих чинників відновлення туристичного потенціалу ПФТ залежить від вчасного та повноцінного фінансування та системи управління цими процесами. Тому є потреба у розробці механізмів відновлення туристичного потенціалу ПФТ, складність та проблематичність чого обумовлюється надзвичайно широкою сферою їх дії, починаючи з екологічної політики, охорони та збереження об'єктів туристичного потенціалу ПФТ, закінчуючи формуванням відповідної політики у сферах доходів, інвестицій, податків, міграції, які в комплексі покликані створити умови для інтенсифікації процесів використання туристичного потенціалу ПФТ.

М. Гудзь у своїй монографії приділила увагу такому аспекту як безпека реалізації потенціалу курортно-рекреаційних територій, виділивши такі напрями: збереження цілісності ландшафту та прилеглої території, забезпечення збереження природних комплексів та об'єктів, забезпечення безпеки туристів, погодження режимів відвідання і правил поведінки на

об'єктах рекреації, забезпечення можливості оперативного регулювання рекреаційних навантажень [47, с. 62].

Водночас, процес відновлення туристичного потенціалу ПФТ як об'єкт управління відрізняється великою своєрідністю в зв'язку з тим, що за часом він досить тривалий і може перевищувати період людського життя. Відновлення – процес безперервний, супроводжується зміною кількісно-якісних характеристик туристичного потенціалу ПФТ. Відновлення буває двох типів. За простого типу відновлення кількісні та якісні характеристики залишаються незмінними. Просте відновлення є основою розширеного типу, за якого відбувається зростання кількісних і покращення та вдосконалення якісних характеристик туристичного потенціалу ПФТ.

З метою підвищення ефективності реалізації туристичного потенціалу ПФТ ключова роль відводиться формам його використання екстенсивній та інтенсивній. Екстенсивна форма передбачає залучення до господарського обігу його кількісної складової, а інтенсивна характеризується введенням якісної складової.

В першому і частково другому випадку передбачається екстенсивний тип відновлення туристичного потенціалу ПФТ, що може означати, по-перше, зміну їхньої чисельності без зміни якісних характеристик, по-друге – за діяння в обіг нових ресурсів. Інтенсивний тип відновлення пов'язаний із зміною якості ресурсів, що означає або розширене відновлення, націлене на повернення втрачених атракцій, або нарощення потенціалу, якщо відбуваються заплановані дії щодо його поліпшення в певному напрямі.

Останній варіант формування туристичного потенціалу ПФТ відповідає такому етапу як нарощення. Узагальнимо складові процесу нарощення туристичного потенціалу ПФТ у схемі (рис. 1.6).

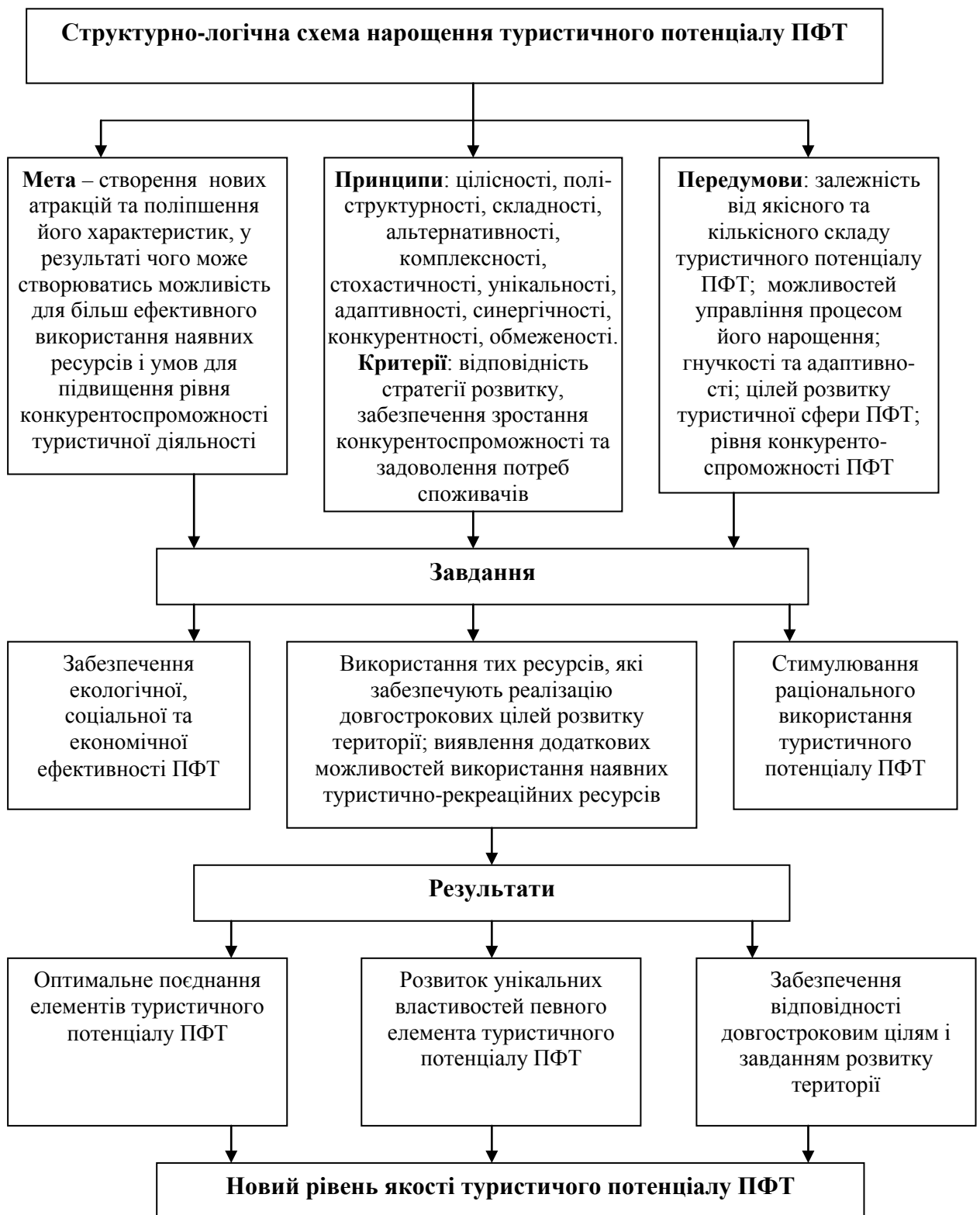

Рис. 1.6. Структурно-логічна схема нарощення туристичного потенціалу ПФТ

Примітка. Розроблено автором

Метою нарощення туристичного потенціалу ПФТ є створення нових атракцій та поліпшення його характеристик, у результаті чого може створюватись можливість для більш ефективного використання наявних ресурсів і умов для підвищення рівня конкурентоспроможності туристичної діяльності.

Основні завдання нарощення туристичного потенціалу ПФТ:

- зростання показників екологічної, соціальної та економічної ефективності ПФТ;
- стимулювання раціонального використання туристичного потенціалу ПФТ;
- розвиток тих ресурсів, які забезпечують реалізацію довгострокових цілей розвитку території;
- виявлення додаткових можливостей використання наявних туристично-рекреаційних ресурсів.

Нарощення туристичного потенціалу ПФТ як вид діяльності націлене на забезпечення:

- оптимального поєднання елементів туристичного потенціалу ПФТ;
- розвиток унікальних властивостей певного елемента туристичного потенціалу ПФТ;
- відповідності довгостроковим цілям і завданням розвитку території.

Нарощення туристичного потенціалу ПФТ здійснюється на основі таких принципів: цілісності, поліструктурності, складності, альтернативності, комплексності, стохастичності, унікальності, адаптивності, синергічності, конкурентності, обмеженості.

В процесі нарощення структура туристичного потенціалу ПФТ може змінюватись залежно від:

- якісного та кількісного складу туристичного потенціалу ПФТ;
- можливостей управління процесом нарощення туристичного потенціалу ПФТ;
- гнучкості та адаптивних характеристик туристичного потенціалу ПФТ;

- цілей розвитку туристичної сфери ПФТ;
- рівня конкурентоспроможності ПФТ.

Водночас напрями на змістовне наповнення нарощення туристичного потенціалу ПФТ має відповідати стратегії розвитку регіону, забезпечувати зростання її конкурентоспроможності та задоволення потреб споживачів у туристичних послугах.

Висновки до розділу 1

У першому розділі «Теоретичні та методичні засади формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій» розкрито сутність, ознаки та функції поліфункціональних територій, узагальнено та удосконалено методичні підходи до аналізу складових та оцінки туристичного потенціалу поліфункціональних територій, визначено етапи відтворювального циклу туристичного потенціалу поліфункціональних територій, що відображено також у публікаціях автора [23-32]. Виходячи з тексту представлених напрацювань та публікацій, можна зробити такі висновки:

1. На основі узагальнення існуючих підходів запропоновано авторське визначення сутності поліфункціональних територій як просторової цілісності, якій характерні сприятливе поєднання природних ресурсів і умов для розвитку кількох видів економічної діяльності. Поліфункціональною територією доцільно вважати таку, природноресурсний потенціал якої здатен забезпечувати виконання кількох функцій, що можуть стати основою для розвитку різних видів економічної діяльності, забезпечуючи достатній рівень конкурентоспроможності порівняно з іншим способом використання території.

2. Обґрунтовано ознаки поліфункціональності територій: просторова обмеженість; різноманіття характеристик, що обумовлює можливість їх використання з різною метою; внутрішній потенціал багатофункціональності, обумовлений специфічним поєднанням природних ресурсів та умов; можливості виділення різних зон в межах однієї екосистеми, що дозволяє

розвивати різні види діяльності на принципах невиснажливості та збалансованості; здатність забезпечувати виконання кількох функцій як пріоритетних; складність управління, іноді – некерованість процесів розвитку як єдиного цілого;

3. Визначено основні принципи ідентифікації поліфункціональних територій як керівні положення, які визначають об'єктивні потреби та умови розвитку, що реалізує суспільство у процесі практичної діяльності: єдності, збалансованості, комплексності, рівно важності, превентивності, альтернативності, кооперування, ефективності.

4. В роботі доведено, що критеріями ідентифікації поліфункціональних територій є переважаючі природні ресурси, що визначатиме їх спеціалізацію; екологічність території; економіко-географічне розміщення; сучасна територіальна структура; конкурентоспроможність основних сфер економічної діяльності; рівень кооперування різних сфер економічної діяльності; рівень розвитку інфраструктури певного типу; сучасна і перспективна потреба населення в результатах певної сфери діяльності (товари і послуги). Критеріями ефективності використання потенціалу поліфункціональних екосистем є економічний, соціальний, екологічний.

5. Поліфункціональні території мають такі функції: економічна, природоохоронна, соціальна, ландшафтно-естетична.

6. На основі узагальнення існуючих напрацювань щодо типізації екосистем, розглянуто конкретна наукові підходи та критерії типізації. З урахуванням специфіки поліфункціональних територій використано та уточнено сутність таких підходів: ресурсного, територіального, просторового, управлінського, системного. Враховуючи ознаки та критерії ідентифікації ПФТ, запропоновано критерії, за якими доцільно здійснювати типізацію та визначено види ПФТ в межах кожного критерію. Деталізовано типи ПФТ за основним призначенням з урахуванням домінуючого виду природно-рекреаційних ресурсів та напрямками туристично-рекреаційної діяльності. Результати типізації будуть використані для розробки авторських підходів до ідентифікації

ПФТ на основі вивчення природних їх особливостей, стану та оцінки ресурсів, що дозволить розширити спектр туристичних послуг, сформувати нові туристичні потоки, ефективно використати наявний природно-рекреаційний потенціал.

7. Узагальнено підходи до визначення сутності потенціалу як окремого поняття, рекреаційного та природно-ресурсного потенціалу, що дало можливість визначити певні акценти, які необхідно врахувати при обґрунтуванні сутності туристичного потенціалу поліфункціональних територій. Для цього поєднано кілька конкретнонаукових підходів, а саме – геоцентричний, соціоцентричний, економіко-екологічний, функціонально-економічний, територіальний, інституційний, суспільно-політичний, культурологічний. Це дало можливість трактувати туристичний потенціал ПФТ як сукупну здатність ресурсів, умов та інфраструктурних елементів екосистеми забезпечити певні атракції для надання туристичних послуг, на які є попит і які здатні формувати туристичні потоки, що може слугувати основою для економічної діяльності в межах допустимого екологічного навантаження. На основі такої дефініції визначено складові туристичного потенціалу ПФТ: ресурси, умови, засоби (інфраструктура та матеріально-технічна база туризму). Отримані результати стануть основою для розробки методики оцінки туристичного потенціалу ПФТ.

8. Важливим етапом для обґрунтування доцільності розвитку того чи іншого виду діяльності є оцінка туристичного потенціалу ПФТ. Методика оцінки передбачає урахування природно-ресурсного забезпечення ПФТ (обсяги розвіданих запасів спеціальних рекреаційних ресурсів; площі лісових, водних, мисливських угідь; кількість та видова структура мисливських тварин, риби; площа об'єктів природно-заповідного фонду; кліматичні та природно-географічні умови), інфраструктурного забезпечення та матеріально-технічної бази туризму (показники транспортної доступності, місць тимчасового проживання, закладів сервісного обслуговування, засобів зв'язку тощо; кількість санаторіїв, пансіонатів з лікуванням, будинків та баз відпочинку,

дитячих оздоровчих таборів, туристичних баз, тур агентів та туроператорів), екологічної ситуації. Оцінка туристичного потенціалу ПФТ в розрізі його ресурсних компонент дозволяє визначити субгалузі туристичної спеціалізації: лікувальної, оздоровчої, пізнавальної, спортивної. Розроблено схему відповідності певних видів туризму типу ПФТ.

9. Реалізація туристичного потенціалу ПФТ передбачає використання існуючих можливостей на рівні допустимих навантажень на певні екосистеми. У роботі обґрунтовано варіанти використання туристичного потенціалу ПФТ: експлуатувати наявні ресурси, вже розвідані та задіяні в господарський обіг; задіювати в обіг супутні ресурси в межах можливостей наявної туристичної інфраструктури; освоювати нові ресурси, інвестуючи в розвиток інфраструктури, маркетинг; здійснювати активне, ціленаправлене удосконалення закладених природою, існуючих характеристик ресурсів ПФТ для підвищення їх атрактивності, привабливаності, формування нових туристичних продуктів та туристичних потоків.

10. Доведено, що формування і реалізація – етапи відтворювального циклу туристичного потенціалу ПФТ, який, крім означених, включає відновлення і нарощення. Ці етапи можуть бути взаємопов'язаними і взаємообумовленими, проте за певних обставин – не обов'язково.

Формування потенціалу ПФТ розглядається як процес ідентифікації, створення можливостей його структуризації та використання для розвитку туристичної діяльності. Воно може відбуватися стихійно, згідно історично сформованій економічній структурі та ціленаправлено.

Доведено, що реалізація туристичного потенціалу ПФТ тісно пов'язана з його формуванням і відновленням. Чим більший потенціал сформований, тим вища його віддача. Тому етап реалізації туристичного потенціалу ПФТ є показником його ефективності. Водночас реалізація туристичного потенціалу ПФТ здійснює досить активний зворотний вплив на процеси формування, відновлення та нарощення.

У процесі експлуатації туристично-рекреаційні ресурси можуть вичерпуватися, втрачати атракції, погіршуватися їх якісні та кількісні параметри, водночас, можуть змінюватися потреби, можливості реалізації туристичних послуг, що передбачає необхідність відновлення потенціалу ПФТ, яке можна розглядати як складну, динамічну, відкриту систему, яка розвивається, змінюється залежно від дії об'єктивних та суб'єктивних чинників, здійснюється у певній формі, залежно від передумов розвитку території та суспільних потреб.

Метою нарощення туристичного потенціалу ПФТ є створення нових атракцій та поліпшення його характеристик, у результаті чого може створюватись можливість для більш ефективного використання наявних ресурсів і умов для підвищення рівня конкурентоспроможності туристичної діяльності. Нарощення туристичного потенціалу ПФТ як вид діяльності націлене на забезпечення: оптимального поєднання елементів туристичного потенціалу ПФТ; розвиток унікальних властивостей певного елемента туристичного потенціалу ПФТ; відповідності довгостроковим цілям і завданням розвитку території.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СТАНУ ТА ОЦІНКА МОЖЛИВОСТЕЙ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІФУНКЦІОНАЛЬНИХ ТЕРИТОРІЙ ДЛЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

2.1. Аналіз компонентної структури туристичного потенціалу поліфункціональних територій Одеської області

Як зазначалося в параграфі 1.1 першого розділу дослідження, певна територіальна система має свої індивідуальні особливості, які можуть класифікуватись за різними ознаками або виділятися як основні і додаткові функції. Тому в нашому аналізі розглядаються територіальні системи, а саме райони Одеської області, виділяються їх основні та додаткові функції для подальшої оцінки їх поліфункціональності та використання в туристичній сфері.

Компонентна структура природно-ресурсного потенціалу характеризує внутрішньо- та міжвидові співвідношення природних ресурсів (земельних, водних, лісових тощо). Для аналізу компонентної структури туристичного потенціалу Одеської області доцільно розглянути природно-ресурсний потенціал кожного адміністративного району області як окремої еколого-економічної територіальної системи для подальшої оцінки їх поліфункціональності.

По-перше необхідно розглянути всі соціальні, економічні та екологічні показники Одеської області.

Згідно із статистичними даними Одеська область – приморський і прикордонний регіон України, розташований на крайньому південно-заході країни. Загальна площа території області складає 33,3 тис. км² (5,5% території України). Вона межує на півдні з Румунією, на заході – з Молдовою, на півночі з Вінницькою і Кіровоградською, на сході – з Миколаївською областями України [103].

На півдні Одеська область своєю окраїною виходить до Чорного моря. Довжина морських і лиманних узбереж від гирла ріки Дунай до Тилигульського лиману досягає 300 км. Одеська область є частиною морського фасаду України. Вона розташована на перетинанні найважливіших міжнародних водних шляхів.

Область відноситься до зони інтенсивного степового хліборобства. Прибережною частиною вона потрапляє до рекреаційної зони Північно-Західного Причорномор'я, розміщена близько від великих промислових регіонів. Північна частина області розташована в лісостеповій, а південна – в степовій зоні.

Разом з дуже вигідним транспортно-географічним розташуванням, Одещина має сприятливі умови, що в цілому формують високий природно-ресурсний потенціал регіону. Головне природне багатство області – її земельні ресурси, що представлені переважно чорноземними ґрунтами з високою природною родючістю. У поєднанні з теплим степовим кліматом вони формують високий сільськогосподарський потенціал регіону. В області понад 2,2 млн. га сільськогосподарських угідь. На сьогоднішній день сільськогосподарська діяльність розглядається як основна економічна діяльність Одеської області, але метою цього дослідження є обґрунтування того, що різноманітність компонентної структури природного потенціалу території надає можливість розвивати різні функції територій та використовувати їх поліфункціональність для розвитку різних видів економічної діяльності, зокрема туристичної.

У пониззі р. Дунай, р. Дністер і лиманів, на морських узбережжях і в шельфовій зоні розташовані високо цінні й унікальні природні комплекси, водно-болотні угіддя, екосистеми, що формують високий біосферний потенціал регіону, який має національне, міжнародне та глобальне значення.

Високий рекреаційний потенціал області створюють теплий морський клімат, лікувальні грязі, мінеральні води, морські пляжі. Різноманітність природно-рекреаційного потенціалу області є основою для розвитку різних

видів туристичної діяльності, що обумовлює поліфункціональність цих територій в аспекті розвитку туризму.

Згідно зі статистичними даними [103] територія області за станом на 1 січня 2015 року поділена на 26 районів, 19 міст (у тому числі 7 міст обласного підпорядкування), 33 селища міського типу і 1124 сільських населених пунктів. На кожний квадратний кілометр території припадає майже 72 особи. Одеська область є найменш заселеною областю в Україні. З одного боку це надає можливість використовувати незаселені території для створення об'єктів туристичної діяльності різних форм, з іншого боку така ситуація говорить про низький рівень працездатного населення в обласних населених пунктах. Саме тому дуже актуальним є дослідити вплив використання земельного фонду районів Одеської області з оглядом на поліфункціональність цих територій. Стратегічно важливим є створення туристичної індустрії в області і саме незаселеність та неосвоєність цих територій надає можливість розробки стратегій саме сталого розвитку еколого-економічних територіальних систем, так як створювати нові інфраструктурні об'єкти за стандартами сталого туризму набагато екологічно безпечніше та економічно вигідніше, ніж перетворювати вже існуючі об'єкти.

Проведемо аналіз економічних показників районів Одеської області. Згідно статистичної інформації зі Статистичного збірника «Міста та райони Одеської області» за 2015 рік соціально-економічне становище районів Одеської області має такий вигляд. Обсяг продукції сільського господарства у 2014 році в області становив 11060,8 млн. грн., що на 2,6% менше, ніж у 2013 році. Лідерами за обсягами продукції були Тарутинський (6,5% загального обсягу), Білгород-Дністровський (6,2%), Арцизький (6,1%) райони.

Згідно із статистичними даними [103] роздрібний товарооборот підприємств за 2014 рік зменшився на 9,2% і склав 31383,4 млн. грн. Найбільших темпів зростання цього показника досягнуто в Овідіопольському (на 59,9%), Фрунзівському (на 15,7%) та Ізмаїльському районах (на 14,5%).

Фінансовий результат великих та середніх підприємств до оподаткування (сальдо) за 2014 рік склав 29526,0 млн.грн. збитку. Позитивного фінансового результату до оподаткування досягли підприємства Саратського (172,3 млн. грн.), Кодимського (155,5 млн. грн.), Татарбунарського (141,5 млн. грн.) районів, м. Ізмаїл (136,6 млн. грн.), Тарутинського (97,7 млн. грн.), Ізмаїльського (98,1 млн. грн.), Великомихайлівського (82,0 млн. грн.), Ширяївського (69,7 млн. грн.) Ананьївського (55,3 млн. грн.), Савранського (29,3 млн. грн.), Іванівського (7,5 млн. грн.), Миколаївського (3,2 млн. грн.) районів, м. Подільськ (2,1 млн. грн.) та м. Теплодар (1,5 млн. грн.).

Рівень рентабельності операційної діяльності підприємств в цілому по області становив $-13,8\%$, але частина районів мали позитивні показники. Найвищий рівень рентабельності спостерігався по економіці Кодимського (59,4), Татарбунарського (41,3%), Великомихайлівського (35,8%) районів.

Середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників за 2014 рік по Одеській області склала 3129 грн. Найвищу заробітну плату у 2014 році отримували працівники міст Южного (6360 грн.), Чорноморська (4061 грн.), Комінтернівського району (3510 грн.), міст Одеси (3305 грн.), м. Подільська (3236 грн.) та Овідіопольського району (3052 грн.).

За показниками економічної діяльності районів в лідерах тримаються Овідіопольський, Лиманський, Ізмаїльський, Захарівський, Татарбунарський та Кодимський райони. Але ці показники є високими лише у порівнянні із показниками інших районів Одеської області, що не характеризує високий економічний рівень взагалі для України. Найбільш розвинутими сферами економічної діяльності в цих районах є: тваринництво, рослинництво, виробництво сільсько господарської продукції, а також виноробство. Завдяки рекреаційним ресурсам також розвивається і туристична діяльність, але стабільний розвиток спостерігається в районах, населені пункти яких знаходяться на приморських територіях. Морський клімат приваблює туристів до Одеської області, але для того, щоб зберегти та збільшити потоки туристів необхідно постійно розвивати туристичні дестинації області. Саме тому,

виявляючи поліфункціональність територіальних систем кожного з районів Одеської області можна розширити кількість туристичних дестинацій, та забезпечити унікальність кожної з них, залежно від превалювання однієї функції територіальної системи над іншою.

До компонентної структури туристичного потенціалу районів, що розглядаються як поліфункціональні території (ПФТ) Одеської області в даному дослідженні ми відносимо: групи показників природно-ресурсного забезпечення ПФТ, групи показників інфраструктурного та матеріально-технічного забезпечення ПФТ, групи показників екологічної ситуації.

Згідно із запропонованого у розділі 1 угруповання показників природно-ресурсного потенціалу (табл. 1.2) визначаємо, базуючись на статистичних даних [103] та даних офіційних досліджень [79], кількісні та якісні показники природно-ресурсного забезпечення поліфункціональних територій Одеської області. До цих показників ми відносимо: характеристику природно-кліматичних умов, площі ПФТ, площі земель, обсяги розвіданих запасів природно-рекреаційних ресурсів.

Одними з найважливіших характеристик природно-ресурсного потенціалу є кліматичні умови. Клімат на курортах Одеської області помірно континентальний, з жарким сухим літом і м'якою малосніжною нестійкою зимою. Середня погода в Одеській області у січні від -2°C на півдні до -5°C на півночі; в липні від 23°C на північному заході до 27°C на півдні. Середньорічна температура коливається від $8,2^{\circ}\text{C}$ на півночі до $10,8^{\circ}\text{C}$ на півдні Одеської області. Загальна кількість опадів 340-470 мм на рік, головним чином випадають на літо у вигляді дощів і злив. Південна половина Одеської області схильна до посух, пилових буревіїв і суховіїв. В рекреаційній сфері відповідно до різних типів клімату обґрунтовані лікувальні ефекти, що широко використовується у санаторно-курортному лікуванні. Основні показники кліматичних умов в Одеській області представлено в табл. 2.1.

Кліматичні умови Одеської області по районах

Адміністративні утворення	Середня температура повітря липня	Вологість повітря, %	Швидкість вітру, м/с	Сумарна радіація, МДж/м ²
1	2	3	4	5
Ананьївський	22,3	40	2,0	111-730
Арцизький	26,0	40	2,0	120-734
Балтський	24,2	40	2,0	115-720
Білгород-Дністровський	26,0	77	3,2	120-734
Біляївський	26,0	40	2,0	120-705
Березівський	22,3	40	2,0	120-734
Болградський	21,6	40	2,0	120-725
Великомихайлівський	21,0	40	2,0	120-734
Іванівський	21,8	40	2,0	120-730
Ізмаїльський	21,8	40	3,2	120-727
Кілійський	27,2	64	2,0	129-755
Кодимський	27,6	40	2,0	111-720
Комінтернівський	21,6	40	2,0	110-724
Котовський	26,0	40	2,0	120-734
Красноокнянський	21,2	40	2,0	120-734
Любашівський	21,0	40	2,0	111-700
Миколаївський	26,0	40	2,0	120-734
Овідіопольський	27,4	66	2,0	120-734
Розділянський	27,6	40	2,0	124-734
Ренійський	27,2	40	2,0	120-741
Савранський	21,8	40	2,0	111-705
Саратський	21,6	40	2,0	120-741
Тарутинський	26,2	40	2,0	120-734
Татарбунарський	26,2	40	2,0	120-734
Фрунзівський	23,2	40	2,0	124-727
Ширяївський	23,2	40	2,0	111-720

Примітка. Складено автором на основі джерела [79]

За показником вологості повітря видно, що найвищі показники в районах де є крупні поверхневі водні об'єкти, а саме в Білгород-Дністровському, Кілійському та Овідіопольському. Одже характеристика водних ресурсів також є важливою у компонентній структурі територіальних систем.

На території Одеської області нараховується близько 1140 річок з притоками всіх порядків, понад 270 водойм місцевого значення (8 водосховищ, ставки та озера) та понад 790 водойм загальнодержавного значення (26 лиманів, 50 водосховищ, ставки та озера). Основний обсяг річного стоку формується за

межами області і його лівова частка приходиться на великі ріки – Дунай, Дністер і Південний Буг. До середніх рік відносяться: Кодима, Когільник, Кучурган, Тілігул, Чічкля, Ялпуг. До малих рік області відносяться: Савранка, Великий і Малий Куяльник, Сарата, Хаджидер і інші. Усі малі ріки області маловодні, більшість з них влітку пересихають. В таблиці 2.2 представлені данні по водних об'єктах за районами області.

Таблиця 2.2

Водні об'єкти Одеської області

Адміністративні утворення	Річки, одиниць	Озера, лимани одиниць	Берегова смуга (море) наявність
1	2	3	4
Ананьївський	2	2	
Арцизький	2		
Балтський			
Білгород-Дністровський		2	X
Біляївський	4	1	
Березівський	2	0	
Болградський	3	1	
Великомихайлівський	2	1	
Іванівський	2	1	
Ізмаїльський	2	1	
Кілійський	2	1	X
Кодимський	1	1	
Комінтернівський	1	2	
Котовський	1	1	
Красноокнянський	1	1	
Любашівський	1	1	
Миколаївський	1	1	X
Овідіопольський	1	1	X
Розділянський	3	2	
Ренійський	3	1	X
Савранський	1	1	
Саратський	1	1	
Тарутинський	0	1	
Татарбунарський	4	4	X
Фрунзівський	1	1	
Ширяївський	1	1	

Примітка: Складена автором на основі даних Додатку Б

Згідно із даних таблиці видно, що найбільш забезпеченими водними об'єктами районами є Білгород-Дністровський, Лиманський, Татарбунарський, Кілійський та Ізмаїльський.

Наступним компонентом розглянемо земельний фонд районів Одеської області. Кількісні та якісні показники земельного фонду по районах Одеської області відображені в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Кількісні показники природно-ресурсного забезпечення

Адміністративні утворення	Ліси та лісо-вкриті площі, тис/га	Площа ВБУ, тис. га	Площа с/г угідь, тис. га	Площа земель ПЗФ, тис. га	Землі рекр.-го призн тис. га	Землі оздоров. призна, тис.га	Площа земель під водою, тис. га
1	2	3	4	5	6	7	8
Ананьївський	6,3	0	82,5	2,908	0	1,2297	0,3
Арцизький	23,8	0	124,9	0,004	0	0,1242	1,4
Балтський	7,2	0	99,9	6,433	0	0	1
Білгород-Дністровський	5,0	4,0	147,4	11,661	0	0	1,6
Біляївський	8,1	20	136,3	11,113	0,1547	0	29,2
Березівський	6,6	76	106,3	9,81	0,2413	0	15,5
Болградський	12,5	0	118,1	0,451	0,0121	0,1429	5,2
Великомихайлівськ	6,2	0	125,3	0,47	0	0,0627	0,4
Іванівський	5,3	0	103	0,385	0,0075	0	0,9
Ізмаїльський	2,5	8	92	2,983	0,028	0,0235	13,6
Кілійський	16,3	32,8	76,6	51,483	0,1052	0	21,2
Кодимський	5,0	0	62	3,199	0	0	0,3
Комінтернівський	13,1	22	117,2	4,202	0,919	0,0192	16,7
Котовський	8,1	0	84,2	0,937	0	0,0197	0,6
Красноокнянський	6,5	0	89,1	0	0	0,002	0,4
Любашівський	8,3	0	97,3	0	0	0,0066	1,3
Миколаївський	3,3	0	97,8	0,048	0	0,0101	0,6
Овідіопольський	2,6	8	56,4	8,227	0,4237	0	14,3
Розділянський	6,2	7,5	43,2	0	0,0145	0,0126	33
Ренійський	12,5	0	123	0,028	0,13	0,0103	1,1
Савранський	5,8	0	45	8,407	0	0,0092	0,6
Саратський	11,2	0	135,2	0	0,042	0	1,7
Тарутинський	4,2	0	154,3	5,474	0	0,0079	1,2
Татарбунарський	12,4	48,0	117,4	28,268	0,1631	0,0163	46,6
Фрунзівський	7,2	0	80,1	1,419	0	0,014	0,1
Ширяївський	15,4	0	137,8	0,696	0	0	0,8

Примітка Складено автором на сонові джерела [103] та Додатку А

З таблиці 2.3 видно, що значна частина площі земельного фонду районів відведена під сільськогосподарські угіддя, але як було зазначено вище, деякі з цих територій є неосвоєними, згідно із узагальненою інформацією про включення до переліку земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності для продажу права на них на земельних торгах на 25.11.2016 в Одеській області 13967,4100 га земель сільськогосподарського призначення відведено для продажу. Вважаємо, що альтернативним призначенням цих територій може стати їх використання в туристичній сфері.

Найбільш лісистю територією в Одеській області є Арцизьський район, території водно-болотних угідь (ВБУ), що являють собою дуже привабливу дестинацію для екологічного туризму, сконцентровані в Біляївському, Лиманському, Кілійському та Татарбунвврському районах.

На території Одеської області створено та функціонує 120 об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею 153282 га, з них 16 об'єктів загальнодержавного значення та 104 об'єкти місцевого значення. На частку заповідного фонду припадає 4,4 % від загальної площі області.

На сьогоднішній день проводяться підготовчі роботи по створенню ще 8-ми природно-заповідних територій, в т.ч. 7-ти заказників місцевого значення («Селіванівський» у Ананьївському районі, «Тарутинський степ» у Тарутинському районі, «Кундук» у Татарбунарському районі, «Новопавлівський» у Ширяївському районі, «Аліяга» та «Василівка» у Кілійському районі, парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення «Парк санаторію «Лермонтовський» у м. Одесі) та загальнодержавного значення (національний природний парк «Куяльницький» у Іванівському та Біляївському районах). Це дозволить збільшити частку заповідних територій області до 5%.

З таблиці 2.4 видно, що території ПЗФ найбільш сконцентровані в Кілійському (Дунайський біосферний заповідник) – 51, 483 тис. га та Татарбунарському (Національний парк «Тузлівські лимани») – 28, 268 тис. га.

Найвищі показники концентрації територій рекреаційного призначення – в Лиманському (0,9199 тис. га) та Овідіопольському (0,4237 тис. га).

З огляду на поліфункціональність, території цих районів можуть використовуватись для провадження м'яких форм туризму, а саме екологічного, рекреаційного, спортивного та оздоровчого. Але задля збереження цих природних територій необхідно враховувати принципи екологічної відповідальності з боку туристичного бізнесу та, безпосередньо відпочиваючих, враховувати допустиме туристичне навантаження на території та надавати екологічним системам час на відновлення, використовуючи умови сезонності.

За останні п'ять років структура земельного фонду Одеської області значно не змінювалась. Спостерігається збільшення площі забудованих земель на 1,9 тис. га у 2014р. в порівнянні із 2010 р., а також збільшуються площі відкритих заболочених земель на 1,1 тис. га. Площі ріллі складає більше 62% від загальної площі земель сільськогосподарського призначення, тобто є потенціал для ефективного використання земельних ресурсів.

Значний внесок у розвиток рекреаційної та туристичної сфери вносить наявність мінеральних ресурсів. Зокрема найбільший внесок у розвиток оздоровчо-рекреаційного комплексу на території області додають родовища мінеральних грязей, які незважаючи на достатній ступінь їх вивченості, освоюються в дуже обмежених розмірах.

В Одеській області розвідані та затверджені ДКЗ і ТКЗ експлуатаційні запаси підземних вод (ЕЗПВ) по 26 родовищах (40 ділянок) обсягом 487,31 тис. м³/добу (66 % від величини ПРПВ), у тому числі підземних вод з мінералізацією до 1,5 г/дм³ – 436,31 тис. м³/добу (89,5 %). В трьох родовищах (Арцизьке, Саратське, Татарбунарське) підземні води не відповідають вимогам нормативних документів до питних вод по сухому залишку та підвищеному природному вмісту натрію.

З 26 родовищ, які представлені в Екологічному паспорті регіону [69] з затвердженими запасами частково або цілком освоєні тільки 18 родовищ (27

ділянок), у межах яких розташовано 39 групових та 40 поодиноких водозаборів з загальною кількістю працюючих свердловин – 173 (з 292). Станом на 01.01.16 по 9 родовищах (Ананьївське, Фрунзівське, Затишанське, Ширяївське, Саратське, Татарбунарське, Турунчук-Дністровське, Придунайське, Червонознам'янське), а також на 4 ділянках родовищ – Кодимська 1, Подільська 1, Лівобережна Березівського родовища, Роздільнянська 2 - затверджені запаси в кількості 230,47 тис.м³/добу з різних причин залишаються не освоєними. Крім питних прісних підземних вод на території області розвідані та затверджені експлуатаційні запаси по 14 родовищах (22 ділянки) мінеральних вод у кількості 7,192 тис.м³ /добу, у тому числі за категоріями: А – 3,628 тис.м³ /добу, В – 2,5815 тис.м³ /добу, С1 – 0,9825 тис.м³ /добу.

В цілому по Одеській області освоєння розвіданих експлуатаційних запасів становить 6,12%. Трохи більше ніж наполовину освоюються запаси ділянка 2 Білгород-Дністровського родовища (57,4%), на третину – ділянки 1, 3 Білгород-Дністровського РПВ (31,45 та 36,47%, відповідно) та ділянка Роздільнянського родовища (30,4%). Запаси Березівського, Ізмаїльського, Благодатненського, Деволанівського, Великодолинського, Сергіївського 2 родовищ освоєні менше ніж на 20 %. На решті родовищ експлуатаційні запаси підземних вод використовуються на 0,4-9,2 %. Основна причина – віддаленість водозаборів від водокористувача, незадовільний стан водогінної мережі і відсутність коштів для її реконструкції та на ремонт експлуатаційних свердловин. Зокрема, Подільське родовище підземних вод, розвідане для водопостачання населення м. Подільськ: запаси розвідані на трьох ділянках, з них на даний час ділянка Подільська 1 (с. Гертопи, 0,8 тис.м³/добу) виведена з експлуатації, свердловини затампоновані; ділянка Залізнична (с. Любомирка, 5,5 тис.м³/добу) – використовується на 12,6 % (розташований на ділянці водозабір КЕЧ був переданий «Подільськводоканалу» і згодом закритий, свердловини за тампоновані); ділянка Подільська 2 (с.Коси, 7,9 тис.м³/добу) – 27,7%. Така ж ситуація спостерігається і на Кодимському родовищі (ділянка Кодимська 1 з ЕЗПВ 6,74 тис.м³/добу) – не освоєна, ділянка Залізнична (2,16

тис. м³/добу) – використовується 11,9% запасів. При цьому населення забезпечується питною водою за рахунок з свердловин, розташованих на території міста. Крім питних прісних підземних вод на території Одеської області розвідані та затверджені експлуатаційні запаси по 14 родовищах (24 ділянки) мінеральних вод у кількості 7088,1м³/добу.

Мінеральні води Одещини представлені переважно хлоридно-натрієвими водами та використовуються для лікувальних цілей і промислового розливу. Основні родовища мінеральних вод: Кароліно-Бугазське, с. Затока – бальнеологічне (1800 м³/добу); Сергіївське, с. Сергіївка – лікувально-питні/бальнеологічні (729 м³/добу); Куяльницьке, с. Куяльник – лікувально-питні/бальнеологічні (1385 м³/добу); Одеське (термальне), м. Одеса – бальнеологічне (173 м³/добу) і Одеське, м. Одеса – бальнеологічна (2212 м³/добу) [119]. Запаси мінеральних вод у відсотковому співвідношенні представлено на рис 2.1.

Рис. 2.1. Запаси мінеральних вод в Одеській області за родовищами

Наявність лікувальних грязей та мінеральних вод поряд зі сприятливими кліматичними умовами в Одеському регіоні надає можливість розвивати рекреаційну та оздоровчу функцію територіальної системи, що використовується в туристичній діяльності.

Отже, території південної України, зокрема Одеської області, багаті на різноманітні лікувальні ресурси. До них відносяться і кліматичні ресурси, що обумовлюють розвиток напрямів кліматотерапії в туристично-рекреаційній діяльності, і мінеральні води для зовнішнього та внутрішнього використання, морська вода, сульфідні мулові лікувальні грязі (полоїди). Наявність такого природно-ресурсного потенціалу поліфункціональних територій одеської області, робить ці території привабливими для розвитку курортно-рекреаційного та туристичного бізнесу. Але для забезпечення довгострокового та стабільного розвитку цієї сфери туризму інфраструктурна та матеріало-технічна база має створюватись чи удосконалюватись з урахуванням принципів сталого туризму, а саме забезпечувати мінімізацію антропогенного навантаження на природні ресурси та довкілля, сприяти економічному розвитку територіальних громад та гарантувати безпеку споживачам туристичних послуг.

Після проведення аналізу природно-ресурсного потенціалу аналізуємо матеріально-технічне та інфраструктурне забезпечення ПФТ.

Розглянемо забезпеченість Одеської області транспортними шляхами. Згідно статистичних даних на балансі Служби автомобільних доріг в Одеській області станом на 01.01.2015р. знаходиться 8318,0 км доріг, із них: державного значення – 3561,2 км, місцевого значення – 4756,8 км [84]

Штучних споруд: мостів та шляхопроводів – 870 шт. / 16 598 пог.м., в т.ч. на дорогах державного значення – 470 шт. / 10487 пог.м.

Для проведення дослідження поліфункціональності територій до кількісних показників інфраструктурного забезпечення відносимо щільність автомобільних доріг, використовуючи данні служби автомобільних доріг в Одеській області. По типам покриття всі дороги загального користування класифікуються на: капітальні удосконалені – 2216,0 км , що становить 26,6% від загальної протяжності; перехідні – 2041,2 км / 24,6 % від загальної протяжності; ґрунтові – 232,7 км / 2,7 %.

Протяжність доріг державного значення по категорійності: I категорії – 218,4 км (2,7 %, 4 та більше смуг руху з розділенням транспортних потоків та інтенсивністю руху більше 10000 авт./добу); II категорії – 590,8 км (7,3%, ширина проїзної частини не менше 9 м, інтенсивність руху 3000 – 10000 авт./добу); III категорії – 723,3 км (проїзна частина 7,5м, інтенсивність 1000 – 3000 авт./д.); IV категорії – 2029,4 км (проїзна частина 6 – 7 м); за типами покриття: цементобетонне – 142,4 км; асфальтобетонне – 1349,8 км; чорне шосе – 2068,4 км; бруківка – 0,6 км. Автодороги місцевого значення поділяються на обласні, протяжністю 777,3 км; районні, протяжністю 3979,5 км.

В цілому опорна мережа доріг загального користування сформована та забезпечує транспортне сполучення між населеними пунктами, але потребує значних капіталовкладень на реалізацію заходів з їх збереження, розвитку, підвищення рівня безпеки дорожнього руху та комфортності перевезень .

Найбільш інформативними є данні по дорогах міжнародного призначення. Також до кількісних показників інфраструктурного забезпечення поліфункціональних територій відносимо кількість туроператорів та тур агенцій по районах Одеської області, кількість місць в готелях та інших закладах короткочасного перебування та кількість морських чи річкових портів (табл. 2.4).

Для районів Одеської області характерне виявлення інфраструктурної проблеми, коли в окремих районах спостерігається концентрація всіх необхідних інфраструктурних компонентів для розвитку туристичної діяльності, а в інших (де природно-ресурсний потенціал є на достатньо високому рівні) спостерігається недостатня наявність суб'єктів для просування туристичного продукту. Найбільш забезпеченими за показниками інфраструктурного забезпечення туристичної діяльності є Білгород-Дністровський, Роздільнянський та Овідіопольський райони, менш забезпеченими є Кілійський, Кодимський, Балтський, Тарутинський, Захарівський райони. Основним негативним фактором туристичної непривабливості багатьох районів Одеської області є поганий стан

автомобільних доріг, більшість туроператорів не включають до власних розроблених програм турів по Одеській області ті DESTИНАЦІЇ саме через недосконале інфраструктурне забезпечення, хоча природно-ресурсний потенціал та історико-культурні складові багатьох місцевостей відповідають вимогам сучасного туриста.

Таблиця 2.4

Кількісні показники інфраструктурного забезпечення (одиниць)

Адміністративні райони	Автомобільні дороги, км/км ² площі району	Турагенції	Туроператори	Готелі	Інші засоби розміщення	Морські та річкові порти
1	2	3	4	5	6	7
Ананьївський	0,024	0	0	12	0	0
Арцизький	0,018	1	0	0	0	0
Балтський	0,00	0	0	0	0	0
Білгород-Дністровський	0,022	0	0	0	273	1
Біляївський	0,072	1	0	0	0	0
Березівський	0,00	0	0	0	63	0
Болградський	0,032	0	0	0	0	0
Великомихайлівський	0,005	0	0	0	0	0
Іванівський	0,025	0	0	0	0	0
Ізмаїльський	0,054	4	1	0	0	1
Кілійський	0,00	0	2	0	0	0
Кодимський	0,00	0	0	0	0	0
Комінтернівський	0,029	1	0	0	21	1
Котовський	0,016	0	0	0	0	0
Красноокнянський	0,033	0	0	0	0	0
Любашівський	0,062	0	0	0	0	0
Миколаївський	0,006	0	0	0	0	0
Овідіопольський	0,023	4	0	879	726	0
Розділянський	0,027	0	0	192	0	0
Ренійський	0,068	0	0	0	0	1
Савранський	0,012	0	0	0	0	0
Саратський	0,026	0	0	0	0	0
Тарутинський	0,00	0	0	0	0	0
Татарбунарський	0,018	0	0	0	0	0
Фрунзівський	0,00	0	0	23	0	0
Ширяївський	0,026	0	0	0	0	0

Примітка: Складено автором на основі джерела [54]

До якісних показників інфраструктурного забезпечення також можна віднести пасажиропотік у міжнародних пунктах пропуску через державний

кордон у межах Одеської області склав 10 098, 223 тис. осіб, Зокрема, Одеський морський торговельний порт - це єдиний порт в Україні сьогодні, причальні споруди якого дозволяють приймати пасажирські круїзні лайнери довжиною понад 200 метрів. У минулому році в акваторію Одеського порту було здійснено 148 суднозаходів, у тому числі іноземних круїзних лайнерів – 106; загальний пасажирообіг склав 174,5 тис.осіб, що на 29,6 % більше у порівнянні з 2012 роком. В українську частину дельти Дунаю впродовж 2013 року здійснено 80 суднозаходів і обслуговано 11,1 тис. іноземних круїзних туристів, що на 1,4% більше ніж у 2012 році. Разом з морським в області розвивається і річковий круїзний туризм. В рамках дунайських круїзів, які мають стабільний попит у європейських туристів, відвідуються українські порти Нижнього Дунаю – Ізмаїл і Вилкове.

У 2013 році Одеський аеропорт також збільшив пасажиропотік на 18,6%, що становило 833,2 тис. пасажирів. Зростання міжнародних перевезень при цьому склало 22%. Міжнародними авіаперевезеннями скористалися 689,7 тис. осіб. На внутрішніх рейсах було обслуговано 143,5 тис. осіб. За підсумками трьох місяців 2014 року пасажиропотік Одеського міжнародного аеропорту збільшився на 12,7%, порівняно з відповідним періодом 2013 року.

До матеріально-технічного забезпечення туристичної діяльності в Одеській області відносимо кількість місць розміщування в санаторіях та профілакторіях, дитячих оздоровчих закладах, будинках та пансіонатах, базах відпочинку в районах Одеської області (табл. 2.5).

Кількість закладів спеціалізованого призначення на 1 січня 2016 р., порівняно із минулими роками значно зменшилась. Більша кількість місць цього типу припинило свою діяльність.

Взагалі динаміка змін за кількістю місць у місцях спеціалізованого призначення з 2010 по 2015 роки за статистичними даними показує, що в деяких районах рівень матеріально-технічного забезпечення значно знизився. Також по деяких районах (як Татарбунарський) дані, щодо наявності місць у спеціалізованих закладах розміщення вилучено з метою забезпечення

виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності інформації, що ускладнює проведення більш детальної оцінки туристичного потенціалу. За таких обставин також можна говорити про «тінізацію» туристичного бізнесу. Недостатність статистичної інформації знижує рівень туристичного потенціалу в деяких, туристично-привабливих районах.

Таблиця 2.5

Кількісні показники матеріально-технічного забезпечення, кількість місць

Адміністративні райони	Санаторіях профілакторіях	Дитячих санаторіях	Будинках та пансіонатах відпочинку	Базах відпочинку, інших закладах відпочинку
1	2	3	4	5
Ананьївський	0	0	0	0
Арцизький	0	0	0	0
Балтський	0	0	0	
Білгород-Дністровський	2773	0	73	15403
Біляївський	0	1075	0	0
Березівський	0	0	0	0
Болградський	0	0	0	0
Великомихайлівський	0	0	0	0
Іванівський	0	0	0	0
Ізмаїльський	0	0	0	0
Кілійський	0	0	0	3921
Кодимський	0	0	0	0
Комінтернівський	0	0	0	1861
Подільський	0	0	0	0
Окнянський	0	0	0	0
Любашівський	0	0	0	0
Миколаївський	0	0	0	0
Овідіопольський	0	0	0	5458
Роздільнянський	0	0	0	0
Ренійський	0	0	0	0
Савранський	0	0	0	0
Саратський	0	0	0	0
Тарутинський	0	0	0	0
Татарбунарський	0	0	0	0
Захарівський	0	0	0	0
Ширяївський	0	0	0	0

Примітка: Джерело [164]

Щодо соціально-економічної ситуації в сфері туристичної діяльності згідно статистичних даних [164] у 2015р. на території Одеської області здійснювали туристичну діяльність 245 суб'єктів (164 юридичні особи та 81 фізична особа-підприємець), послугами яких скористались 45,8 тис. туристів. Продано населенню 36279 туристичних путівок (ваучерів) вартістю 539386,6 тис. грн. За реалізованими туристичними путівками кількість туроднів складає 309794.

Протягом 2015р. 33,7 тис. наших співвітчизників відвідали 81 країну світу, з яких 8,4% (2,8 тис.) становили діти віком 0–17 років. Найбільш популярними серед громадян України були Туреччина (25,1% вибувших туристів), Єгипет (17,9%), Греція (10,6%), Італія (5,4%), Об'єднані Арабські Емірати (5,2%). Більшість туристів (97,3%) виїжджали за кордон з метою дозвілля та відпочинку.

Послугами туроператорів та турагентів Одеської області скористалися 1,1 тис. іноземних туристів із 21 країни світу. Найбільша кількість іноземних туристів прибули із Грузії (160 осіб), Білорусії (158 осіб) та Росії (141 особа). З метою дозвілля та відпочинку прибуло 86,1% від загальної кількості іноземців, у службових справах та для навчання – 13,9%. Внутрішнім туризмом у 2015р. було охоплено 10,9 тис. туристів, з яких 5,7% – діти у віці до 17 років включно.

Також туроператорами та турагентами Одеської області у 2015р. було обслуговано 7,7 тис. екскурсантів, у тому числі 0,9 тис. іноземців.

В період з 2014 р. по 2015 р. туристична привабливість України, зокрема Одеської області, як територіальної складової країни, була знижена через нестабільну політичну ситуацію та воєнний конфлікт на Сході країни, що несло загрозу безпечної туристичної діяльності. Але на сьогоднішній день завдяки консолідації зусиль туристичного бізнесу, громадських організацій та представників влади ситуація в сфері туризму стабілізувалася та вийшла на новий напрям розвитку.

Безпеку туристичної діяльності забезпечує не тільки стабільна політична ситуація, але й екологічний стан територій, привабливих для туристів. Серед

населених пунктів області, як і раніше, найбільшого антропогенного навантаження зазнає атмосфера м. Одеса, м. Южного, Ананьївського, Білгород-Дністровського, Ренійського, Тарутинського районів.

Основними забруднювачами атмосферного повітря в регіоні залишаються підприємства нафтопереробної, хімічної промисловості, з виробництва цементу та підприємства, які розподіляють газ, на які припадає майже 70% викидів всіх шкідливих речовин. Причинами надмірних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря є: робота підприємств в умовах зношеності основних фондів, недосконалість технологічних процесів базових галузей промисловості, недостатня забезпеченість останніх очисними спорудами для уловлювання та утилізації забруднюючих речовин, введення в дію нових підприємств.

Залишається гострою проблема забруднення повітря пересувними джерелами, і особливо, автомобільним транспортом. Надходження шкідливих речовин від автотранспорту домінують над викидами від стаціонарних джерел, і становить 81 % від загальної кількості забруднюючих речовин, що надходять в атмосферне повітря.

Надходження шкідливих речовин від пересувних джерел домінували над викидами від стаціонарних джерел майже в усіх районах та містах області, крім міста Южного, Ананьївського, Березівського, Ренійського, Тарутинського районів. Майже 42% загальної кількості викинутих забруднюючих речовин від транспорту перепадає на місто Одесу.

Підвищення рівня забруднення атмосферного повітря відмічається вздовж автомагістралей та у великих містах. Неприятливі екологічні умови можуть стати загрозою для розвитку туристичної діяльності в області, тому необхідним є досліджувати динаміку негативних впливів на довкілля та можливі інструменти відвернення чи мінімізації цих впливів. Динаміка викидів в атмосферне повітря наведена в таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

Динаміка викидів в атмосферне повітря

Викиди по області	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Загальна кількість підприємств, що здійснюють викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря	2924	2535	2596	2880
Загальна кількість підприємств, що поставлені на державний облік	615	489	489	-
Потенційний обсяг викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел по підприємствах, що поставлені на облік, тис. т	18227,633	3400824,92	3400824,92	-
Загальна кількість викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, тис. т	168,978	164,843	152,306	129,674
у тому числі:				
- від стаціонарних джерел забруднення, тис. т	28,169	26,227	23,220	26,074
- від пересувних джерел, тис. т	140,809	138,566	129,086	103,600
у тому числі від автомобільного транспорту, тис.т	126,635	124,125	110,900	88,900
Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел у розрахунку на км ² , т	5,100	5,100	5,000	4,000
Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел у розрахунку на одну особу, кг	70,700	70,500	63,500	54,200
Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел у розрахунку на км ² , т	0,846	0,787	0,694	0,787
Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел у розрахунку на одну особу, кг	11,800	10,900	9,700	10,900
Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від пересувних джерел у розрахунку на км ² , т	4,200	4,200	3,800	3,100

Примітка. Складено автором на основі джерела [114].

Екологічна ситуація по районах Одеської області відображена в табл. 2.8, до показників якої входять: викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря,

(де наводяться дані щодо викидів забруднюючих речовин від стаціонарних джерел забруднення та автотранспорту, викиди від залізничного, авіаційного та водного транспорту, та від виробничої техніки), скидання забруднених вод у природні поверхневі водні об'єкти, утворення відходів (дані від економічної діяльності підприємств та організацій, з урахуванням відходів, утворених у домогосподарствах).

Таблиця 2.8

Кількісні показники екологічної ситуації в Одеській області по районах

Адміністративні райони	Викиди ШР у атмосферне повітря, т	Скидання ЗВ у природні поверхневі водні об'єкти, млн. м ³	Утворення промислових токсичних відходів, т
1	2	3	4
Ананьївський	1830	0	370,5
Арцизький	2605	0,2	8431,5
Балтський	2246	0,2	498,1
Білгород-Дністровський	2966	1,4	15845,3
Біляївський	4696	0,1	1599,4
Березівський	1558	0,1	2477,6
Болградський	2962	0	84,5
Великомихайлівський	1848	0	825,5
Іванівський	1257	0	928,4
Ізмаїльський	1826	0	12770,8
Кілійський	2316	15,2	9855,9
Кодимський	1688	0	0
Комінтернівський	3298	0	33735,3
Подільський	981	0	24,2
Окнянський	913	0	588,7
Любашівський	1385	0	925,3
Миколаївський	941	0	0
Овідіопольський	3137	0	20162,4
Роздільнянський	2886	0,4	7872
Ренійський	4373	0	1230,7
Савранський	975	0	0
Саратський	3027	0,1	393,1
Тарутинський	2374	0,1	3769,6
Татарбунарський	1792	0,1	134
Захарівський	911	0	1,9
Ширяївський	1297	0	130,1

Примітка: Складено автором на основі джерела [103]

Найвищий показник викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря простежується в Біляївському та Ренійському районах, високий

рівень викидів в Лиманському, Овідіопольському та Саратовському районах. Найнижчий показник – Окнянський, Савранський, Захарівський та Миколаївський райони. За усіма показниками Савранський та Миколаївський район є найбільш екологічно-чистим, також до екологічно-чистих районів можна віднести Окнянський, Захарівський, Кодимський райони. Динаміка викидів стаціонарних та пересувних джерел забруднення представлена на рис. 2.2.

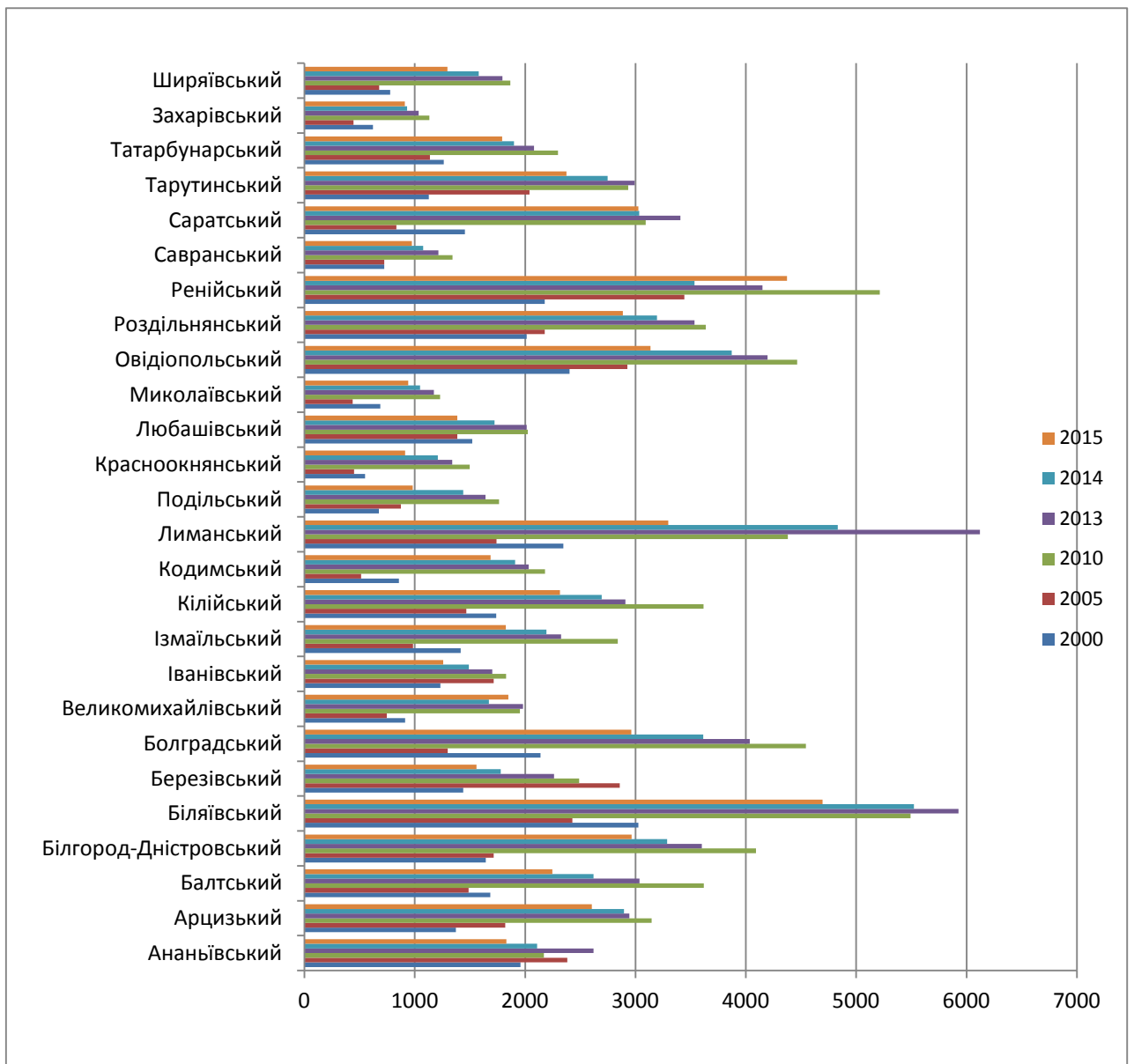

Рис. 2.2. Динаміка викидів стаціонарних та пересувних джерел забруднення по районах Одеської області

Отже за показниками компонентної структури районів можна оцінити перспективності освоєння туристичного потенціалу районів як поліфункціональних територій області, що надасть можливість в подальшому розробити відповідні стратегії розвитку районів в напрямку розширення туристичної діяльності.

2.2. Оцінка туристичного потенціалу поліфункціональних територій Одеської області

До актуальних питань економіки природокористування належить оцінка туристичного потенціалу територій та перспективність його освоєння. Складність процесу оцінювання залежить від багатьох факторів – відсутність чітко розроблених і усталених методик, забезпеченість інформацією про якість і кількість ресурсів, розрізнення рівнів оцінювання, проблема переходу від вимірювання властивостей об'єкта до його оцінки, визначення форм виразу оцінок, суб'єктивність оцінок.

В оцінці завжди присутні об'єкт і суб'єкт. Об'єктом в оцінці виступають кількісні і якісні характеристики природних, соціально-економічних та історико-культурних ресурсів в цілому або їх окремих елементів, та їх територіальні поєднання, а суб'єктом може виступати рекреаційна галузь, різні ранги туристично-рекреаційної системи, суспільство в цілому, окремі групи рекреантів, рекреант.

Багаторівневість суб'єктів оцінки обумовлює різні підходи до оцінки туристичного потенціалу в залежності від того ведеться вона з позицій відпочиваючого, або з позицій організаторів відпочинку. Необхідність в оцінці

туристичного потенціалу з позицій відпочиваючих здебільшого виникає при необхідності вибору для відпочинку того чи іншого місця відпочинку.

Оцінка з позицій організатора відпочинку зазвичай пов'язана з проектуванням нових туристичних об'єктів, реконструкцією вже існуючих, раціоналізацією використання наявних рекреаційних ресурсів. При цьому оцінювання здійснюється на достатньо тривалу перспективу 10-20 років і більше. При цьому об'єктами оцінки можуть виступати рекреаційні та туристичні об'єкти різного рангу, від одного підприємства до рекреаційних регіонів і територій.

В нашому дослідженні метою оцінки поліфункціональних територій Одеської області є їх ідентифікація за функціональним призначенням та оцінка рівня перспективності розвитку туристичної діяльності на цих територіях.

На основі аналізу кількісних показників природно-ресурсного потенціалу та територій поліфункціонального призначення, що фактично використовуються, проведемо аналіз якісних показників забезпечення ПФТ Одеської області рекреаційними ресурсами.

Для оцінки перспективності освоєння туристичного потенціалу поліфункціональних територій регіону визначимо якісні показники природно-ресурсного, інфраструктурного, матеріально-технічного забезпечення та якісні показники екологічного стану. Оцінку туристичного потенціалу поліфункціональних територій проводимо за індексною методикою.

Використовуємо узагальнену форму запису індивідуальних індексів у вигляді суми стандартизованих за максимальним значенням ознак:

$$k_i = p_i^n / p_i^{\max}, \quad (2.1)$$

де k_i – стандартизований показник i -ї ПФТ;

p_i^n – фактичний показник i -ї ПФТ;

p_i^{\max} – показник еталонної ПФТ, що вибирається за максимальним значенням.

Проте для стандартизації показників, які характеризують екологічну ситуацію, еталонною поліфункціональною територією буде та, яка має найменше значення показника.

Груповий індекс j -тої групи показників визначається як їх сума (індивідуальних або підгрупових), поділена кількістю часткових показників у кожній групі:

$$I_j = \frac{[(k)_1 + k_2 + \dots + k_i]}{n}, \quad (2.2)$$

де k_i - окремі індекси j -тої групи.

Використовуємо саме цей підхід, оскільки є показники, значення яких дорівнює 0.

Інтегральний показник рівня туристичного потенціалу поліфункціональних територій I визначається за формулою:

$$I = \sum_1^n I_j. \quad (2.3)$$

де I_j – груповий індекс показників j -тої групи;

n – кількість груп індикаторів.

Вихідні данні для розрахунку наведено в параграфі 2.1 в таблицях 2.3 – 2.8. У табл. 2.9 наведено результати розрахунків індексів забезпечення (ІЗ) поліфункціональних територій природно-ресурсним потенціалом.

Індекси підгрупи показників природно-ресурсного забезпечення

Адміністративний район	ІЗ Ліси та лісо-вкриті площі, тис/га	ІЗ ВБУ, тис. га	ІЗ Площа с/г угідь, тис. га	ІЗ Площа земель ПЗФ, тис. га	ІЗ Землі рекр.-го призн тис. га	ІЗ Землі оздоров. призн, тис. га	ІЗ Площа земель під водою, тис. га
1	2	3	4	5	6	7	8
Ананівський	0,647	0	0,535	0,056	0	1	0,006
Арцизький	0,264	0	0,809	0	0	0,101	0,030
Балтський	1	0	0,647	0,125	0	0	0,021
Білгород-Дністровський	0,303	0,053	0,955	0,227	0	0	0,034
Біляївський	0,210	0,263	0,883	0,216	0,168	0	0,627
Березівський	0,340	1	0,689	0,191	0,263	0	0,333
Болградський	0,277	0	0,765	0,009	0,013	0,116	0,112
Великомихайлівський	0,525	0	0,812	0,009	0	0,051	0,008
Іванівський	0,261	0	0,668	0,007	0,008	0	0,019
Ізмаїльський	0,223	0,105	0,596	0,058	0,030	0,019	0,292
Кілійський	0,105	0,432	0,496	1	0,114	0	0,455
Кодимський	0,684	0	0,402	0,062	0	0	0,006
Лиманський	0,210	0,289	0,759	0,082	1	0,016	0,358
Подільський	0,550	0	0,546	0,018	0	0,016	0,013
Окнянський	0,340	0	0,577	0	0	0,002	0,009
Любашівський	0,273	0	0,631	0	0	0,005	0,028
Миколаївський	0,349	0	0,634	0,001	0	0,008	0,013
Овідіопольський	0,139	0,105	0,365	0,159	0,461	0	0,307
Розділянський	0,109	0,099	0,280	0	0,016	0,010	0,708
Ренійський	0,261	0	0,797	0,001	0,141	0,008	0,024
Савранський	0,525	0	0,292	0,163	0	0,007	0,013
Саратський	0,244	0	0,876	0	0,046	0	0,036
Тарутинський	0,471	0	1	0,106	0	0,006	0,026
Татарбунарський	0,176	0,632	0,761	0,549	0,177	0,013	1
Захарівський	0,521	0	0,519	0,028	0	0,0114	0,002
Ширяївський	0,302	0	0,893	0	0	0	0,017

Примітка: Розраховано автором

Перспективність розвитку поліфункціональних територій Одеської області оцінюється за індексом підгрупи природно-ресурсного потенціалу від найвищого (більш перспективні) до найнижчого (малоперспективні). Далі розглядатимуться показники рівня туристичної інфраструктури та екологічної ситуації в районах Одеської області (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Індекси підгрупи показників інфраструктурної забезпеченості

Адміністративні райони	ІЗ Автомобільні дороги, км/км ² площі району	ІЗ Тур-агенції	ІЗ Туроператори	ІЗ Готелі	ІЗ Інші засоби розміщення	ІЗ Морські та річкові порти
1	2	3	4	5	6	7
Ананьівський	0,333	0	0	0,014	0	0
Арцизький	0,250	0,25	0	0	0	0
Балтський	0	0	0	0	0	0
Білгород-Дністровський	0,306	0	0	0	0,376	1
Біляївський	1	0,250	0	0	0	0
Березівський	0	0	0	0	0,0867	0
Болградський	0,444	0	0	0	0	0
Великомихайлівський	0,069	0	0	0	0	0
Іванівський	0,347	0	0	0	0	0
Ізмаїльський	0,750	1	0,5	0	0	1
Кілійський	0	0	1	0	0	0
Кодимський	0	0	0	0	0	0
Лиманський	0,409	0,250	0	0	0,0289	1
Подільський	0,222	0	0	0	0	0
Окнянський	0,458	0	0	0	0	0
Любашівський	0,861	0	0	0	0	0
Миколаївський	0,083	0	0	0	0	0
Овідіопольський	0,319	1	0	1	1	0
Розділянський	0,375	0	0	0,218	0	0
Ренійський	0,944	0	0	0	0	1
Савранський	0,167	0	0	0	0	0
Саратський	0,167	0	0	0	0	0
Тарутинський	0	0	0	0	0	0
Татарбунарський	0,361	0	0	0	0	0
Захарівський	0	0	0	0,026	0	0
Ширяївський	0,250	0	0	0	0	0

Примітка: Розраховано автором

Згідно розрахункових даних таблиці 2.10 видно, що найбільше забезпеченими об'єктами інфраструктури є Лиманський, Білгород-Дністровський, Овідіопольський та Ізмаїльський райони. Щодо забезпечення транспортними сполученнями можна також виділити Роздільнянський та Ананьівський райони, але щодо об'єктів розміщення (табл. 2.11) відпочиваючих та інших суб'єктів туристичної діяльності, можна зробити висновок, що цей сектор потребує значного удосконалення.

Індекс підгрупи показників матеріально-технічного забезпечення

Адміністративні райони	ІЗ в санаторіях-профілакторіях	ІЗ в дитячих санаторіях	ІЗ в будинках та пансіонатах відпочинку	ІЗ в базах відпочинку, інших закладах відпочинку
1	2	3	4	5
Ананьївський	0	0	0	0
Арцизький	0	0	0	0
Балтський	0	0	0	0
Білгород-Дністровський	1,000	0	1,000	1,000
Біляївський	0	1	0	0
Березівський	0	0	0	0
Болградський	0	0	0	0
Великомихайлівський	0	0	0	0
Іванівський	0	0	0	0
Ізмаїльський	0	0	0	0
Кілійський	0	0	0	0,254
Кодимський	0	0	0	0
Лиманський	0	0	0	0,120
Подільський	0	0	0	0
Окнянський	0	0	0	0
Любашівський	0	0	0	0
Миколаївський	0	0	0	0
Овідіопольський	0	0	0	0,354
Роздільнянський	0	0	0	0
Ренійський	0	0	0	0
Савранський	0	0	0	0
Саратський	0	0	0	0
Тарутинський	0	0	0	0
Татарбунарський	0	0	0	0
Захарівський	0	0	0	0
Ширяївський	0	0	0	0

Примітка: Розраховано автором

Враховуючі наведені вище результати проведемо групування районів Одеської області, як поліфункціональних територій, що завдяки своїй поліфункціональності надають можливість розвивати різні види туризму на цих територіях. Менш перспективні за природо-ресурсним та інфраструктурним потенціалом території можуть нести рекреаційну функцію за рахунок не забрудненості навколишнього середовища. Показники екологічних індикаторів наведено в табл. 2.12.

Таблиця 2.12

Індекси підгрупи (ІІІ) показників екологічної ситуації

Адміністративні райони	ІІІ Викиди	ІІІ Скидання забруднених вод у природні поверхневі водні об'єкти	ІІІ Утворення промислових відходів
1	2	3	4
Ананьівський	0,498	0	0,0050
Арцизький	0,349	0,500	0,0002
Балтський	0,406	0,500	0,0040
Білгород-Дністровський	0,307	0,071	0,0001
Біляївський	0,194	1,00	0,0010
Березівський	0,585	1,00	0,0008
Болградський	0,308	0	0,0220
Великомихайлівський	0,493	0	0,002
Іванівський	0,725	0	0,002
Ізмаїльський	0,499	0	0,0001
Кілійський	0,393	0,007	0,0001
Кодимський	0,539	0	0
Лиманський	0,276	0	0
Подільський	0,929	0	0,0780
Окнянський	0,998	0	0,0030
Любашівський	0,658	0	0,0020
Миколаївський	0,968	0	0
Овідіопольський	0,290	0	0
Роздільнянський	0,316	0,250	0,0002
Ренійський	0,208	0	0,0020
Савранський	0,934	0	0
Саратський	0,301	1,00	0,0050
Тарутинський	0,383	1,00	0,0005
Татарбунарський	0,508	1,00	0,0140
Захарівський	1,000	0	1,0000
Ширяївський	0,702	0	0,0150

Примітка: Розраховано автором

Перспективність за екологічним показником оцінюється за найнижчим значенням. Ми розглядали співвідношення найнижчого показника компонентів екологічної ситуації до кожного з показників по районах, тому індекс підгрупи з найнижчими компонентними показниками приймав максимальне значення. З таблиці 2.12 видно, що до районів з найбільш екологічно-безпечною ситуацією відносяться Миколаївський, Савранський, Захарівський та Ширяївський райони.

До найбільш забруднених районів можна віднести Біляївський, Лиманський та Ренійський райони.

Наступним етапом розрахунків є визначення групових індексів показників забезпеченості поліфункціональних територій. (табл.2.13)

**Індекси туристичного потенціалу поліфункціональних територій
Одеської області**

Адміністративні утворення	Груповий індекс показників				Інтегральний індекс рівня туристичного потенціалу
	природно- ресурсного забезпечення	інфраструк- турного забезпечення	матеріально- технічного забезпечення	екологічної ситуації	
1	2	3	4	5	6
Ананівський	0,321	0,058	0	0,168	0,547
Арцизький	0,172	0,083	0	0,283	0,538
Балтський	0,256	0	0	0,303	0,559
Б.-Дністровський	0,224	0,280	0,750	0,126	1,380
Біляївський	0,338	0,208	0,250	0,398	1,194
Березівський	0,402	0,014	0	0,528	0,944
Болградський	0,185	0,074	0	0,110	0,369
Великомихайлівський	0,201	0,012	0	0,165	0,378
Іванівський	0,138	0,058	0	0,242	0,438
Ізмаїльський	0,189	0,542	0	0,166	0,813
Кілійський	0,372	0,167	0,064	0,133	0,569
Кодимський	0,165	0	0	0,179	0,344
Лиманський	0,388	0,280	0,030	0,092	0,790
Подільський	0,163	0,037	0	0,336	0,536
Окнянський	0,133	0,076	0	0,334	0,543
Любашівський	0,134	0,144	0	0,219	0,497
Миколаївський	0,144	0,014	0	0,323	0,481
Овідіопольський	0,219	0,553	0,089	0,097	0,958
Роздільнянський	0,175	0,099	0	0,189	0,463
Ренійський	0,176	0,324	0	0,069	0,569
Савранський	0,143	0,028	0	0,311	0,482
Саратський	0,172	0,027	0	0,435	0,635
Тарутинський	0,229	0	0	0,461	0,690
Татарбунарський	0,473	0,060	0	0,508	1,041
Захарівський	0,154	0,004	0	0,667	0,825
Ширяївський	0,173	0,042	0	0,239	0,454

Примітка: Розраховано автором

Оцінку перспективності освоєння туристичного потенціалу поліфункціональних територій регіону визначаємо методом рангування районів по кожному елементу, від найбільш забезпечених до найменш.

Доцільно виділити 3 групи районів перспективні (високий рівень), малоперспективні (середній рівень), неперспективні (низький рівень).

Групування районів Одеської області за показником індексу підгрупи показником наведено в табл. 2.14.

**Групування районів Одеської області за індексами підгруп показників
туристичного потенціалу**

Складові потенціалу ПФТ	Рівень потенціалу		
	Високий $t \geq 0,4$	Середній $0,2 \leq t < 0,4$	Низький $t < 0,2$
1	2	3	4
За індексом природно-ресурсного забезпечення	Березівський, Татарбунарський	Ананьівський, Балтський, Біляївський, Кілійський, Лиманський, Тарутинський, Великомихайлівський, Овідіопольський, Б. -Дністровський,	Арцизьський, Болградський, Захарівський, Іванівський, Ізмаїльський, Кодимський, Подільський, Саратський, Роздільнянський, Окнянський Любашівський Миколаївський Савранський, Ренійський, Ширяївський
За індексом матеріально-технічного забезпечення	Б.-Дністровський	Біляївський	Ананьівський, Арцизьський, Балтський, Березівський, Болградський, Іванівський, Великомихайлівський, Ізмаїльський, Кілійський, Кодимський, Лиманський, Овідіопольський, Саратський, Ренійський, Подільський, Окнянський, Любашівський, Миколаївський, Ширяївський Роздільнянський, Савранський, Тарутинський, Захарівський, Татарбунарський
За індексом інфраструктурного забезпечення	Ізмаїльський, Овідіопольський	Б. – Дністровський, Біляївський, Лиманський, Ренійський	Ананьівський, Арцизьський, Балтський, Березівський, Великомихайлівський, Іванівський, Захарівський, Кілійський, Кодимський, Подільський, Миколаївський Окнянський, Любашівський, Болградський, Роздільнянський, Саратський, Тарутинський, Ширяївський, Савранський, Татарбунарський
За індексом показників екологічного стану	Березівський, Захарівський, Саратський, Тарутинський, Татарбунарський	Арцизьський, Балтський, Біляївський, Іванівський, Любашівський, Окнянський, Подільський, Миколаївський, Савранський, Ширяївський	Ананьівський, Ізмаїльський, Болградський, Кілійський, Великомихайлівський, Кодимський, Лиманський, Любашівський, Овідіопольський, Роздільнянський, Ренійський

Примітка Складено автором на основі розрахункових даних з табл. 2.13

Отже за результатом оцінки рівня забезпечення можна зробити наступні висновки:

- груповий індекс природо-ресурсного забезпечення високого рівня мають Березівський, Татарбунарський райони; середнього – Ананївський, Балтський, Б. Дністровський, Біляївський, Великомихайлівський, Кілійський, Лиманський, Овідіопольський, Тарутинський;

- індекс матеріально-технічного потенціалу свідчить про високий його рівень в таких районах як Білгород-Дністровський; середній – Біляївський;

- високий рівень інфраструктурного забезпечення мають Ізмаїльський, Овідіопольський райони; середній – Білгород-Дністровський, Біляївський, Лиманський, Ренійський райони;

- високий рівень екологічної безпеки мають Березівський, Захарівський, Саратський, Тарутинський, Татарбунарський; середній – Арцизьський, Балтський, Біляївський, Іванівський, Любашівський, Окнянський, Подільський, Миколаївський, Савранський, Ширяївський райони.

На основі проведення дослідження здійснено SWOT-аналіз і виявлено сильні та слабкі сторони, можливості та загрози поліфункціональних територій Одеської області.

Оцінка туристичного потенціалу є вихідною базою для ідентифікації ПФТ для розвитку туризму в Одеській області. Визначено, що для більшості районів перспективно розвивати сільський туризм; рекреаційний – в Овідіопольському, Білгород-Дністровському, Татарбунарському районах, екологічний – Татарбунарському, Біляївському, Кілійському районах.

Формування та ефективне використання туристичного потенціалу є запорукою досягнення високого рівня розвитку туристичної діяльності, покращення показників соціально-економічного та екологічного стану в районах Одеської області.

З позиції поліфункціональності територій (районів) Одеської області можна проаналізувати які види туристичної діяльності можна розвивати

першочергово і це буде основним видом діяльності території, а які види діяльності мають стати альтернативними. З цих позицій можна розробляти стратегії розвитку цих територій, переглянути статуси територій (курортні, ПЗФ, сільськогосподарські).

Але на сьогоднішній день особливої уваги заслуговує проблеми модернізації рекреаційно-туристичного комплексу його інфраструктурного забезпечення та матеріально-технічної бази. Одеський регіон, як вже неодноразово зазначалось, вважається одним із провідних рекреаційних центрів України, який охоплює значну територію від гирла р. Дунай до низин р. Дніпро. В області розвинена туристична і курортна інфраструктура: 170 кілометрів піщаних пляжів, 6 лиманів з особливо цінними природними та лікувальними ресурсами, 2 судноплавні річки. Готельна інфраструктура області дозволяє одночасно розмістити 11,9 тис. туристів [109]. Туристична сфера є однією з найбільш перспективних галузей, використання переваг якої надасть можливість регіонам як цілісним утворенням більш активно підвищити рівень своєї конкурентоспроможності. Вирішення завдань щодо активізації розвитку ринку туризму в Україні, враховуючи концентрацію наявних ресурсів та світовий досвід, загострення конкурентної боротьби, посилення вимог споживачів, розширення та задоволення їх потреб, обумовлюють розвиток якісних послуг. За цих умов особливого значення набуває розроблення цілісної регіональної туристичної політики, що на даний час не відповідає сучасним реаліям. Одеський регіон - відкритий для інвесторів центр Півдня України, ключовий елемент транспортної та туристичної інфраструктури Чорноморського басейну, регіон динамічного, інноваційного розвитку, пріоритетом для якого є ефективна взаємодія бізнесу, державних структур управління та громадськості, це територія з високим рівнем ресурсів та потенціалом для пріоритетного розвитку рекреації та туризму. Таким чином, головною метою регіональної стратегії у сфері рекреації та туризму є створення сучасного високоефективного, конкурентоспроможного рекреаційно - туристичного комплексу, що забезпечує широкі можливості для задоволення

потреб українських та іноземних громадян у різноманітних туристичних послугах.

Оцінка туристичного потенціалу поліфункціональних територій Одеської області є вихідною базою для прийняття управлінських рішень щодо формування, утримання, розвитку та максимізації результатів його використання. Виявлення та ефективне використання туристичного потенціалу є запорукою досягнення високого рівня розвитку туристичної діяльності в Одеській області, та забезпечить покращення показників економічного та соціального зростання, а також покращення показників стану навколишнього природного середовища саме в районах Одеської області.

Щодо використання ресурсного потенціалу туризму на всіх видах туристичних ринків, можна говорити про те, що туристичний потенціал є одночасно і ресурсом і резервом інноваційного зростання при високому рівні популярності та доступності; сталий продукт дестинацій можна реалізувати як інноваційний за умов поєднання заходів подієвого характеру та відмінної інфраструктури туризму;

якою можна маніпулювати, підвищуючи цінність та значущість об'єктів відвідування, рівень сервісу, популярність туристичного бренду; спрощення туристичних формальностей; налагодженню доступної інфраструктури обслуговування тощо); активній комунікативній політиці та позитивному репутаційному рейтингу;

туристичного потенціалу, його сталого ресурсоощадного використання потребують встановлення ціннісно орієнтованої ціни на ці ресурси, встановлення граничної межі наповнення туристичних дестинацій; заходів щодо відновлення та нарощування потенціалу як основи інноваційного розвитку туризму.

Оцінка туристичного потенціалу є значущою як на регіональному, так і на національному рівнях. У зв'язку із всесвітньою тенденцією впровадження принципів Сталого розвитку у всіх сферах економіки, туристична галузь також має свої стандарти та принципи у напрямку розвитку сталого туризму. Сталий

розвиток туризму базується на доктрині сталого розвитку, яка спрямована на зміну стосунків людини і природи задля розширення можливостей економічного зростання, та на створення скоординованої глобальної стратегії виживання людства, орієнтованої на збереження і відновлення природних спільнот у масштабах, необхідних для повернення до меж господарської місткості біосфери. Структуру доктрини складають сукупність ідей, положень та постулатів різних наук, які лягли в основу таких документів ООН як «Порядок денний на XXI століття», Конвенцій щодо змін клімату, боротьби зі злиднями та ін. Сталий розвиток передбачає вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем. Розвиток буде сталим тільки тоді, коли буде досягнута рівновага між різними факторами, що зумовлюють загальний рівень життя. Ключовими завданнями сталого розвитку є: Відновлення і подальше збереження в потрібному обсязі на необхідній площі природних екосистем та їхньої здатності до самовідтворення. Забезпечення при цьому випереджального розв'язання проблеми: економічного, соціального, демографічного і духовного розвитку. Узгодження темпів економічного розвитку з господарською ємністю екосистем. В основі Доктрини сталого розвитку лежить Концепція сталого розвитку, яка ґрунтується на принципах: сталості процесів розвитку, гармонійності розвитку людини, соціальної справедливості. Сукупність притаманних сталому розвитку індикаторів визначає кількісно-якісні параметри та формує науково-теоретичні передумови для розвитку гармонійного економічного національного і світового господарства. За визначенням ООН ключові індикатори можна згрупувати у 14 розділів: бідність, управління, здоров'я, освіта, демографія, природні катаклізми, атмосфера, земля, морські водні ресурси, свіжа вода, біорізноманітність, економічний розвиток, глобальне економічне співробітництво, моделі споживання та виробництва. Сталість розвитку туризму є складовою розвитку національних економік. Туризм як галузь економіки знаходиться у складній взаємодії з навколишнім середовищем і тому сьогодні, завдання подальшого розвитку туризму полягає у зменшенні його негативного впливу на навколишнє

середовище (забруднення стічними водами, сміттям; емісія повітряного транспорту; ерозія пляжів внаслідок вирівнювання прибережної території; вплив на культуру місцевих жителів; втрата історичної та архітектурної спадщини; використання праці неповнолітніх та ін.). Урядами країн повинні бути прийняті обмеження і правові акти для мінімізації даних негативних наслідків. Туризм повинен розвиватись так, щоб приносити користь місцевому населенню, посилювати економіку приймаючої країни, створювати додаткові робочі місця. Туристична індустрія має великий потенціал, який дозволяє внести конструктивний вклад у стійкий розвиток країн та регіонів, сприяти досягненню екологічної та соціальної стійкості. Сталий розвиток туризму – це свідомо підтримуваний розвиток, в силу чого зростає роль держави, оскільки тільки вона здатна розробити стратегічну основу планування розвитку індустрії туризму. Доцільність переходу до реалізації стратегії сталого розвитку України визначається як внутрішніми чинниками, так і зовнішніми, що пов'язані з євроінтеграційними прагненнями України та необхідністю виконання міжнародних зобов'язань України. На тлі загострення конкуренції на міжнародному туристичному ринку, загальносвітової тенденції до посилення ролі держав у забезпеченні сталого розвитку туризму, вітчизняний національний туристичний продукт стає все менш привабливим та конкурентоспроможним. Як наслідок, сфера туризму і курортів у державі не спроможна забезпечити повноцінного виконання економічних, соціальних і гуманітарних функцій, не сприяє збереженню довкілля та культурної спадщини, створенню робочих місць, збільшенню питомої ваги сфери послуг у структурі ВВП. Для подолання цих негативних явищ в Україні розроблено Стратегію сталого розвитку туризму і курортів, основною метою якої є: покращення якості життя населення; захист національних інтересів України у сфері туризму; формування конкурентоспроможного національного туристичного продукту на внутрішньому та міжнародному ринках на основі раціонального використання туристичних ресурсів, збереження історико-культурних надбань та етнічних особливостей українського народу; створення

умов для споживання туристичного продукту; реалізація закріплених Конституцією України прав громадян на відпочинок, свободу пересування, зайнятість, охорону здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, задоволення духовних потреб та інших прав при здійсненні туристичних подорожей і відпочинку, туристичної діяльності; поліпшення правових, організаційних та соціально-економічних засад реалізації державної політики України у сфері туризму і діяльності курортів в умовах глобалізації та євроінтеграції суспільних процесів. Тому, згідно Стратегії сталого розвитку туризму і курортів в Україні, пріоритетами сталого розвитку туризму і курортів є: формування конкурентоспроможного національного туристичного продукту; розвиток людських ресурсів в інтересах туризму; збереження ресурсного потенціалу туризму, формування простору високої туристичної привабливості з метою забезпечення раціонального та ефективного використання туристичних ресурсів; формування інформаційного простору сфери туризму; створення єдиної системи маркетингу у сфері туризмі; 5 поглиблення міжнародного співробітництва з метою забезпечення сталого розвитку туризму Концепція стійкого розвитку туризму дає інструменти і можливість окреслити таку модель сталого розвитку економіки, яка розвивається не ставлячи питання щодо співвідношення пріоритетів сьогодення та майбутнього.

2.3. Ідентифікація поліфункціональних територій для розвитку туризму в Одеській області

Ідентифікація у філософії – це встановлення тотожності невідомого об'єкта відомому на підставі збігу ознак, пізнання. Ідентифікація систем в теорії управління – визначення структури системи та її параметрів шляхом аналізу вхідних та вихідних даних цієї системи [8].

В контексті нашого наукового дослідження можна навести наступне визначення. Ідентифікація поліфункціональних територій для розвитку туризму – це процес визначення компонентної структури територіальних систем та їх функцій, що дозволять виявити оптимальні та перспективні напрями розвитку

окремих видів туристичної діяльності в цих системах. Для ідентифікації поліфункціональних територій Одеської області розглянемо адміністративні території області, та їх економічні, соціальні та екологічні показники, проведемо порівняльний аналіз для виявлення найбільш придатних для розвитку туристичних видів діяльності за своїми функціями. На основі результатів 2.2 здійснюємо ідентифікацію поліфункціональних територій для розвитку туризму в Одеській області. На основі проведення дослідження по оцінці туристичного потенціалу Одеської області методом SWOT-аналізу було виявлено сильні та слабкі сторони, можливості та загрози (табл. 2.15).

Таблиця 2.15

**SWOT-аналіз поліфункціональних територій Одеської області
для розвитку туризму**

Сильні сторони	Слабкі сторони
<p>сприятливі природно-кліматичні умови; висока якість рекреаційно-туристичних ресурсів; наявність значної кількості об'єктів історико-культурної спадщини та природно-заповідного фонду; наявність потенціалу об'єктів рекреаційно-туристичного призначення; розгалужена транспортна мережа; наявність трудових ресурсів</p>	<p>сезонність діяльності в рекреаційно-туристичному напрямку; нестабільна екологічна ситуація; недосконалість існуючої структури управління рекреаційно-туристичною сферою; невідповідність інфраструктури та послуг міжнародним параметрам якості</p>
Можливості	Загрози
<p>реконструкція і модернізація рекреаційно-туристичної інфраструктури; залучення ринкових механізмів у рекреаційно-туристичну діяльність; впровадження прогресивних технологій обслуговування; активізація рекламно-інформаційної діяльності; зменшення ймовірності екологічно-небезпечних ситуацій (застарілих виробництв і технологій) і техногенного навантаження на навколишнє середовище; розширення площ під рекреаційно-туристичні об'єкти; формування інноваційних видів туризму; впровадження рекламних заходів щодо просування рекреаційно-туристичного продукту на національному та світовому ринках</p>	<p>погіршення санітарно-екологічної ситуації внаслідок виникнення техногенних аварій або стихійного лиха; недосконалість організаційно-правових та економічних механізмів стимулювання рекреаційно-туристичної діяльності; відсутність кадастрів рекреаційних ресурсів і відсутність цілісності системи захисту прав та інтересів рекреантів і туристів; руйнування системи соціального туризму</p>

Примітка: Складено автором

Розподіл природних ресурсів та туристичної інфраструктури за районами Одеської області є нерівномірним і тому виникає необхідність більш детально дослідити туристичний потенціал районів, розглядаючи їх як поліфункціональні території, та виявити які саме види туристичної діяльності можна розвивати в кожному з районів, базуючись виключно на принципах сталого розвитку. За результати оцінки за методикою у розділі викладеної у параграфі 2.2 ми отримуємо матрицю поліфункціональності територій в сфері розвитку туристичної діяльності Одеської області, де ми ранжуємо поліфункціональні території за найвищим рівнем розвитку тієї чи іншої функції території та пропонуємо найбільш перспективні напрямки розвитку туристичної діяльності за еколого-безпечними видами туризму (С-сільський туризм, Р-рекреаційний туризм, Е – екологічний туризм). Рис. 2.3

Функція	Зона	С	Р	Е
	Ранг	Ранг	Ранг	Ранг
Лікувальна	4	5	1	
Оздоровча	5	4	4	
Спортивна	2	3	2	
Пізнавальна	1	1	3	
Утилітарна				

Рис. 2.3 Матриця поліфункціональності територій в сфері розвитку туристичної діяльності

Примітка: Складено автором

З рис. 2.3 можна зробити висновки, що найвищий ранг – 5 баллів має та функція ПФТ, що є найбільш значущою в конкретній зпні розвитку туристичної діяльності (С-сільський туризм, Р-рекреаційний туризм, Е-екологічний туризм).

Узагальнюючи результати розрахунків ту угруповання районів Одеської області за індексами забезпеченості (табл. 2.13, табл. 2.14) розподіляємо ПФТ за зонами розвитку туристичної діяльності, відповідно до найбільш виражених функцій територій.

ПФТ (С): Кодимський, Балтський, Савранський, Подільський, Любашівський, Ананьївський, Окнянський, Фрунзівський, Миколаївський, Ширяївський, Березівський, Великомихайлівський, Іванівський, Роздільнянський, Лиманський, Саратський, Арцизький, Болградський, Ізмаїльський, Ренійський райони Одеської області.

ПФТ (Р): Овідіопольський, Білгород-Дністровський, Татарбунарський райони Одеської області.

ПФТ (Е): Біляївський, Кілійський, Татарбунарський райони Одеської області.

З матриці полі функціональності еколого-економічних територіальних систем видно, що більшість районів перспективно розвивати у напрямку сільського туризму, рекреаційний туризм перспективно розвивати в Овідіопольському, Білгород-Дністровському, Татарбунарському районах, також Татарбунарський район є цікавим для розвитку й екологічного туризму так як і Біляївський, Кілійський райони. Це пов'язано з тим, що значна частина територій цих районів відноситься до ПЗФ.

Розвиток саме таких видів туризму є основоположним фактором сталої туристичної діяльності.

Сталі форми туристичної діяльності чи еколого-орієнтований туризм ґрунтується на таких концептуальних положеннях:

- мінімізація негативного впливу туристів на природне середовище та його компоненти при максимальному рекреаційному використанні;

- гармонійне поєднання людини, природного середовища та рекреаційної інфраструктури;
- відвідування рекреаційних природно-заповідних територій та об'єктів, ознайомлення із звичками і традиціями територіальних громад;
- науково-пізнавальне освоєння природного (біологічного, ландшафтного, пейзажного) різноманіття і гуманістичного потенціалу рекреаційних територій [215].

Всі вищезазначені положення обумовлюють той факт, що під час відвідування природних територій організатори цих відвідувань повинні забезпечити мінімізацію навантаження на території ПЗФ. Але у зв'язку із різким зростанням кількості туристів, що більш зацікавлені у еколого-орієнтованому туризмі намітилась тенденція некерованості територіями, особливо ПЗФ з точки зору навантаження туристичними фірмами, що може привести до негативних наслідків. Тож необхідним є введення керованої системи організації сталого (еколого-безпечного) туризму.

Щодо формування державної управлінської діяльності в сфері розвитку сталих форм туризму на місцевому рівні в Одеській області необхідно забезпечити механізм постійної взаємодії між Одеською обласною державною адміністрацією та Департаментом культури та туризму Одеської міської ради.

Необхідно сформувати робочу групу «З питань розвитку сталого туризму», яка має складатись з представників вищеназваних структур, а також представників Департаменту екології та природних ресурсів, Департаменту зовнішньоекономічної діяльності та євроінтеграції.

Функціями такої робочої групи мають бути:

- розроблення та реалізація комплексних програм розвитку туристичної сфери, створенні та зміцненні матеріально-технічної бази об'єктів і споруд туристично-оздоровчого призначення, сприяння утриманню їх у належному стані, залученню коштів підприємницьких структур для розвитку інженерної та соціальної інфраструктури області, згідно принципів сталого розвитку;
- участь в організації приміських зон короткочасного відпочинку,

створенні нових рекреаційних зон місцевого значення, з урахування принципів сталого розвитку;

- подання пропозицій щодо фінансування програм і планів розвитку курортно-рекреаційної сфери в регіоні в контексті сталого розвитку;

- сприяння розвитку системи інформаційно-рекламного забезпечення розвитку сталої туристичної діяльності в області та місті;

- проведення круглих столів, конференцій, семінарів з представниками інших департаментів області, Експертної ради з питань туризму та курортів, туристичного бізнесу та громадськими організаціями, представниками наукової спільноти. Для успішного виконання основних завдань і заходів розвитку туристичної сфери необхідно забезпечити:

- впровадження інтегрованого підходу до управління рекреаційно-туристичною сферою;

- збалансоване регулювання суспільно-економічних відносин у сфері організації та розвитку туристичної діяльності;

- виконання науково-дослідних робіт з розвитку туристичної сфери;

- раціональне використання фінансово-кредитних інструментів управління туристичною сферою;

- введення державної системи моніторингу туристичних територій і ресурсів;

- розробка та реалізація державних і регіональних програм розвитку туристичної сфери на період до 2020 року.

Важливими цільовими індикаторами і показниками забезпечення розвитку туристичної сфери на середньо та довгострокову перспективи мають стати:

- розширення туристичних територій;

- збільшення кількості в'їзних і внутрішніх (з одночасним скороченням виїзних) рекреантів і туристів;

- збільшення тривалості подорожі (перебування в туристичних центрах) рекреантів і туристів;

- збільшення обсягу туристичного споживання;
- збільшення валових обсягів послуг, наданих підприємствами туристичної сфери;
- зростання кількості підприємств туристичної сфери;
- зростання середньорічної завантаженості туристичної інфраструктури;
- збільшення надходжень до Державного бюджету від туристичної діяльності;
- збільшення обсягів іноземних інвестицій в туристичну сферу.

Показники туристичної діяльності в Одеській області після кризи 2014 року, завдяки консолідації зусиль місцевої влади, туристичного бізнесу та громадських організацій почали зростати. Але здебільшого основна частина прибутку з туристичної діяльності надходить до бюджету саме міста Одеси, та контролюються Департаментом з туристичної діяльності Міської Ради. На сьогоднішній день в Одеській обласній адміністрації не існує окремого департаменту з розвитку туристичної діяльності. Сформовано агентство з питань розвитку та інвестицій, в структуру якого входить Відділ з залучення інвестицій в туризм.

В рамках виконання заходів Програми розвитку туристично-рекреаційної галузі Одеської області, на 2011-2015 роки (Додаток Д), проводилась робота щодо вдосконалення регіонального туристичного продукту та популяризації туристично-рекреаційних можливостей області на внутрішньому і міжнародному ринку туристичних послуг. Для покращення якості туристичного обслуговування у 2013 році розроблено ескізи індивідуальних дорожніх показників (знаків), що інформуватимуть про видатні місця і визначні пам'ятки Одеської області рекомендовані для відвідування туристами.

Виготовлення та встановлення знаків здійснювалось впродовж 2014-2015 років. З метою популяризації винного і сільського зеленого туризму та залучення жителів сільських населених пунктів до надання послуг у сфері туризму в рамках фестивалю "Живе вино України-2013", який відбувся 18 травня 2013 року на території ННЦ "Інститут виноградарства і виноробства

ім. В. Є. Таїрова" (Овідіопольський район, смт Таїрове), було організовано функціонування спеціалізованої секції з презентації туристичних можливостей області у сфері винного, сільського зеленого та етнографічного туризму.

Участь у фестивалі взяли власники сільських садиб області, які надають послуги у сфері сільського зеленого туризму, суб'єкти туристичної діяльності та місцеві винороби-аматори, які виявили бажання налагодити співпрацю з туроператорами області з метою створення у подальшому спеціалізованих туристично-екскурсійних маршрутів з відпочинком на базі сільських садиб та організації дегустацій вина власного виробництва. Впродовж 2013 року туристично-рекреаційний потенціал Одеської області було представлено об'єднаним регіональним стендом в рамках XVI Міжнародного весняного ярмарку туристичних послуг "Відпочинок-2013" (Республіка Білорусь, м. Мінськ); III Міжнародного Туристичного форуму (травень 2013 р., м. Скадовськ, Херсонська область); Туристичного форуму "Чернігівщина туристична-2013" (червень 2013 р., с. Сокиринці, Чернігівська область); XII Міжнародної туристичної виставки-ярмарку "Тур'євроцентр-Закарпаття 2013" (вересень 2013 р., м. Ужгород, Закарпатська область); II Київського Міжнародного туристичного форуму (жовтень 2013 р., м. Київ); Міжнародного форуму індустрії туризму і гостинності (жовтень 2013 р., м. Львів).

В рамках проведення XI Міжнародної асамблеї туристичного бізнесу та III Одеського туристичного фестивалю, які відбулися 23-25 травня 2013 року у м. Одесі було проведено "круглий стіл" з розвитку винного туризму за участю представників Асоціації з культурного та туристичного обміну при Раді Європи, а також конференцію "Готельний та туристичний менеджмент". Для учасників Асамблеї і представників засобів масової інформації проведено спеціалізований ознайомчий тур з презентації туристичних можливостей Українського Придунав'я, а саме: м. Вилкове, Ізмаїл та Дунайського біосферного заповідника. Ще один ознайомчий тур, який відбувся 25 вересня 2013 року було проведено для суб'єктів туристичної діяльності області і представників засобів масової інформації з метою ознайомлення із

туристичним потенціалом Беляївського району та Нижньодністровського Національного природного парку.

Для інформування потенційних туристів та надання інформаційної підтримки вітчизняним і іноземним туроператорам при розробці туристично-екскурсійних маршрутів було створено туристичні сайти міста Одеси, Одеської області та окремих туристичних районів, на туристичних сайтах області розміщено інформацію (на 3-х мовах: українська, російська, англійська), щодо підприємств готельного комплексу області, садиб сільського зеленого туризму, популярних об'єктів туристичних відвідувань – музеїв, театрів, пам'яток історії, архітектури та містобудування, а також календар проведення щорічних найбільш значущих культурно-мистецьких та інших цікавих подій, які проводяться на території області.

Велика кількість пам'яток історії, культури, об'єктів природно-заповідного фонду, наявність лікувальних ресурсів і морських піщаних пляжів та етнографічне розмаїття сформували імідж Одеської області як одного з найпопулярніших туристичних регіонів України. В області розвинута туристична інфраструктура, основу якої складають об'єкти тимчасового розміщення, санаторно-курортні та оздоровчі заклади. Сьогодні на території області зосереджено понад 1000 закладів туристсько-рекреаційного і оздоровчого профілю, де одночасно можна розмістити майже 115,0 тисяч туристів і відпочиваючих. Своєрідність туристичного комплексу області визначена численними визначними пам'ятками різних часів з відомими історико-культурними заповідниками, пам'ятками архітектури і містобудування, театрами і музеями. Перш за все – це Одеський національний академічний театр опери і балету, Потьомкінські сходи, пам'ятник герцогу Рішельє, Воронцовський палац, унікальні катакомби і розташований в них Музей "Партизанської Слави". Зосередженням визначних пам'яток є м. Білгород-Дністровський, яке сьогодні відносять до десятки найстародавніших міст безперервного існування, разом з такими містами, як Рим, Афіни, Дамаск, Пекін. Місто було засноване у IV ст. до н.е. переселенцями з іонійського

поліса Мілет як древньогрецьке місто-держава Тіра. Розкопки Тіри археологи ведуть з початку ХХ сторіччя і частина знахідок різних років представлена в міському краєзнавчому музеї. А на фундаменті іонічної Тіри, біля самих вод Дністровського лиману розташована унікальна пам'ятка оборонної архітектури XIII-XV ст.ст. – Акерманська фортеця. До нашого часу добре збереглися оборонні стіни і башти, які визначають планувально-просторову структуру фортеці. З початку ХХ сторіччя тут ведуться реставраційні роботи, що дало можливість активно використовувати історико-архітектурний комплекс з туристичною метою. Величезний пізнавальний потенціал несуть культові об'єкти м. Білгород-Дністровського – церква Іоана Передтечі, Підземна церква Іоанна Сочавського і церква Успіння Пресвятої Богородиці, що збереглася з часів середньовіччя і на стінах якої можна побачити старовинні розписи і середньовічні мармурові плити (хачкари) з висіченими написами, найперші з яких датуються Х століттям. Затребуваними серед шанувальників паломницького туризму є маршрути з відвідуванням Свято-Миколаївської церкви, розташованої у с. Кулевча Саратовського району. Сюди стікається православний люд щоб побачити унікальну ікону Казанської Божої Матері.

Цікавим втіленням унікальної для півдня України архітектурної стилістики є побудована в 1820 році садиба Куріса у с. Петрівка Комінтернівського району, яка на той час істотно відрізнялася від традиційних поміщицьких будинків. Велика кількість популярних об'єктів туристичних відвідувань знаходиться у м. Ізмаїлі, який через неодноразові штурми фортеці Ізмаїл російськими військами в низці російсько-турецьких війн, увійшов до військово-літературних джерел як місто військової слави. Фортеця Ізмаїл в кінці XVIII століття була однією з найнепрístupніших у Європі. Проте, після закінчення Кримської війни, відповідно до умов Паризького мирного договору її було підірвано. Збереглася лише одна турецька мечеть – унікальна споруда, один з небагатьох зразків турецької архітектури періоду її найвищого розквіту. Сьогодні в мечеті розташована діорама "Штурм фортеці Ізмаїл російськими військами і українськими козаками в грудні 1790 року".

А поряд з Ізмаїлом, в селі Стара Некрасівка знаходиться пам'ятка культурної спадщини, що занесена до Списку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Цей монумент встановлено в 1857 році на честь наукового подвигу, здійсненого російськими, шведськими і норвезькими геодезистами, які виміряли дугу меридіана (2820 км) від побережжя Північного Льодовитого океану до берега Дунаю.

Значний інтерес в історичному і культурному плані представляє м. Вилкове – засноване у середині XVIII століття, як поселення Липованське, російськими розкольниками-старообрядцями. Поселившись тут предки вилківчан узялися відвойовувати від води сушу, чому сприяв Дунай, щорічно намиваючи в гирлі тисячі тонн родючого мула. Цей мул поселенці вигрібали, прокладаючи єрики, або канали, а сам мул ставав землею і будівельним матеріалом. Завдяки цьому утворилося унікальне місто, де вулицями стали водні канали (єрики). Крім того, м. Вилкове знаходиться в зоні Дунайського біосферного заповідника, який являє собою водно-болотні угіддя міжнародного значення і є місцем існування значної кількості рідкісних рослин і тварин з Червоної книги України і міжнародних червоних списків. У заповіднику охороняються унікальні для Європи ландшафти дунайських плавнів. Найважливішою складовою заповідної дельтової фауни є птахи, що представляють більше половини видового складу орнітофауни України. Тільки тут можна побачити великі зграї рожевих пеліканів (до тисячі особин), а всього в літній період їх тут збирається в п'ять разів більше. Гармонійне поєднання різних етносів і культур, а на території області проживає більше 130 національностей і народностей, створюють передумови для розвитку таких видів туризму, як етно- або фолктуризм, які є невід'ємною частиною ще одного виду туризму – сільського. Туристам пропонують відпочити на базі сільської садиби, ознайомитися з побутом, традиціями і звичаями місцевих жителів, скуштувати страви національної кухні і просто відпочити на природі. Можна без перебільшення сказати, що якщо культурно-пізнавальний туризм розкриває історичну і культурну спадщину регіону, то сільський або етнотуризм

розкривають душу народу, який населяє наш край. При цьому, відпочинок на базі бессарабської садиби – на півдні області і сільської садиби розташованої на півночі області, істотно відрізнятимуться – різні звичаї, традиції і місцева кухня. Серед природних багатств, які активно використовуються в курортно-рекреаційній сфері області, важливе місце займають лікувальні грязі і ропа Куяльницького, Хаджибейського і Шаболатського лиманів. Унікальні Куяльницькі грязі за своїми лікувальними властивостями визнані еталонними: вони містять комплекс біологічно активних речовин, макро- і мікроелементів, що сприяють зняттю запальних процесів, стимулюванню захисних і відновлювальних функцій пошкоджених органів і систем організму. Природа так розпорядилася, що по складу і цілющим властивостям такі грязі зустрічаються в двох місцях у світі – це Мертве море і Куяльницький лиман. В санаторно-курортних закладах міста Одеси і селища Сергіївка Білгород-Дністровського району успішно лікують захворювання органів кровообігу, опорно-рухового апарату, органів дихання і травлення і цілого ряду інших захворювань.

На території області розташовано понад 700 об'єктів рекреаційного призначення, що створює передумови для розвитку оздоровчого туризму і пляжного відпочинку. До крупних центрів пляжного туризму на Чорноморському побережжі області відносяться: м. Одеса, м. Іллічівськ, смт Затока і с. Курортне Білгород-Дністровського району, села Лебедівка, Лиман, Приморське Татарбунарського району, смт Чорноморське Комінтернівського району, села Санжейка, Грибівка і Кароліно-Бугаз Овідіопольського району, а також с. Приморське Кілійського району. Найпопулярніший рекреаційний район м. Одеси – Аркадія, є центром літніх нічних розваг в якому зосереджено велику кількість нічних клубів і дискотек де до ранку лунають мелодії різних стилів і напрямків. Одеська область – один з небагатьох регіонів України, що мають значний потенціал у сфері розвитку круїзного туризму і яхтингу. І мова йде не тільки про природні можливості – наявність морського і річкового узбережжя, але і про наявність відповідних інфраструктурних об'єктів. Так,

сьогодні Одеський морський торговельний порт – це єдиний порт в Україні, причальні споруди якого дозволяють приймати пасажирські круїзні лайнери довжиною понад 200 метрів. Разом з морським в області розвивається і річковий круїзний туризм. В рамках дунайських круїзів, які мають стабільний попит у європейських туристів, відвідуються українські порти Нижнього Дунаю – Ізмаїл і Вилкове. Останнім часом в області активно розвивається винний туризм, чому сприяють сприятливі природно-кліматичні умови для вирощування виноградної лози, завезеної на територію сучасної Одеської області швейцарськими і німецькими колоністами. Показовим в цьому сенсі є с. Шабо Білгород-Дністровського району – давній виноробницький регіон, розташований на так званій "виноградній широті", тобто на одній широті з кращими виноградниками світу, такими як Бордо і Бургундія.

Виноробним підприємством ТОВ "Промислово-торгова компанія "Шабо" було утворено Центр культури вина "Шабо", який сьогодні є популярним об'єктом туристичних відвідувань, де туристи подорожують по сторінках історії виноробства і відкривають для себе таїнство народження благородного напою. У вересні 2011 року в рамках Міжнародного форуму "Дні європейської спадщини в Шабо", Центр культури вина "Шабо" було включено в Міжнародну асоціацію культурного і туристичного обміну і визнано об'єктом винної культурної спадщини Європи. Не менш популярним підприємством, яке включається в програми винних туристичних маршрутів є Національний науковий центр «Інститут виноградарства і виноробства ім. В. Є. Таїрова», заснований у 1931 році на базі Виноробницької станції російських виноградарів і виноробів. Одеська область відома не тільки своїми пам'ятками історії, архітектури, загадковими катакомбами і об'єктами природно-заповідної спадщини, але і великою кількістю різноманітних культурних і розважальних заходів, переважна більшість з яких проводиться щорічно і привертає тисячі поклонників подієвого туризму, які мають змогу стати не тільки глядачами, але і учасниками різних заходів. У 2012р. на території області працювали 289

суб'єктів туристичної діяльності (183 юридичні особи та 106 фізичні особи-підприємці), послугами яких скористались 65,1 тис. туристів.

У 2014 р. Одеську область відвідали 9,8 тис. іноземних туристів із 45 країн світу. Кількість наданих туроднів становила 30,4 тис. Найбільша кількість іноземних туристів прибули із Російської Федерації – 5,6 тис. (57,3% від загальної кількості), Сполученого Королівства – 2,0 тис. (20,0%), Німеччини – 1,2 тис. осіб (12,0%). На дозвілля та відпочинок прибуло 77,1% від загальної кількості іноземців, у службових справах та для навчання – 22,1%. Внутрішнім туризмом у 2012р. було охоплено 18,6 тис. туристів, з яких кожний дев'ятий – дитина у віці до 17 років включно. Також суб'єктами туристичної діяльності обслуговано 137,9 тис. екскурсантів, у тому числі 46,3 тис. іноземців.

Згідно із Статистичного бюлетеню «Туристична діяльність в Одеській області у 2015 році» на території Одеської області здійснювали туристичну діяльність 245 суб'єктів (164 юридичні особи та 81 фізична особа-підприємець), послугами яких скористались 45,8 тис. туристів. Продано населенню 36279 туристичних путівок (ваучерів) вартістю 539386,6 тис.грн. За реалізованими туристичними путівками кількість туроднів складає 309794.

Протягом 2015р. 33,7 тис. наших співвітчизників відвідали 81 країну світу, з яких 8,4% (2,8 тис.) становили діти віком 0–17 років. Найбільш популярними серед громадян України були Туреччина (25,1% вибувших туристів), Єгипет (17,9%), Греція (10,6%), Італія (5,4%), Об'єднані Арабські Емірати (5,2%). Більшість туристів (97,3%) виїжджали за кордон з метою дозвілля та відпочинку.

Послугами туроператорів та турагентів Одеської області скористалися 1,1 тис. іноземних туристів із 21 країни світу. Найбільша кількість іноземних туристів прибули із Грузії (160 осіб), Білорусії (158 осіб) та Росії (141 особа). З метою дозвілля та відпочинку прибуло 86,1% від загальної кількості іноземців, у службових справах та для навчання – 13,9%.

Внутрішнім туризмом у 2015р. було охоплено 10,9 тис. туристів, з яких 5,7% – діти у віці до 17 років включно. Також туроператорами та турагентами

Одеської області у 2015р. було обслуговано 7,7 тис. екскурсантів, у тому числі 0,9 тис. іноземців. Розподіл туристів за метою поїздки відображено на рис. 2.5.

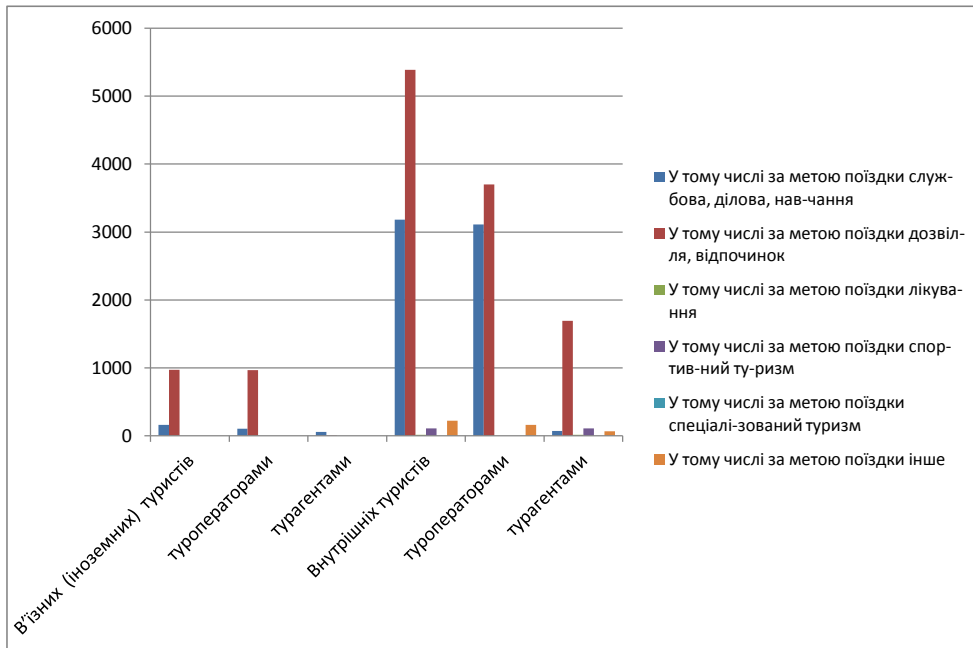

Рис. 2.4. Розподіл туристів за метою поїздки в Одеській області на 2015 рік.

Примітка: Складено автором

Стратегічним напрямком подальшого розвитку рекреації і туризму в регіоні має стати створення конкурентоспроможного на внутрішньому та міжнародному ринку регіонального туристичного продукту за рахунок ефективного використання природного і культурно-історичного потенціалу, модернізації та реконструкції існуючої матеріально-технічної бази рекреаційно-туристичної інфраструктури, забезпечення на цій основі реалізації соціально-економічних інтересів галузі при заощадженні екологічної рівноваги та комплексного розвитку курортних територій приморських районів області, українського Придунав'я, дельти Дністра і Дністровського лиману, центральних і північних районів.

Враховуючи важливість туристично-рекреаційного напрямку розвитку регіону, у Одеській області на період 2012-2016 рр. передбачено для реалізації наступні інвестиційні проекти: проект «Зелений острів» (м. Одеса), створення сучасного туристичного комплексу "Ukrainian Venice" (м. Вилкове), будівництво багатофункціонального водноспортивного тематичного парку на базі яхт-клубу "Luxury Spaces" (сmt. Грибівка), будівництво яхт-клубу «Совіньон» (житловий масив Совіньон, Овідіопольський район), будівництво багатофункціонального комплексу з водними атракціонами (аквапарк) сmt. Авангард (Овідіопольський район), створення історико-культурного, еко-етнічного, інформаційного турцентру "Бессарабська садиба" (Ізмаїльський район), будівництво міжнародного яхтового порту "Чорноморська марина" (сmt. Чорноморське Комінтернівського району), створення Хутора-музею з діючим підсобним господарством, створення дендропарку (сmt. Комінтернівське), туристично-рекреаційна зона озера Сасик "Еко-село» (Татарбунарський район), будівництво яхт-клубу (м. Білгород-Дністровський), створення музею природи "Дельта Дунаю" (м. Вилкове), створення сучасного риболовно-рекреаційної бази модульного типу "Ліски" на березі Дунаю (м. Вилкове), створення гірськолижного курорту у Березовському районі.

Метою Програм розвитку туризму та курортів в Одеській області має бути створення умов для забезпечення сталого розвитку сфери туризму, перетворення її у конкурентоспроможну, високорентабельну, інтегровану у світовий ринок галузь, напрями її реалізації та пріоритетні завдання орієнтовані, перш за все, на одержання економічного ефекту.

Однак сьогодні, коли здійснення будь-якої діяльності неможливе без урахування її екологічних наслідків, розвиток туристичної галузі, зокрема в Одеській області, повинен бути спрямований на подолання суперечностей між збільшенням туристичних потоків і використанням потенціалу еколого-економічних територіальних систем області, зростанням антропогенного навантаження на навколишнє середовище. Крім того, в сучасних умовах конкурентоспроможність та інвестиційна привабливість туристичної

діяльності, значною мірою, залежать від дотримання вимог сталого туризму (забезпечення економічного зростання, соціального благоустрою та екологічної безпеки) .

За визначенням експертів Всесвітньої організації туризму (UNWTO), сталий туризм – це цільові поїздки в місця з відносно незайманою природою і добре збереженим культурно-історичною спадщиною. При цьому вони не повинні порушувати цілісності екосистем і заподіювати шкоду культурному середовищі. Екотуризм створює такі умови, при яких охорона навколишнього середовища та раціональне використання природних ресурсів стають економічно вигідними для місцевого населення. Організація екологічних турів вимагає виняткового професіоналізму на всіх рівнях – від провідників на маршрутах до менеджерів вищої ланки. На відміну від інших видів туризму екологічний туризм не носить масового характеру і є дрібномасштабним, що багато в чому пояснюється віддаленістю і труднодоступністю відвідуваних об'єктів. Експерти COT визначили ряд умов функціонування ринку екологічного туризму:

- забезпечення транспортної доступності екотуристських об'єктів;
- наявність унікальних і привабливих об'єктів не тільки для вузькоспеціалізованих екотуристів, але і звичайних тимчасових відвідувачів;
- проведення розумної цінової політики;
- хороша , комфортна організація поїздок.

Результати проведених в різних країнах досліджень показують, що головним мотивом відвідування туристами екологічних турів є бажання насолодитися первозданною природою.

Практичні аспекти організації екологічного туризму можна розглянути на прикладі організації екологічного туризму в природоохоронних парках, організації спеціальних туристських сіл і т. д. У цьому ряду постають проблеми використання територій національних парків в туристських цілях, інвестування екотуристської діяльності, ув'язки екологічного і культурного туризму, інформаційного забезпечення екотуризму.

Для поліпшення кадрового забезпечення в сфері туристично-рекреаційної діяльності в Одеській області необхідно передбачити:

- заходи для навчання та підвищення кваліфікації персоналу;
- проведення навчань, семінарів для співробітників об'єктів відвідування (національних парків, заповідників, природних територій та інш) і туристичних фірм, викладачів (вчителів) учбових закладів, підприємців, включаючи тих, що надають житло та з інших сфер туристичного бізнесу.

Наукове забезпечення включає:

- визначення гранично допустимих навантажень на туристичні маршрути, екологічні стежки їх об'єкти і з урахуванням цього визначення регламентів туристичної, екскурсійної та еколого-освітньої діяльності (склад груп, час відвідувань, контроль за відвідуванням тощо);
- розробка пропозицій щодо зниження рекреаційних навантажень на вразливі ділянки території природних об'єктів і навіть заборона шкідливих для біологічного та ландшафтного різноманіття чи неперспективних напрямків рекреаційної діяльності;
- прогноз розвитку туристичного ринку;
- моніторинг дотримання природоохоронних та інших обмежень;
- розробка рекомендацій щодо поліпшення рекреаційної інфраструктури та попередження деградації цінностей природних об'єктів.

Розвиток туристично-рекреаційної діяльності багато чим визначається залученням до цієї справи комерційних організацій і місцевої громади, насамперед, місцевих підприємців. З цією метою необхідно запланувати і реалізувати деякі пілотні заходи ще під час розробки Проекту організації природних туристичних зон, а саме:

- укласти угоди про спільну діяльність з туристичними фірмами та іншими організаціями, що зайняті в туристичному бізнесі;
- розробити та запатентувати в установленому порядку логотипи поліфункціональних територій (районів);

- пропонувати використання на комерційній основі логотипу при продажі продукції та наданні послуг місцевими підприємствами і організаціями;

- організовувати сільські зібрання з роз'ясненням політики організаторів щодо залучення місцевого населення до туристично-рекреаційної діяльності і підвищення ним рівня обслуговування;

- створити базу даних щодо можливих послуг місцевого населення, зокрема щодо умов проживання у приватних будівлях (квартирах);

- створити координаційний орган розвитку туристично- рекреаційної діяльності у межах поліфункціональних територій (районів) з представників адміністрації об'єктів ПЗФ, органів місцевої влади, бізнесу та інших зацікавлених сторін;

- добитися підтримки органів місцевої влади у розвитку окремих видів туристичного бізнесу, що дозволить збільшити зайнятість місцевого населення та ріст його статку;

- вести еколого-просвітницьку діяльність, організовувати семінари для набуття навичок у сфері малого підприємництва.

Доцільно також розробити бізнес-плани щодо розвитку туристичної діяльності з урахуванням специфіки поліфункціональних територій.

З точки зору місцевої громади розвиток екологічного туризму буде успішним, якщо:

- місцеве населення буде активно до цього залучене;
- розроблені відповідні засоби інформування, навчання та планування;
- права громади на розподіл доходів матимуть підтвердження не лише на словах;

- перевага на користування природними ресурсами надаватиметься місцевій громаді.

Досвід впровадження розвитку м'яких форм туризму дуже успішно апробується в м. Вилкове Кілійського району Одеської області, де плідно працюють туристичні приватні фірми, які успішно займаються екологічним

туризмом, набирають відповідний досвід, розширюють і зміцнюють інфраструктуру, удосконалюють рекламу.

Збільшення кількості туристів останні декілька років в м. Вилкове змушує населення по-новому відноситись до цього явища. Змінюється ситуація. Місцеві жителі починають розуміти, що вони можуть мати певну вигоду від збільшення туристів. З'являються нові види послуг для туристів – виготовлення і продаж сувенірів із природних матеріалів, катання туристів на власних човнах по каналах і єриках, відкриття приватних музеїв, кафе, готелів і т.д. Багато чого з того, що викликає жвавий інтерес у гостей міста, а для місцевих жителів є атрибутами повсякденного життя, стає власною справою цілої родини. Наприклад, демонстрація процесу будівництва човна, виготовлення риболовних сіток та інших знарядь лову, виноробство і дегустаційний погріб, будинок-музей під очеретяною стріхою і багато іншого.

Все частіше до адміністрації заповідника звертаються приватні особи, які виявляють бажання організувати водні екскурсії за екологічними маршрутами по території Дунайського біосферного заповідника (ДБЗ). Враховуючи те, що ліміти розподіляються між туристичними фірмами заздалегідь, адміністрацією ДБЗ пропонує майбутнім суб'єктам туристичної діяльності отримувати відповідні дозвільні документи на відвідування території ДБЗ, включаючи ліміти Мінприроди України та дозволи Державного управління охорони навколишнього природного середовища в Одеській області. В період з 2010 по 2014 роки в заповідник були направлені заяви від нових суб'єктів підприємницької діяльності, які виявили готовність і бажання працювати з стихійними туристами, що відвідують м. Вилкове.

Впровадження елементів стійкого туризму на території Дунайського біосферного заповідника потребує оцінки перспектив, як природоохоронних, так і соціальних і економічних, визначення цілей, які можуть бути досягнуті від туризму, а також потреби щодо відповідних кадрів. Необхідно враховувати те, що розвиток туристично-рекреаційної галузі визнано одним із основних напрямків соціально-економічного розвитку м. Вилкове.

Проблема розвитку сільського туризму в Україні особливої актуальності набула в останні роки. Організація відпочинку на селі має надзвичайно позитивний вплив на економіку та екологію регіонів України за рахунок використання наявного приватного житлового фонду, розширення сфери зайнятості сільського населення та можливостей реалізації на місці продукції особистого селянського господарства, забезпечення туристів екологічно чистими продуктами харчування та збереження природи внаслідок зниження антропогенного пресу.

Соціально-економічними передумовами розвитку сільського туризму в Придунайському регіоні є:

- наявний приватний житловий фонд;
- незайняте або частково зайняте в особистих селянських господарствах сільське населення;
- проблема збуту сільськогосподарської продукції, дві третини якої виробляється в особистих селянських та фермерських господарствах.

Отже саме розвиток сільського туризму зараз є одним із напрямів застосування праці за рахунок створення нових робочих місць.

Розвиток сільського туризму вплине на вирішення соціально-економічних проблем регіону, на зменшення рівня безробіття та розширення кола самозайнятості населення, особливо молоді, на розширення можливостей реалізації продукції особистого підсобного господарства, причому реалізації її на місці, на відродження, збереження і розвиток місцевих народних промислів, пам'яток історико-культурної спадщини.

Стратегічним напрямом управлінського впливу в Україні та в регіонах є розробка національної програми розвитку екологічного туризму, створення екомереж. Сільський, екологічний та інші види еколого-безпечних видів туризму слід розглядати не як окремі нові види туризму, а як сукупність засобів з екологізації туристичної діяльності, тобто як екобезпечний туризм. Спільними зусиллями державних органів, місцевих громад, туристичних підприємств та самих туристів слід опікуватися охороною природних пам'яток, створенням

національних парків, заповідників, збереженням лісів, водойм, захистом рослинного і тваринного світу, збереженням біологічного різноманіття.

Необхідно посилити інформаційний вплив через поширення відомостей про екологічні загрози національному природокористуванню, що слугувало б підставою для швидкого реагування з боку різноманітних рухів та природоохоронних організацій. Сучасна світова наука розглядає екологічний туризм як такий, що ґрунтується на активній рекреації у природних ландшафтах і спрямований на збереження екосистем, мінімізацію впливу на природне середовище та збереження інтересів місцевого населення. Тому завдання уряду та туристичних організацій держави полягає у тому, щоб максимізувати позитивні аспекти впливу туризму на природне середовище та мінімізувати негативні. При цьому його розвиток на засадах сталості не повинен обмежувати або перешкоджати розвитку інших секторів економіки (сільськогосподарського виробництва, гірничо- та газовидобувної промисловості тощо). Механізмом реалізації Стратегії сталого розвитку має слугувати удосконалена законодавча база. Потребують наукового дослідження депресивні райони, що екстенсивно розвиваються і в яких приділяється недостатня увага збереженню навколишнього середовища. В процесі приведення вітчизняної системи екологічних податків до стандартів ЄС слід довести їх частку у зведеному бюджеті України до 6-9%. Порушення цих стандартів призводить не тільки до засмічення територій, а й до винищення рідкісних видів рослин і тварин. Тому розвиток туризму в Україні у відповідності до імператив сталого розвитку повинен ґрунтуватися на основі збалансованості інтересів між економічною ефективністю туристичної галузі та збереженням природного довкілля.

Висновки до другого розділу

У другому розділі «Аналіз стану та оцінка можливостей використання поліфункціональних територій для розвитку туризму» проаналізовано

компонентну структуру туристичного потенціалу Одеської області, здійснено оцінку перспективності освоєння туристичного потенціалу та ідентифікацію поліфункціональних територій для розвитку туризму в Одеській області, що відображено у публікаціях автора [20, 28, 33]. Виходячи з тексту представлених напрацювань та публікацій, можна зробити такі висновки:

1. Природно-ресурсний потенціал Одеської області є основним фактором, що приваблює потоки туристів. Тому розвиток туристичної діяльності розглядається як один з пріоритетних напрямків економічного розвитку області. Територія Одеської області розділена на окремі адміністративні райони, що в даному дослідженні ми розглядаємо як поліфункціональні території. В аспекті розвитку туристичної діяльності необхідно провести оцінку природно-ресурсного потенціалу, інфраструктурного та матеріально-технічного забезпечення, а також екологічної ситуації даних поліфункціональних територій, для подальшого вибору стратегій розвитку цих територій та розробки нових туристичних дестинацій.

2. Стратегічно важливим є створення туристичної індустрії в області і саме незаселеність та неосвоєність цих територій надає можливість розробки стратегій сталого розвитку поліфункціональних територій, так як створювати нові інфраструктурні об'єкти за стандартами сталого туризму набагато екологічно безпечніше та економічно вигідніше, ніж перетворювати вже існуючі об'єкти.

3. Результати дослідження свідчать про: наявність привабливих умов та природних ресурсів для розвитку різних видів туризму (кліматичних умов, об'єктів природно-заповідного фонду, мінеральних рекреаційних ресурсів); задовільне забезпечення транспортними мережами (крім автодоріг є морській пасажирський порт, аеродром), засобами розміщення, туристичними закладами (понад 700 об'єктів туристично-рекреаційного призначення); задовільний екологічний стан територій.

4. На основі авторської методики здійснено групування поліфункціональних територій Одеської області, отримано такі результати:

- за груповим індексом природо-ресурсного забезпечення високий рівень туристичного потенціалу мають Березівський, Татарбунарський райони; середній – Ананьївський, Балтський, Б.-Дністровський, Біляївський, Великомихайлівський, Кілійський, Лиманський, Овідіопольський, Тарутинський райони;

- за груповим індексом матеріально-технічного забезпечення високий рівень туристичного потенціалу в таких районах як Білгород-Дністровський; середній – Біляївський;

- високий рівень інфраструктурного забезпечення мають Ізмаїльський, Овідіопольський райони; середній – Білгород-Дністровський, Біляївський, Лиманський, Ренійський райони;

- високий рівень екологічної безпеки мають Березівський, Захарівський, Саратський, Тарутинський, Татарбунарський; середній – Арцизький, Балтський, Біляївський, Іванівський, Любашівський, Окнянський, Подільський, Миколаївський, Савранський, Ширяївський райони.

5. На основі проведення дослідження здійснено SWOT-аналіз і виявлено сильні та слабкі боки, можливості та загрози поліфункціональних територій Одеської області. Оцінка туристичного потенціалу є вихідною базою для ідентифікації ПФТ для розвитку туризму в Одеській області. Визначено, що для більшості районів перспективно розвивати сільський туризм; рекреаційний – в Овідіопольському, Білгород-Дністровському, Татарбунарському районах, екологічний – Татарбунарському, Біляївському, Кілійському районах.

Формування та ефективне використання туристичного потенціалу є запорукою досягнення високого рівня розвитку туристичної діяльності, покращення показників соціально-економічного та екологічного стану в районах Одеської області.

РОЗДІЛ 3

МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПОЛІФУНКЦІОНАЛЬНИХ ТЕРИТОРІЙ

3.1. Сутність та складові механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій

Складність процесів формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій визначає виняткову необхідність застосування стратегічного підходу для забезпечення їх розвитку. Другим аргументом щодо застосування цього підходу є те, що у цих процесах братимуть участь заклади, підприємства, фізичні особи, які функціонують у різних сферах діяльності, різного підпорядкування та форми організації. Тому виникає потреба вироблення єдиної системи взаємодії для задіяння цих організацій для комплексного використання природоресурсного потенціалу з урахуванням, з одного боку – їх інтересів, з іншого – самої території в особі її жителів, суб'єктів господарювання, місцевих органів самоврядування, принципу екологоневиснажливої діяльності.

Це можна забезпечити на основі ефективного механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій, який ми розглядаємо як засіб реалізації суспільних, територіальних та індивідуальних інтересів і цілей розвитку.

У загальному розумінні, механізм – це певна сукупність принципів, методів, інструментів, що забезпечують досягнення поставлених цілей. Водночас – це елемент системи управління, що забезпечує вплив на об'єкт управління та результати його діяльності.

Для визначення сутності цього складного поняття використаємо кілька підходів до моделювання та визначимо етапи побудови моделі:

- 1) обґрунтування принципів побудови та підходів до змістовного наповнення, визначення завдань та функцій механізму;
- 2) визначення сутності та ідентифікація механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій як цілого;
- 3) обґрунтування структури, з'ясування системних інтеграційних якостей;
- 4) обґрунтування сутності складових та визначення умов реалізації їх функцій.

Побудова моделі механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій здійснюється за такими принципами:

- системності, який полягає в усвідомленні цілісності об'єктів моделювання і, водночас, динамічної багатогранності, єдності якості й кількості;
- структурності, тобто виділення найістотніших підсистем і елементів із сукупності всіх зв'язків;
- єдності формалізованого та неформалізованого опису, оскільки лише формалізованого опису для адекватного моделювання;
- єдності теорії та практики, оскільки теоретичне пізнання об'єкта дослідження покликане забезпечити розробку практичних заходів для його удосконалення у реальному житті.

Використовуючи структурно-функціональний підхід, можна відобразити змістовні блоки механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій у вигляді схеми (рис. 3.1). Схему складають чотири контури. У першому контурі відображені первинні умови формування туристичного потенціалу поліфункціональних територій, про які йшлося у першому розділі (підрозділ 1.3). Другий контур – реалізація туристичного потенціалу ПФТ, виходячи з тих умов і обставин, які склались на певний період.

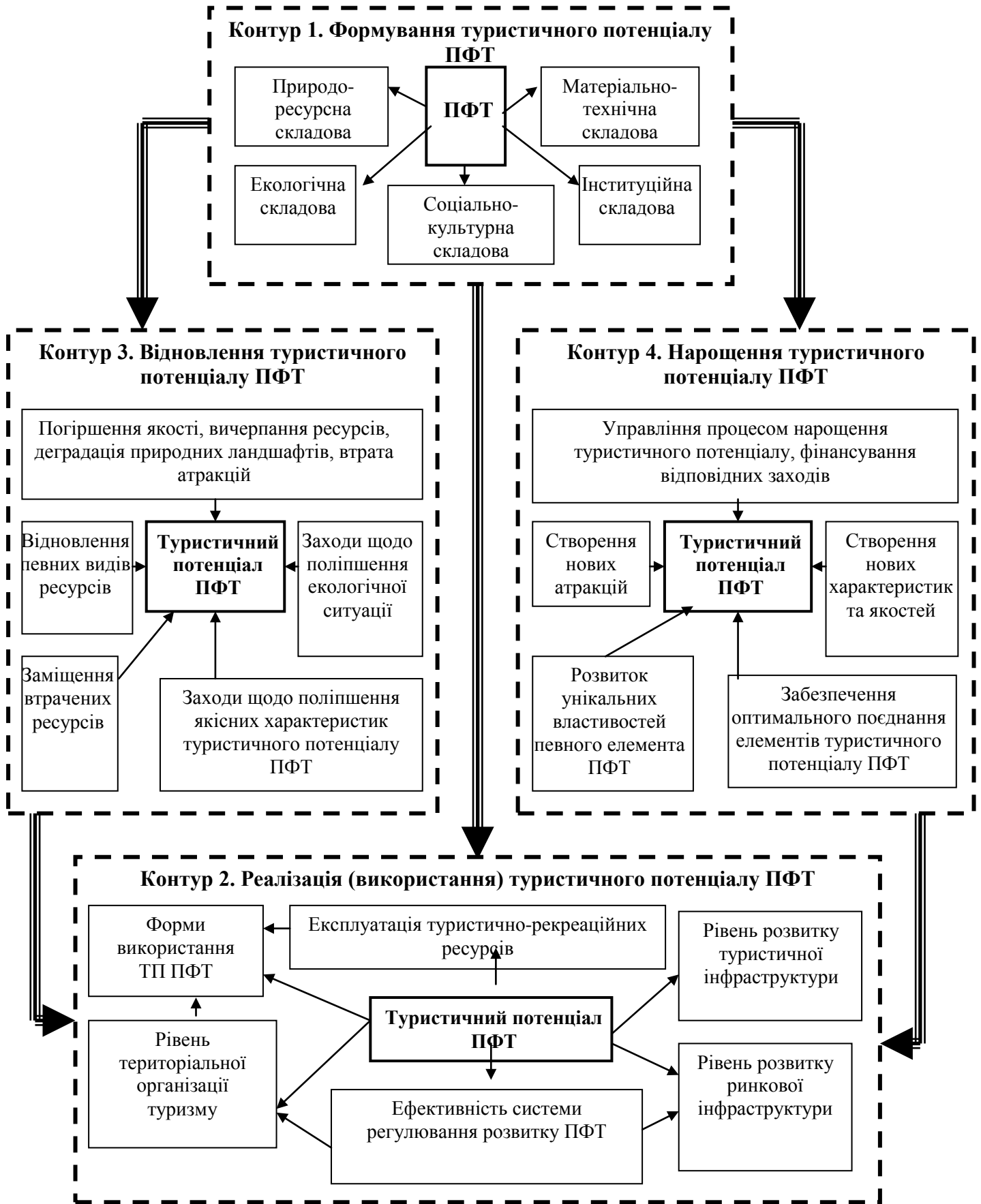

Рис. 3.1. Змістовна схема формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій
Примітка. Розроблено автором.

Третій контур – відновлення туристичного потенціалу ПФТ за обставин необхідності приведення якісних та кількісних параметрів для подальшого використання на перспективу, в нових умовах. Відновлення туристичного потенціалу ПФТ включає кілька етапів (фаз), які різняться за змістом, виходячи з умов його формування, розподілу та використання.

Четвертий контур – нарощення туристичного потенціалу ПФТ є специфічною формою формування туристичного потенціалу ПФТ з визначеними на певний період характеристиками, тобто певної кількості та якості, що дає можливість виявити резерви щодо його підвищення відповідно до цілей (стратегії) розвитку ПФТ або регіону, уточнити проблеми та визначити напрями підвищення якості ПФТ.

Як зазначалось, функціональні особливості обумовлюються цілями розвитку туризму – з одного боку, властивостями природних об'єктів та їх розміщенням у просторі – з другого, тому суттєве значення для розуміння сутності сучасного механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій має об'єкт-суб'єктний підхід, а розширена його версія трансформується в системний (рис. 3.2, 3.3).

Дана схема буде основою для обґрунтування моделі механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій. Відповідно, для кожного контуру характерні свої методи та інструменти, проте має бути єдине бачення розвитку ПФТ на довготермінову перспективу.

Системний підхід полягає в дослідженні механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій як системи, яка складається з цілісної множини елементів і зв'язків між ними та дозволяє підвищити рівень ефективності взаємодії, оптимізувати зусилля її суб'єктів.

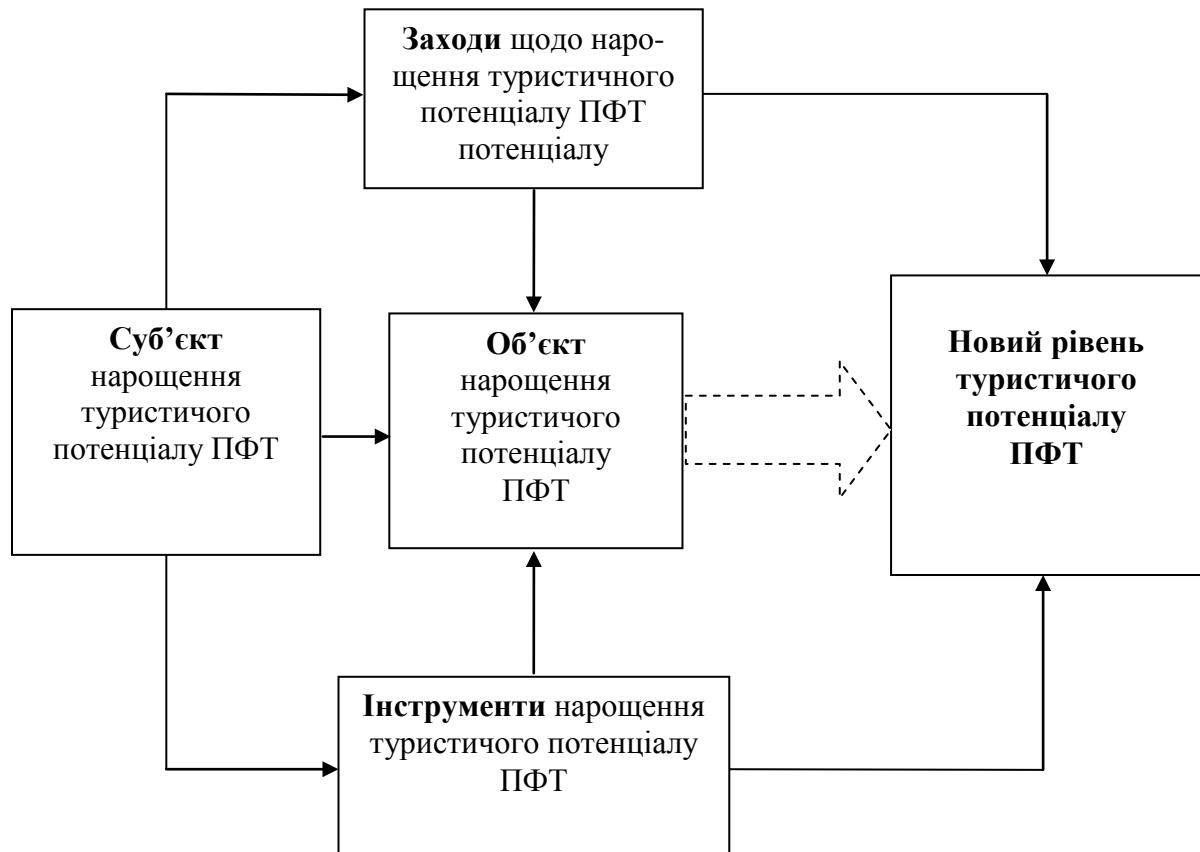

Рис. 3.2. Суб'єкт-об'єктна схема нарощення туристичного потенціалу ПФТ (четвертий контур)

Примітка. Авторська розробка

Грунтуючись на системному підході, механізм формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій є адаптивною системою зі зворотним зв'язком, яка виконує ті чи інші функції, складається з кількох взаємопов'язаних та взаємозалежних підсистем і має розвинуті зв'язки із зовнішнім середовищем. Зокрема, можна виділити як відносно самостійні підсистеми формування, відновлення, нарощення та реалізацію туристичного потенціалу поліфункціональних територій, або здійснити інший поділ, використавши функціональний підхід, що буде представлено нижче.

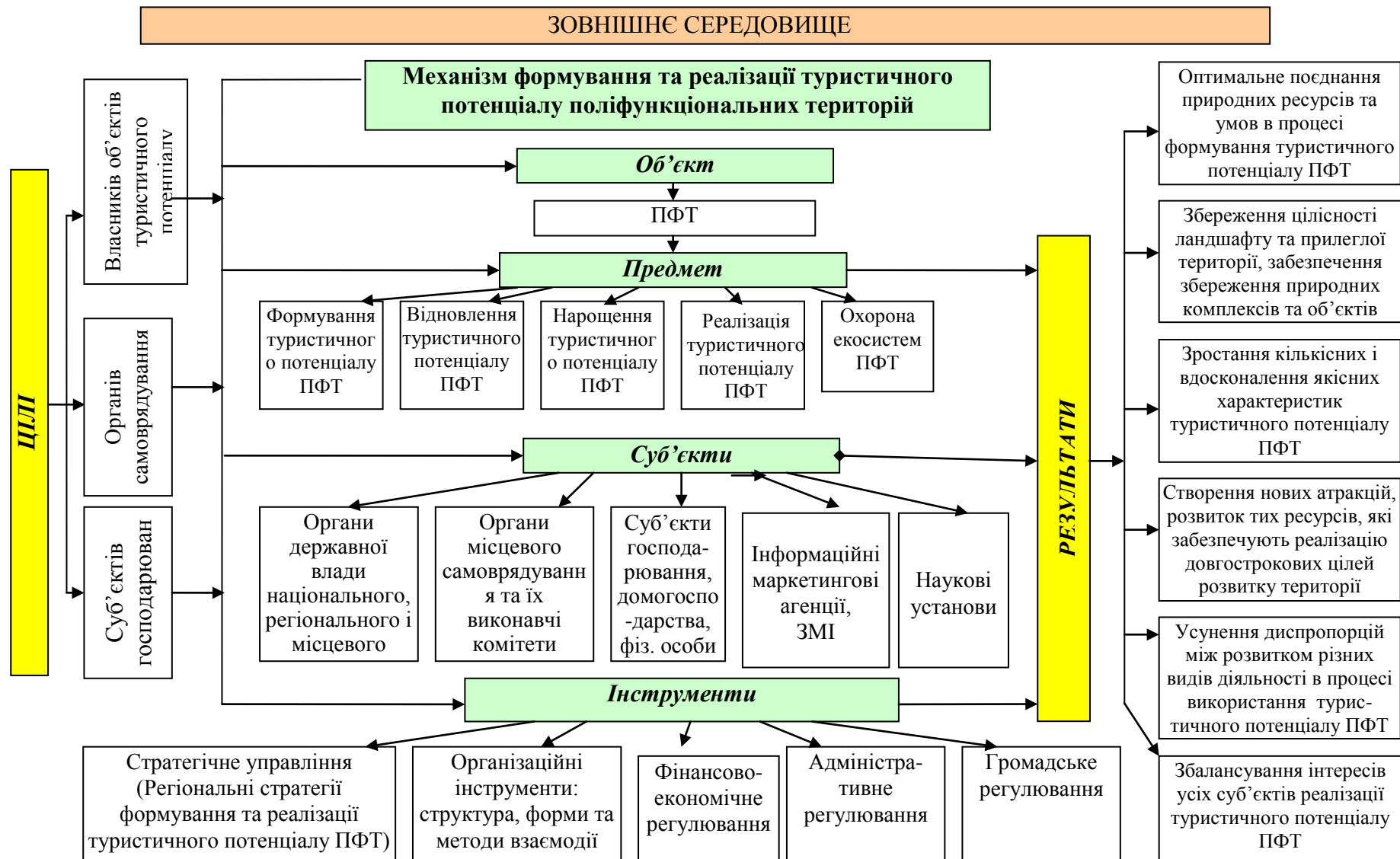

Рис. 3.3. Механізм формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій

Примітка. Авторська розробка

Розглянемо властивості механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій як системи (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Властивості механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій як системи

Властивість	Характеристика
Складність	Основні ознаки: наявність великої кількості елементів, складний характер взаємодії між окремими елементами, складність функцій виконуваних системою, наявність складноорганізованого управління.
Ієрархічність	Підпорядкованість елементів нижчого рівня елементам вищого рівня управління.
Цілісність	Властивість механізму формування та реалізації туристичного потенціалу ПФТ виконувати задану цільову функцію, яка реалізована системою в цілому, а не окремими її елементами.
Структурованість	Передбачає наявність певної структури механізму, яка складається із взаємопов'язаних об'єктів та суб'єктів управління, що реалізує задану мету.
Рухливість	Мінливість параметрів елементів системи під впливом зовнішнього середовища, а також рішень, прийнятих суб'єктами механізму формування та реалізації туристичного потенціалу ПФТ.
Адаптивність	Здатність механізму формування та реалізації туристичного потенціалу ПФТ змінювати свою структуру і вибирати варіанти поведінки відповідно до нових цілей і під впливом зовнішнього середовища.

Примітка. Узагальнено автором на основі джерел [70, 178].

Об'єктом впливу є поліфункціональна територія як окремий об'єкт впливу щодо формування та використання туристичного потенціалу. За певних обставин це може бути пов'язано з відтворенням порушених рекреаційних ландшафтів, відновленням певних атракцій чи ресурсів, в інших – нарощенням туристичного потенціалу, як відображено на рис. 3.1.

На рівні території суб'єктами управління виступають державні органи управління; регіональні та місцеві органи виконавчої влади й органи самоврядування; керівники підприємств, громадські організації, наукові установи та навчальні заклади, домогосподарства, фізичні особи-підприємці.

Згідно інституційного підходу механізм формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій (МФРТП ПФТ) – це сукупність методів, інструментів, інституцій, взаємодія яких забезпечує певне спрямування діяльності відповідних суб'єктів щодо використання

туристичного потенціалу та узгодження інтересів усіх зацікавлених суб'єктів, або забезпечення досягнення певних цілей. Водночас, це спосіб розв'язання суперечностей щодо забезпечення розвитку туризму, що базується на принципах цільової орієнтації щодо використання туристичних ресурсів території, відповідних засобах регіонального регулювання. В обох випадках є націленість на певний результат, який матиме як суспільну корисність, так і економічний і екологічний ефекти.

Дієвість механізму обумовлюється сукупною дією економічних, нормативно-правових, культурологічних, соціальних та екологічних чинників впливу. При цьому можуть використовуватися правові, адміністративні, економічні важелі впливу та інструменти. Правовими інструментами є законодавчо-правові (закони та підзаконні нормативно-правові акти, до яких відносяться також укази та постанови), нормативно-правові (розпорядження та накази). Економічні інструменти – податки, кредит, ціни, фіскальна, бюджетна, грошово-кредитна та інші види регіональної політики. До адміністративних засобів слід відносити різні квоти, ліцензії, стандарти, норми, стандарти, дозволи, нормативи тощо, а також державні програми, прогнозні показники, бюджетні запити.

У свою чергу, засоби та інструменти державного та регіонального регулювання реалізуються через методи:

- організаційно-економічні, що передбачають організацію діяльності суб'єктів регулювання шляхом створення умов, виконання яких робить таку діяльність економічно вигідною;

- економічні, тобто це способи впливу на діяльність суб'єктів регулювання через застосування економічних засобів;

- соціально-психологічні, які базуються на відкритості інформації про стан конкретного сектора державного управління та широкій участі суспільства в діяльності суб'єкта регулювання [56, с. 82-84].

Згідно процесного підходу механізм формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій – це сукупність та

визначена послідовність взаємодіючих процесів, які протікають всередині ПФТ і забезпечують реалізацію цілей розвитку. Переваги процесного підходу: забезпечується чіткість взаємодії учасників кожного етапу; кожен наступний етап прив'язаний до кінцевого результату попереднього, що робить взаємодію більш ефективною, скорочуються терміни передачі інформації в процесі прийняття рішень, підвищується оперативність і адаптивність діяльності суб'єктів господарювання. Розглядаючи весь процес від початку і до кінця, можна оптимально планувати ресурси, що приведе до скорочення невиправданих витрат і максимально дозволить просліджувати інвестиції, вкладені в окремі проекти, або загальну програму розвитку ПФТ, полегшується завдяки прозорості контроль, що дозволить побачити, на якому етапі отримується той або інший результат і, при необхідності можна прийняти застережливі дії для досягнення бажаного, усунути зайві втрати. Типовими елементами, згідно процесного підходу є: встановлення цілей; оцінка ситуації; виявлення проблеми; вибір, ухвалення та організація виконання рішення; накази, розпорядження, вказівки щодо реалізації рішення; облік результатів виконання рішення; контроль за ходом реалізації рішення. Якщо конкретизувати, то такими окремими процесами є виявлення та облікова інвентаризація ПФТ. Підпроцесами в цьому випадку є: проектно-розвідувальні роботи по виявленню перспективних туристично-рекреаційних ресурсів, пляжів, агроландшафтів, лісопромислових, ягідних, грибних угідь тощо; впорядкування мережі рекреаційних закладів; благоустрій рекреаційних і заповідних територій; розробка нових туристських маршрутів, екологічних стежок; зонування ПФТ (санаторна, стаціонарно-оздоровча, спортивно-оздоровча, комбінованого відпочинку, пізнавального туризму).

Сутність ситуаційного підходу полягає у розгляді ситуацій, тобто конкретний склад обставин, які значною мірою впливають на процеси формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій в даний момент часу. Ситуаційний підхід передбачає розв'язання виділених проблем в позаштатних ситуаціях, які виникають.

Функціональний підхід передбачає системне дослідження функцій, які реалізує об'єкт, розглядає його як комплекс функцій, які він виконує. Згідно функціонального підходу механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій містить послідовність таких дій: моніторинг, узагальнення й аналіз даних; постановка альтернативних завдань; альтернативні розрахунки, вибір кращого варіанта; планування за вибраним варіантом; організація виконання планових завдань (планів), регулювання; координування процесів, облік результатів і контроль.

Зокрема, це описані у першому розділі альтернативні варіанти використання туристичного потенціалу ПФТ: експлуатація наявних ресурсів, які вже задіяні в господарський обіг; використання супутніх ресурсів у межах наявної туристичної інфраструктури; освоєння нових ресурсів, інвестуючи в розвиток інфраструктури та маркетинг. Ці альтернативи відносяться до екстенсивного типу розвитку. Активний тип та відповідні інструменти механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій націлений на цілеспрямоване удосконалення існуючих ресурсів ПФТ для підвищення їх атрактивності, привабливості, формування нових туристичних продуктів та туристичних потоків.

За будь-яких обставин передбачається визначення чинників та оцінка їх впливу на туристичний потенціал ПФТ; оцінка ефективності його використання та резервів покращення показників використання; розробки заходів щодо поліпшення (відновлення) втрачених атракцій та конкурентних переваг.

Підвищення ефективності механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій значною мірою залежить від створення і впровадження комплексного забезпечення: підсистем організаційного, фінансово-економічного, наукового, кадрового, правового, інформаційного та техніко-економічного забезпечення.

Ефективність механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій визначається отриманими результатами, досягнення яких, в свою чергу, залежить від оптимальної

організації діяльності суб'єктів господарювання, просування туристичного продукту та формування іміджу ПФТ, оптимізації матеріальних, фінансових та інформаційних потоків, забезпеченні конкурентоспроможних туристичних та супутніх послуг тощо. Для оцінки ефективності механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій доцільно: провести аудит зовнішнього середовища, в якому діє ПФТ, що дозволяє виявити чинники, що дають змогу досягти успіху в цьому середовищі, та встановлює значущість кожного з цих чинників; встановити конкретні цілі, що показують, як можна реалізувати туристичний потенціал ПФТ; створити найбільш відповідну організаційну або організаційні форми взаємодії структуру, вбудувати в неї контрольні механізми та системи; забезпечити реалізацію стратегії розвитку ПФТ, задавши умови, в яких будуть реалізуватись стратегічні цілі.

Загалом йдеться про вибір та впровадження комплексу інструментів фінансово-економічного, адміністративного, організаційного характеру (див. рис. 3.2). Критеріями відбору інструментів є ефективність, справедливість, гнучкість, адаптивність, забезпечення тривалого ефекту, екологічна прийнятність, прозорість та однозначність у використанні. Останнє має надзвичайно важливе значення в антикорупційному плані для активізації підприємництва, інвестиційної діяльності.

Нині суттєвим недоліком системи регулювання є використання переважно адміністративних методів та виконання зазвичай лише контролюючих функцій органами управління, що не забезпечує вирішення проблеми організації раціонального природокористування, узгодження економічних, соціальних та екологічних інтересів суб'єктів усіх рівнів.

На нашу думку, в процесі адміністративної реформи, бюджетної децентралізації та надання місцевим органам самоврядування управлінських повноважень, доцільно розробити нову систему управління, яка забезпечила б вирішення комплексу проблем природокористування з позицій галузево-територіального підходу, який вже неодноразово обґрунтовували вчені, і, поряд

з повноваженнями, має бути відповідальність за стан природних ресурсів, за дотримання вимог раціонального природокористування не лише на землях державної власності, а й на приватних територіях. Основою діяльності має бути економічна зацікавленість, стратегічне бачення, для чого необхідно активно впроваджувати економічні та фінансові важелі впливу на природокористувачів.

Важливим напрямом управління розвитком ПФТ є використання принципів стратегічного управління та планування, що забезпечить їх ефективний розвиток за умови вибору правильної стратегії, яка забезпечить раціональне використання природно-рекреаційних ресурсів, дотримання норм антропогенного навантаження на рекреаційні території та ресурси, задоволення попиту на туристично-рекреаційні послуги. На нашу думку, саме відсутність стратегічного підходу до розвитку територій призводить до нераціонального використання ресурсного потенціалу, деградації цінних рекреаційних ресурсів, ігнорування існуючих можливостей. Тому вирішенню цих проблем вважаємо приділити окреме дослідження (див. підрозділ 3.2).

Результати аналізу та оцінки туристичного потенціалу Одеської області показали, що його склад є досить різноманітним на різних територіях. Тому виникає необхідність у застосуванні інструментів, які забезпечили б цілеспрямований розвиток ПФТ з метою використання їх туристичного потенціалу, що можливо здійснити за допомогою програмно-цільового методу.

Цільова програма – це організаційно-прикладний, інформаційно-аналітичний, адресний, плановий документ, який визначає комплекс науково обґрунтованих та узгоджених за ресурсами, виконавцями, термінами виконання заходів, спрямованих на досягнення визначеної мети. Цільові програми є першим кроком на шляху ефективного розвитку не тільки ПФТ, а й регіону загалом. Програми дають можливість забезпечити комплексне вирішення найгостріших проблем території та досягнути збалансованого стану [41, 169]. Розробка цільових програм розвитку ПФТ надає необхідні орієнтири, які дозволять визначити пріоритетні напрями, необхідні засоби щодо реалізації поставленої мети. Реалізація цільових програм розвитку ПФТ сприятиме

забезпеченню комплексного та раціонального використання природних рекреаційних ресурсів цих територій, активізації економічної діяльності, удосконаленню економічних відносин між суб'єктами господарювання, поліпшенню якості життя населення та екологічної ситуації [45, 169].

Важливе значення в умовах державних реформ мають організаційні інструменти, націлені на формування ефективної взаємодії суб'єктів діяльності в межах ПФТ: впровадження інноваційних форм підприємництва, ефективних форм територіальної організації рекреаційного природокористування, розбудова екологічної інфраструктури тощо. Водночас, це створення організаційних структур управління процесами формування, відновлення, нарощення туристичного потенціалу ПФТ, рекомендації щодо координації діяльності державних органів на всіх адміністративних рівнях для вирішення проблем. З економічної точки зору визначальна роль належить розвитку підприємництва. Підприємницькі структури, особливо малі підприємства, фізичні особи-підприємці здатні швидко реагувати на зміну кон'юнктури ринку, що сприяє швидкій переорієнтації економіки в умовах інтенсивної конкуренції. Тому успішність реалізації поставлених завдань розвитку ПФТ залежить від впровадження нових форми підприємництва, їх здатності до кооперації, інтеграції, тобто ефективної, корисної для всіх взаємодії. Найбільш прогресивні з них описані в монографіях [182], зокрема це довготермінова оренда, концесійні угоди, франчайзинг, субконтрактинг. Найчастіше у природокористуванні використовується оренда. Варто лише зауважити, що доцільно удосконалити умови укладання угод оренди та обґрунтувати терміни надання. Ефективною формою є концесія, перевага якої активізації конкурентної боротьби за ринок. Водночас концесію можна розглядати як приклад ефективного державно-приватного партнерства, що дозволяє формувати стабільні стосунки на довгострокову перспективу, підтримує приватну ініціативу, демократизує функції органів виконавчої влади, сприятиме вирішенню нагальних проблем соціально-економічного розвитку.

Суттєві конкурентні переваги можна отримати завдяки використанню ефективних форм територіальної організації природокористування:

- рекреаційних та екопарків – територіально-галузевих систем розвитку туризму та рекреації для організації відпочинку на основі комплексного освоєння природно-рекреаційного потенціалу території під єдиною системою управління;

- ділових мереж, кластерів, курортполісів, туристично-рекреаційних корпорацій, діяльність яких забезпечує підвищення рівня інноваційності та конкурентоспроможності на ринку;

- розвиток територій на основі залучення іноземних інвесторів – створення спільних міжнародних підприємств, вільних економічних зон тощо.

Фінансово-економічне регулювання передбачає використання фінансових та економічних інструментів впливу на суб'єктів господарської діяльності, в першу чергу – природокористувачів, які функціонують на ПФТ (природоресурсні платежі та збори за забруднення довкілля, екологічні фонди, екологічні банки, екологічне страхування, кредити, субсидії, екологічні та ресурсні податки, купівля-продаж прав на забруднення природного середовища). В Україні продовжує формуватися система фінансів природокористування, яка відповідала б ринковим відносинам. Нині її основою є концепція платного природокористування, що передбачає численні збори та платежі за використання природних ресурсів і забруднення. Фактично виконується лише фіскальна функція, проте, нагромаджені фінансові ресурси розчиняються у доходній частині бюджету, не передбачено цільового розподілу коштів від платежів за користування природними ресурсами, тобто жодної мотивації до ефективного природокористування не забезпечується. А неадекватний, неадресний розподіл не забезпечує обмеження природоруйнівної діяльності підприємств та фінансування заходів щодо охорони та відтворення природних ресурсів, порушених ландшафтів чи екосистем.

Адміністративно-правові інструменти (законодавчі обмеження і стимули, дозволи, санкції, аудит, моніторинг, ліцензування, сертифікація, норми,

нормативи, ліміти, квоти, контроль, експертиза проектів) теж мають широке застосування, проте варто розробити прозорі умови їх використання, процедуру отримання дозволів, визначити відповідальність за несвоєчасність та затягування їх оформлення тощо. Процедура отримання усіх необхідних документів повинна бути простою, розробляється в комплексі працівниками відповідних відділів органів місцевого самоврядування чи регіону (залежно від інструменту, форми власності, рівня підпорядкування). Такий підхід реалізується в США, де права по регулюванню надані штатам, а впровадження і контроль за виконанням – органам місцевого самоврядування, які проводять екологічну експертизу, ліцензування використання територій та природних об'єктів, контроль за дотриманням законів [178, с. 278-283].

Для природокористування в межах ПФТ найбільш перспективною формою взаємовідносин є договори на комплексне природокористування з ліцензуванням основних видів туристичної діяльності. Також може використовуватись сертифікація – це визначення, перевірка і документальне підтвердження відповідності встановленим вимогам різних характеристик туристичних послуг. Корисною для використання є практика компанії Green Globe (Зелений Глобус), яка проводить сертифікацію, навчання аудиторів і надає маркетингові послуги в 83 країнах світу. Головний офіс компанії знаходиться в Лос-Анджелесі, Каліфорнія, офіси – партнери в Мексиці, Південній Америці, Південній Африці, на Близькому Сході, країнах Карибського басейну та Європи. Green Globe проводить сертифікацію підприємств, надають послуги у сфері стійкого розвитку та діяльності з дотриманням його принципів (дестинаційний менеджмент, туристичні компанії та пов'язані з ними підприємства). Green Globe підтримує також глобальну мережу незалежних аудиторів, які надають консалтингові та аудиторські послуги третім учасникам інспекції та перевірки. Стандарти сертифікації Green Globe засновані на міжнародно визнаних критеріях, розроблених протягом 15 років програмою Green Globe. Green Globe бере активну участь в узгодженні критеріїв з іншими встановленими сертифікаційними програмами по всьому світу.

Процес гармонізації сприяє підтримці основних критеріїв і в той же час вирішення регіональних проблем шляхом розробки та прийняття місцевих стандартів.

Основним критерієм розвитку бізнесу є забезпечення реалізації довгострокової стійкості системи управління, створення системи управління сталим розвитком (SMS), яка включає прозору документовану політику і процедури, реалізацію та комунікаційні плани. Добре сформована політика стійкого розвитку буде визначати і чітко встановлювати цілі та завдання організації, її ставлення до бізнесу, екологічних, соціально-культурних та економічних показників.

В Україні суттєво активізувались громадські рухи, які в економічно розвинених країнах формують окремий напрям регулювання. До інструментів громадського регулювання відносять: діяльність громадських об'єднань, громадську інформацію, громадську екологічну експертизу, ініціативу та контроль, екологічні права й обов'язки громадян, гарантії і захист екологічних прав, громадські рухи щодо формування екологічної освіти та виховання, культури, етики, здорового способу життя.

Для реалізації поставлених цілей та отримання очікуваних результатів в кожному окремому випадку використовуються інструменти механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій різних груп.

Так для забезпечення оптимального поєднання природних ресурсів та умов в процесі формування туристичного потенціалу ПФТ доцільно використати такі інструменти:

- цільова програма розвитку окремої території;
- використання ефективних організаційних форм взаємодії;
- проектування рекреаційних парків з широким спектром рекреаційних послуг;
- розробка комплексного туристичного продукту;

- створення низки супутніх бізнесів для підтримки основних напрямів з подальшою їх диверсифікацією.

Збереження цілісності ландшафту та прилеглої території, забезпечення збереження природних комплексів та об'єктів можливе за умови:

- формування ефективного інституційного забезпечення сфери природокористування зокрема і територій загалом (адміністративних одиниць, зон цільового використання тощо);

- дієвої екологічної політики як на державному, так і на регіональному рівні;

- екологізація економіки території, формування екологічних потреб населення і бізнесу;

- надання статусу окремим територіям, відповідно до пріоритетності напрямів використання ресурсного потенціалу, задекларованого в екологічному законодавстві та земельному кадастрі України (землі рекреаційного, культурно-історичного, оздоровчого призначення, природо заповідного фонду);

- використання фінансово-економічних інструментів обмежувального характеру щодо антропогенних та техногенних навантажень, стимулюючого характеру щодо ефективного, комплексного та невиснажливого природокористування.

- екологоорієнтована структурна перебудова регіонального виробництва.

Зростання кількісних і вдосконалення якісних характеристик туристичного потенціалу ПФТ передбачає комплекс заходів щодо його нарощення, для чого здійснюються заходи щодо:

- 1) екологізації діяльності на ПФТ – поліпшення екологічної ситуації, використання екологічно-чистих технологій, безвідходного виробництва, інноваційних видів продукції та послуг;

- 2) надання особливого статусу зонам цільового призначення;

- 3) втягнення в обіг нових ресурсів та територій, відновлення порушених ландшафтів, штучне наповнення втрачених атракцій новими характеристиками;

4) формування нових екологоорієнтованих пакетів послуг та продуктів на основі комплексного використання туристичного потенціалу ПФТ.

Створення нових атракцій, розвиток тих ресурсів, які забезпечують реалізацію довгострокових цілей розвитку території пов'язане з попереднім результатом, проте акцент в досягненні цього результату – маркетингові заходи, оскільки нові атракції, пов'язані як з окультуренням або втягненням в обіг нових унікальних ресурсів потребують розробки рекламної кампанії на тривалий період часу.

Усунення диспропорцій між розвитком різних видів діяльності в процесі використання туристичного потенціалу ПФТ досягти досить важко, оскільки виникають протиріччя та суперечності через різні, часом протилежні інтереси суб'єктів ПФТ щодо механізмів і напрямів використання природних ресурсів, режимів їх використання, допустимих навантажень тощо.

При тому, що при вирішенні конфліктів цілі природокористувачів можуть бути різні, важливо забезпечити баланс інтересів. Для обґрунтування найбільш прийнятних моделей взаємодії доцільно використати такий інструмент як карти конфлікту інтересів, на основі яких можна розробляти альтернативні варіанти комплексних планів розвитку територій [44, с. 302].

Корегування та усунення протиріч досягається перш за все завдяки використанню ефективних організаційних форм взаємодії, таких як кластери, холдинги, для забезпечення зацікавленості різних суб'єктів господарювання в результатах діяльності кожного, оскільки високий рівень кооперації та інтеграції робить їх діяльність залежною один від одного.

Виконання попередньої умови забезпечить збалансування інтересів усіх суб'єктів реалізації туристичного потенціалу ПФТ, якщо використовуватиметься такий інструмент як стратегічне планування розвитку самої поліфункціональної території та окремих підприємств, які функціонують в її межах.

Таким чином, запропоновані методичні розробки щодо формування механізму реалізації туристичного потенціалу ПФТ, дозволяють вирішити

проблему його комплексного використання та забезпечення реалізацію цілей розвитку різних суб'єктів.

3.2. Стратегії формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій

Однією з найважливіших складових механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій є обґрунтування стратегії. Особливо важливе розуміння довготермінової стратегії для тих сфер діяльності, розвиток яких пов'язаний з використанням досить великого обсягу ресурсів, проте результати їх використання будуть отримані в майбутньому.

Тобто вище визначені результати функціонування поліфункціональних територій залежать від правильності вибраних стратегічних напрямів його розвитку. Ці напрями повинні формуватися з урахуванням національних і регіональних інтересів і забезпечувати, з одного боку сталий розвиток поліфункціональних територій, з другого – ефективну діяльність суб'єктів господарювання. Найскладнішою проблемою, яка при цьому виникає, є узгодження цілей розвитку суспільства, суб'єктів господарювання, власників ресурсів в контексті сталого розвитку. Тому доцільно обґрунтувати альтернативні варіанти стратегій, забезпечивши гнучкість процесів управління (на рівні підприємств і організацій) та регулювання (на рівні регіону та держави) формуванням та реалізацією туристичного потенціалу поліфункціональних територій.

Вивчення та узагальнення існуючих наукових підходів до обґрунтування стратегій [181, 51], дозволило зробити висновок, що для обґрунтування стратегії формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій, на нашу думку, практичний інтерес становить саме процесний підхід, що передбачає низку етапів (рис. 3.4).

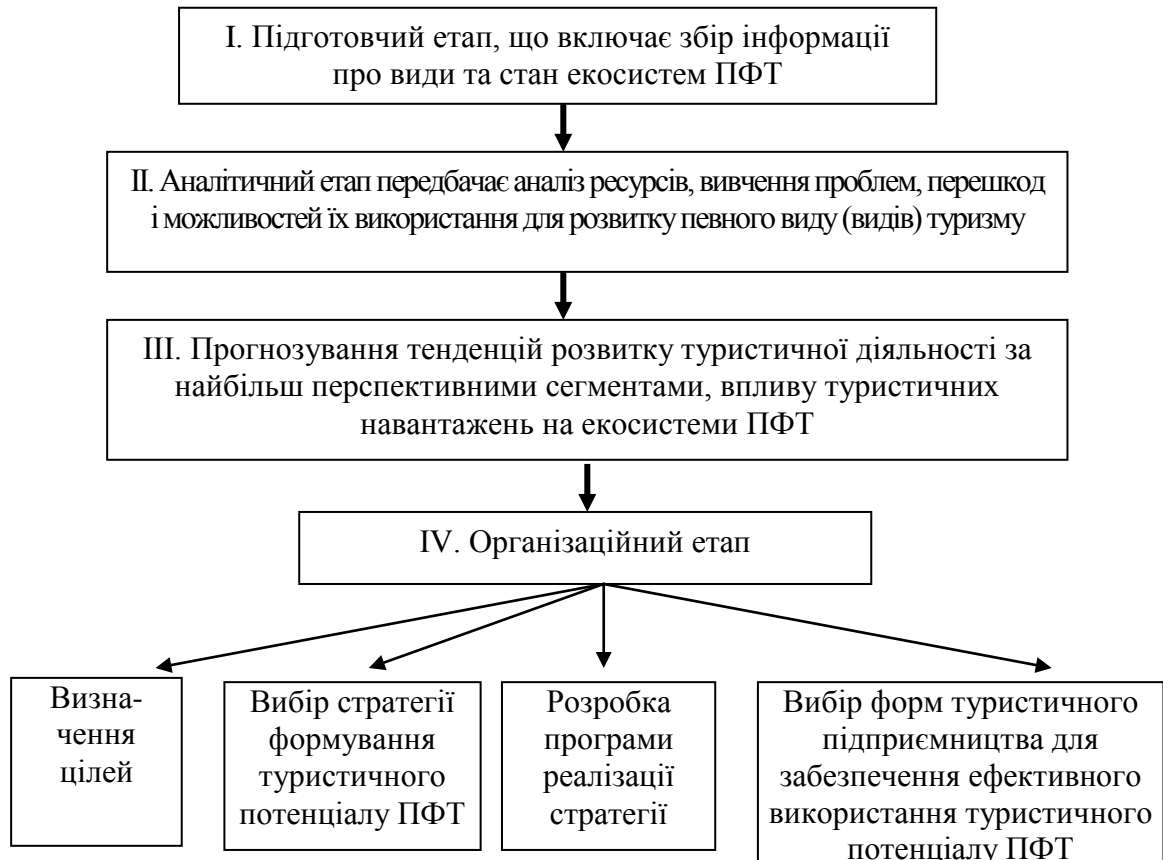

Рис. 3.4. Етапи процесу обґрунтування та реалізації стратегії розвитку ПФТ

Примітка. Розроблено автором

I. Підготовчий етап, що включає збір інформації про види та стан екосистем в межах ПФТ.

II. Аналітичний етап передбачає аналіз ресурсів, вивчення проблем, перешкод і можливостей їх використання для розвитку певного виду (видів) туризму.

III. Прогнозування тенденцій розвитку туристичної діяльності за найбільш перспективними сегментами, впливу туристичних навантажень на екосистеми.

IV. Організаційний етап: визначення цілей, вибір стратегії розвитку туристичного потенціалу ПФТ; розробка програми реалізації стратегії; вибір форм туристичного підприємництва для забезпечення ефективного використання туристичного потенціалу ПФТ.

На першому етапі проводиться збір та обробка статистичної інформації про кількісні та якісні характеристики ресурсів, умов та засобів туристичного потенціалу ПФТ. Для цього використовуються звіти Управління земельних ресурсів, статистичні щорічники (природно-рекреаційний, трудовий, інфраструктурний, екологічний та фінансовий потенціал), звіти обласного управління екобезпеки, результати польових досліджень.

Наступним етапом є аналітичний, який допоможе з'ясувати передумови формування туристичного потенціалу ПФТ, оцінити його сучасний кількісний та якісний склад, що дозволить оцінити перспективи використання.

Ретроспективний аналіз ресурсного забезпечення дає змогу визначити причини та динаміку змін кількісних та якісних характеристик потенціалу. Оперативний аналіз дає змогу визначити сучасний стан ресурсів. При цьому варто враховувати їх якісні та кількісні характеристики, додаткові джерела формування туристичного потенціалу ПФТ. Особливістю туристичного потенціалу є його територіальна обмеженість, яка обумовлює здійснення туристичної діяльності на території розміщення ресурсів, визначає спеціалізацію туристичної сфери та потенційні можливості її розвитку.

Тому передбачається аналіз наявних екосистем, придатних для використання у туристичній сфері, аналіз земель, які використовуються не за основним призначенням. Це реальні резерви, які можна використати для нарощення туристичного потенціалу ПФТ. Водночас, отримана інформація може стати для обґрунтування заходів щодо відновлення порушених ландшафтів, деградованих чи вичерпаних відновних ресурсів.

Аналіз умов розвитку туризму передбачає вивчення кількісних та якісних характеристик загальної та спеціальної інфраструктури туристичної сфери. Збільшення її величини можна досягти за рахунок покращення покриття автодоріг, збільшення кількості шляхів із твердим покриттям, покращення якості послуг зв'язку тощо. Нарощування спеціальної інфраструктури можливе завдяки розширенню кількості приватних підприємств туристичної сфери, запровадження ефективних організаційних форм туристичного

підприємництва. Якщо проведений аналіз свідчить про недостатній рівень забезпечення туристичної сфери фахівцями, то є потреба у перепідготовці фахівців та відкритті відповідних спеціальностей у навчальних закладах.

Аналіз фінансування має включати не лише рух грошових потоків туристичних та інших підприємств, а й їх перерозподіл, вивчення структури джерел інвестування, факторів підвищення інвестиційної привабливості туристичної сфери з одного боку, відтворення екосистем ПФТ – з другого. Останній аспект визначає екологічні умови освоєння екосистем для розвитку туризму.

Другий етап передбачає також виявлення проблем, які стоять на перешкоді формування туристичного потенціалу ПФТ та розвитку туризму. Для цього необхідно ідентифікувати проблеми за сферами виникнення. Зокрема це можуть бути такі:

- економічні проблеми як відсутність достатнього рівня фінансування туристичної сфери; низький рівень інвестиційної активності у цій сфері; традиційні підходи до вибору організаційних форм туристичного підприємництва; низький рівень розвитку інфраструктурного забезпечення рекреаційних систем регіону, що проявляється як в кількісному так і якісному відношенні;

- екологічні – надмірне антропогенне навантаження на окремі екосистеми; несприятливий вплив промислового виробництва, забруднення довкілля;

- правові – відсутність досконалої нормативно-правової бази регулювання відносини власності у природокористуванні; відсутність нормативів раціонального використання природних ресурсів, норм антропогенного навантаження на окремі екосистеми, механізми застосування санкцій до порушників; відсутність дієвого екологічного законодавства;

- соціальні – низький рівень екологічної культури населення; низький рівень життя та доходів населення [181, с. 42-43].

Однією з проблем є неефективне використання туристично-рекреаційних

ресурсів, оскільки окремі території не зовсім освоєні, інші ж потерпають від надмірного антропогенного навантаження, багато з них перебувають у самовільному користуванні. Тому є потреба у розробці та впровадженні механізмів освоєння та експлуатації туристично-рекреаційних ресурсів.

Прогнозування тенденцій розвитку туристичної діяльності (третій етап) передбачає виявлення найбільш перспективних сегментів розвитку туристичного природокористування. Проте, на нашу думку, для забезпечення ефективності реалізації туристичного потенціалу ПФТ, доцільно використати комплексний підхід і розглянути «стратегічні набори» туристичних послуг для кожної ПФТ. Крім цього, доцільно спрогнозувати рівень впливу туристичних навантажень на екосистеми, враховуючи їх стійкість, допустимі норми навантажень, існуючу стадію рекреаційної дигресії [104].

На основі прогнозів, розробляються цілі розвитку туристичного потенціалу ПФТ (четвертий етап). Такими можуть бути:

- удосконалення системи управління туристичним природокористуванням для забезпечення ефективного розвитку;
- освоєння нових туристичних ресурсів, їх охорона, ефективне використання та відновлення;
- раціональне використання природних туристично-рекреаційних ресурсів;
- удосконалення нормативно-правового забезпечення розвитку туризму;
- підвищення рівня екологічної культури та освіти населення;
- формування навиків зеленого туристичного підприємництва у населення регіону;
- залучення вітчизняних та іноземних інвестицій у сферу туризму.

Реалізація економічних цілей спрямована на підвищення конкурентних переваг кожної ПФТ за рахунок розвитку різних атракцій екосистем та відповідних видів туризму, зокрема природно-пізнавального напрямку, екотуризму, короткочасного відпочинку, що забезпечить менше антропогенне навантаження на ПФТ.

Реалізація цілей правового характеру націлена на удосконалення та розробку нових нормативних актів регулювання розвитку екосистем, які враховуватимуть рівень антропогенного навантаження та інтенсивність використання природно-рекреаційних ресурсів.

Соціальні цілі – це задоволення внутрішніх потреб у природних рекреаційних ресурсах та послугах, а також зовнішнього в допустимих межах, підвищення рівня екологічної культури населення.

Реалізація екологічних цілей покликана забезпечити зменшення викидів в атмосферне повітря та воду, покращити екологічну ситуацію, забезпечить раціональне використання ПФТ, а отже – туристичну привабливість регіону.

На етапі нарощення туристичного потенціалу ПФТ закладаються перспективні можливості розвитку туризму, тобто відбувається створення нових видів туристичного продукту. Нарощення туристичного потенціалу ПФТ характеризується певною діалектичною єдністю якісних і кількісних ознак. Критерієм якості туристичного потенціалу ПФТ є ступінь збалансованості ресурсів, умов та засобів екосистеми з вимогами господарської сфери, що динамічно розвивається.

Незалежно від того, після якого етапу розвитку відбувається реалізація наявного туристичного потенціалу ПФТ, постає потреба в оцінці ефективності його використання. Особливу увагу під час аналізу ефективності використання туристичного потенціалу ПФТ слід приділяти продуктивності екосистеми. Її підвищення за умов інтенсифікації туристичної діяльності має особливе значення, оскільки пов'язане з переходом економіки від переважного екстенсивного використання ресурсів ПФТ до інтенсивного. Демонструють рівень ефективності використання туристичного потенціалу ПФТ такі показники: темпи зростання туристичної діяльності в контексті обсягів наданих послуг; частка доходів від туристичної діяльності у ВРП; прибутковість різних видів туристичної діяльності; темпи зростання внутрішнього туризму; темпи зростання в'їзного туризму; позитивні зміни якості НПС; відсутність негативних змін екосистем ПФТ. Ще одним критерієм, найбільш відповідним

темі дослідження, є рівень виконання характерних для ПФТ функцій, тобто – їх поліфункціональності.

Залежно від отриманого результату обирається стратегія формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій.

Вже зазначалось, що стратегії формування та реалізації туристичного потенціалу ПФТ повинні встановлюватись з урахуванням національних і регіональних стратегій, точніше певною мірою забезпечувати їх реалізацію. Тому доцільно використати ієрархічний підхід до обґрунтування цих стратегій (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

**Стратегії формування та реалізації туристичного потенціалу
поліфункціональних територій**

Рівень	Типи	Стратегія	Перелік стратегій за блоками
I	Поведінкові	1. Стратегія збалансування інтересів	1.1. Стратегія взаємних поступок 1.2. Стратегія конструктивізму 1.3. Стратегія узгодження дій
		2. Стратегія формування конкурентних переваг	2.1. Конгломеративна 2.2. Стратегія фокусування 2.3. Стратегія диверсифікації
		3. Стратегія завоювання стратегічних зон господарювання	3.1. Антикризова стратегія 3.2. Стратегія стабілізації 3.3. Стратегія утримання позицій 3.4. Стратегія розширення співпраці
II	Конкурентні	1. Конгломеративна	
		2. Стратегія фокусування	
		3. Стратегія диверсифікації	3.1. Горизонтальна диверсифікація 3.2. Концентрична диверсифікація
III	Функціональні	1. Інвестиційні	Інвестування у реалізацію наявного туристичного потенціалу ПФТ Інвестування у відновлення туристичного потенціалу ПФТ Інвестування у нарощення туристичного потенціалу ПФТ Інвестування у створення нових атракцій
		2. Маркетингові	

Примітка. Розроблено автором.

На першому рівні доцільно розмістити стратегії, які визначатимуть поведінку суб'єктів ПФТ у конкурентному середовищі: збалансування інтересів, формування конкурентних переваг, завоювання стратегічних зон

господарювання.

Стратегія збалансування інтересів дозволяє забезпечити найбільш ефективно використання туристичного потенціалу ПФТ і застосовується тоді, коли на цій території зосереджені різнопланові ресурси, запаси їх досить великі для розвитку різних видів діяльності. Ця стратегія може реалізовуватись на основі таких поведінкових типів:

- стратегії взаємних поступок, що передбачає пошук компромісних рішень за рахунок свідомої відмови від частини власних інтересів у використанні наявних ресурсів ПФТ на користь іншої сторони, щоб отримати взаємну вигоду;

- стратегії конструктивізму, яка передбачає досягнення домовленостей у поєднанні зусиль для нарощення туристичного потенціалу ПФТ для створення нових напрямів діяльності, формуванні нових сегментів на туристичному ринку за рахунок пошуку та прийняття конструктивних рішень, які б задовольняли інтереси зацікавлених сторін;

- стратегії узгодження дій, яка доцільна у випадку, якщо ситуація вимагатиме проведення взаємоузгоджених дій, спрямованих на відновлення природно-ресурсного потенціалу ПФТ.

Стратегія формування конкурентних переваг дозволяє забезпечити конкурентні переваги у використанні туристичного потенціалу ПФТ і застосовується як забезпечувальна при використанні стратегії конструктивізму при формуванні нових сегментів на туристичному ринку та застосуванні поділу зон впливу і спеціалізації. Ця стратегія може реалізовуватись на основі конкурентних стратегій другого рівня: конгломеративної, фокусування, диверсифікації, які будуть розглянуті нижче.

Стратегія завоювання стратегічних зон господарювання застосовується у випадках інтенсивної конкуренції щодо використання туристичного потенціалу ПФТ і може реалізовуватись на основі таких її видів:

- антикризової стратегії, коли є потреба невідкладної реалізації комплексу антикризових заходів, спрямованих як на формування туристичного потенціалу

ПФТ, так і на його відновлення та нарощування з дотриманням при цьому інтересів усіх зацікавлених сторін, залучаючи переважно фінансову підтримку з боку держави (наприклад, розробка та фінансування цільових програм природоохоронного характеру, розвитку туризму тощо);

- стратегії стабілізації, якщо сформовані види економічної діяльності та напрями використання туристичного потенціалу ПФТ залишаються перспективними;

- стратегії утримання позицій, якщо існують конкурентні переваги, які дозволяють досягнути високого рівня розвитку на довготривалу перспективу та забезпечити ефективне використання туристичного потенціалу ПФТ;

- стратегії розширення співпраці, коли власних ресурсів для ефективного розвитку не вистачає і є потреба, для постійного підтримання досягнутих результатів, пошуку нових можливостей їх підвищення за рахунок залучення власних та сторонніх ресурсів. Цей вид стратегії – забезпечувальний для стратегії узгодження дій.

Проте можна використати інший підхід, розроблений Н. Колендою, яка визначила специфіку формування функціональних стратегій, а в нашому випадку вони можуть використовуватись для забезпечення спеціалізації та нарощення туристичного потенціалу ПФТ в контексті напрямів туристично-рекреаційної діяльності: стратегію освоєння туристичного потенціалу ПФТ для розвитку пізнавального туризму; стратегію освоєння туристичного потенціалу ПФТ для розвитку спортивного туризму; стратегію освоєння туристичного потенціалу ПФТ для розвитку лікувального туризму; стратегію освоєння туристичного потенціалу ПФТ для розвитку оздоровчого туризму; стратегію змішаної спеціалізації; стратегію універсальної спеціалізації [181].

Об'єкт нашого дослідження вимагає врахування специфіки поліфункціональних територій – багатофункціональність туристичного потенціалу. З урахуванням цього стратегіями другого рівня можуть бути: конгломеративна, фокусування, диверсифікації.

Конгломеративна стратегія передбачає заходи нарощення туристичного потенціалу ПФТ та формування нових туристичних та рекреаційних продуктів, технологічно не пов'язаних з існуючими, на нових ринках.

Стратегія диверсифікації дозволяє досягти конкурентних переваг завдяки комплексному використанню туристичного потенціалу ПФТ, рівень якого невисокий, і може мати такі форми: концентрична, яка націлена на реалізацію наявного туристичного потенціалу ПФТ шляхом впровадження нових видів туристичних послуг; горизонтальна яка передбачає розвиток супутніх видів діяльності на основі нових технологій освоєння туристичного потенціалу ПФТ.

Стратегія фокусування доцільна в умовах обмеженості фінансових та інших ресурсів для реалізації туристичного потенціалу ПФТ, щоб зосередити зусилля на найбільш перспективних його складових та видах діяльності.

Третій рівень – забезпечувальний, потребує використання функціональних стратегій: товарної, маркетингової, інвестиційної, фінансової, кадрової тощо. Проте найбільший інтерес становлять інвестиційна та маркетингова. Пропонуємо розглянути такі інвестиційні стратегії: інвестування у реалізацію наявного туристичного потенціалу поліфункціональних територій; інвестування відновлення туристичного потенціалу ПФТ; інвестування нарощення туристичного потенціалу ПФТ; інвестування у створення нових атракцій. Більшість науковців маркетингові стратегії відносять до основних, оскільки вони забезпечують обґрунтування ринкової спрямованості функціонування територіальних системи. При формуванні маркетингових стратегій найчастіше розглядаються такі: стратегії визначення цільового ринку, цінові стратегії та поведінкові. До маркетингових стратегій визначення цільового ринку відносять: стратегію недиференційованого маркетингу; стратегію диференціації; стратегію лідерства; стратегію фокусування. До маркетингових стратегій, які визначають цінову політику розвитку відносять: стратегію цінового лідера; стратегія вибіркового проникнення; стратегія цінової атаки; стратегія перебування у фарватері. Серед поведінкових маркетингових стратегій розглядають: стратегію стабілізації; стратегію

зростання; стратегію скорочення; стратегію удосконалення; створення нового іміджу [181, 182].

Для практичної реалізації розроблених стратегій формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій використовуємо матричний підхід, запропонований Л. Черчик [182]. Для цього використано результати групування поліфункціональних територій Одеської області за рівнем туристичного потенціалу (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Матриця стратегічного позиціонування районів Одеської області

Адміністративні утворення	Стратегії I рівня										Стратегії II рівня			
	1			2			3				1	2	3	
	1.1	1.2	1.3	2.1	2.2	2.3	3.1	3.2	3.3	3.4			3.1	3.2
Ананьївський			+											+
Арцизький							+						+	
Балтський		+										+		
Білгород-Дністровський		+										+		
Біляївський		+										+		
Березівський				+								+		
Болградський										+		+		
Великомихайлівський			+											+
Захарівський			+											+
Іванівський							+					+		
Ізмаїльський		+										+		
Кілійський			+											+
Кодимський							+					+		
Лиманський		+										+		
Любашівський							+					+		
Миколаївський							+					+		
Овідіопольський			+											+
Окнянський							+					+		
Подільський							+					+		
Роздільнянський										+		+		
Ренійський							+						+	
Савранський										+		+		
Саратський							+					+		
Тарутинський			+					+					+	
Татарбунарський				+								+		
Ширяївський							+						+	

Примітка. Розроблено автором.

Таким чином, запропоновані методичні розробки щодо формування механізму реалізації туристичного потенціалу ПФТ, дозволяють вирішити проблему його комплексного використання та забезпечення реалізацію цілей розвитку різних суб'єктів.

3.3. Обґрунтування програми реалізації стратегії розвитку поліфункціональних територій Татарбунарського району Одеської області

На сучасному етапі розвитку суспільства, при загостренні економічних, соціальних та екологічних проблем, з одного боку, обмеженості природних ресурсів, з другого, все актуальнішим стає збереження різноманітності екосистем та забезпечення ефективного використання їх потенціалу. Обмеженість рекреаційних територій обумовлює необхідність пошуку шляхів їх розширення на основі формування нових сегментів ринку туристичних послуг, для чого доцільно переглянути можливості використання вже існуючих територій. З огляду на це виникає потреба в обґрунтуванні наукових підходів до ідентифікації територій поліфункціонального призначення та розробки заходів щодо ефективного та комплексного використання їх природно-ресурсного потенціалу. Саме на це націлені стратегії розвитку ПФТ, розроблені у підрозділі 3.2. На нашу думку, стратегію розвитку ПФТ можливо реалізувати завдяки такому інструменту як цільові програми.

Проведені у другому розділі дослідження дали можливість виявити ознаки поліфункціональності територій адміністративних районів Одеської області. Зокрема, розроблені у першому розділі теоретико-методичні положення щодо ідентифікації ПФТ дозволили на основі науково-дослідних робіт виявити перспективні туристично-рекреаційні ресурси, території, об'єкти; виділити різні зони в межах однієї території, що дозволяє розвивати різні види діяльності на принципах невиснажливості та збалансованості; визначити різні

функції, які може виконувати ця територія завдяки внутрішньому потенціалу багатофункціональності, поєднанню природних ресурсів та умов.

Перспективним для обґрунтування пілотної Програми розвитку поліфункціональних територій вважаємо Татарбунарський район Одеської області. Результати досліджень (розділ 2) свідчать, що для підвищення ефективності використання природно-ресурсного потенціалу цього району доцільно використати з розроблених у п. 1.3 можливих варіантів останній, а саме, здійснювати активне, ціленаправлене удосконалення закладених природою, існуючих характеристик ресурсів ПФТ для підвищення їх атрактивності, привабливаності, формування нових туристичних продуктів та туристичних потоків. Відповідно до цього можуть формуватися особливі зони – санаторна, стаціонарно-оздоровча, спортивно-оздоровча, комбінованого відпочинку, пізнавального туризму (результати дослідження, відображені у п. 2.3). Для Татарбунарського району Одеської області, який має різноплановий природно-ресурсний потенціал, достатньо високий рівень розвитку МТБ та інфраструктури туризму, встановлено такий стратегічний набір: як загальна стратегія I рівня – формування конкурентних переваг, за способом її реалізації – конгломеративна.

Програма розвитку поліфункціональних територій (далі Програма) – це документ, що забезпечує реалізацію визначеної стратегії, націленої на ефективне, комплексне використання природно-ресурсного, економічного та соціального потенціалу території району для активізації туристичної діяльності з урахуванням обмежувального екологічного чинника, а саме функціонування природоохоронних територій та існуючого функціонального зонування.

Доцільність формування та реалізації такої програми аргументується:

- наявністю на території району відносно незмінених природних ландшафтів, рекреаційних зон;
- відсутністю промислових підприємств, які забруднюють довкілля;
- наявністю специфічних, унікальних екосистем;
- можливістю задовольняти різні потреби та смаки рекреантів і туристів;

- наявністю туристичного потенціалу для розвитку різних видів туризму.

Процес розробки Програми розвитку поліфункціональних територій передбачає три етапи:

- 1) аналіз передумов розвитку території;
- 2) визначення мети, цілей, завдань;
- 3) розробка підпрограм (проектів) програми;
- 4) обґрунтування організаційного забезпечення реалізації програми.

Тому виникає необхідність розробки низки проектів або підпрограм розвитку таких територій. Для їх обґрунтування доцільно узагальнити наявні передумови, що стане основою для формулювання мети, завдань та очікуваних результатів Програми.

Наведемо короткі дані. Татарбунарський район розташований у південно-західній частині Одеської області. Межує на півночі з Саратським, на сході з Білгород-Дністровським, на північному заході з Арцизьким, на півдні з Кілійським районами. Лежить у межах Причорноморської низовини. Розташований у степовій зоні. Площа району – 174.8 тис. га.

За характером рельєфу район представляє собою рівнину з основним напрямком схилу – з півночі на південь. По території району протікають такі річки: Когильник, Фонтанка, Сарата, Алкалія, Хаджидер.

Татарбунарський район розташований в зоні зі сприятливими для життєдіяльності кліматичними умовами, що обумовлено теплим помірно-континентальним кліматом та довгим жарким літом. Середня тривалість періоду комфортного літнього відпочинку на морському узбережжі становить 120 сонячних днів на рік.

Природно-ресурсний потенціал району представлений: водними ресурсами (акваторія Чорного моря, 13 солоних озер, 4 водосховища); лікувальними грязями лиману Бурнас та сірководневими мінеральними джерелами; запасами будівельного каменю (вапняку), будівельного піску; лісовими ресурсами – змішаний ліс, що є рідкісним ресурсом для степової зони.

Водні ресурси представлені морським узбережжям (довжиною біля 50 км), акваторіями мілководних лиманів, що розташовані вздовж морського узбережжя. Ланцюг лиманів починається озером Сасик, за яким слідує Джантшейський, малий Сасик, Шагани, Будури, Карачаус, Алібей, Хаджидер, Курудіол, Солоне та Бурнас. Піщана смуга, що відокремлює лимани від моря завширшки 50-400 м, а її висота 1,5-3,0 м над рівнем моря. Татарбунарський район має найбільшу довжину пляжів в Одеській області. Третина всіх придатних для рекреації пляжів припадає на Татарбунарський район. Такі величезні простори вигідно поєднані з віддаленістю цього регіону від промислових центрів, що дуже добре впливає на якість морської води.

На території району виділяють групи мінеральних вод, перспективних для розвитку рекреаційно-туристичного комплексу: сірко-водневі, йодо-бромні; лікувальна дія яких визначається різноманітним сполученням солей, в тому числі гідрокарбонатно-натрієві, хлоридно-сульфатні та сульфатно-хлоридні; хлоридно-гідрокарбонатно-сульфатні натрієві; гідрокарбонатно-хлоридно-натрієві та хлоридно-гідрокарбонатні натрієві.

Бальнеологічні ресурси озер за своїм складом придатні для лікувального застосування при захворюваннях органів опорно-рухового апарату, центральної та периферичної нервової системи, серцево-судинної системи, органів травлення, гінекологічних захворювань, хвороб шкіри.

Постановою Кабінету Міністрів України від 11 грудня 1996 року № 1499 затверджено перелік водних об'єктів, що відносяться до категорії лікувальних із запасами грязей, що можуть використовуватися для лікування цілого спектру різноманітних захворювань, в якому вказані озера Сасик, Бурнас, Алібей, Шагани.

На території Татарбунарського району розташовані три рекреаційні зони:
- в с. Приморське: курорт «Расейка», де розміщена рекреаційна зона протяжністю близько 2 км. Пляж знаходиться на морській косі, довжина якої понад 50 кілометрів і ширина 100-300 м. Лимани, які знаходяться на Расейці та відокремлюють пляж від материка, є частиною ланцюжка морських лиманів. Це

місця поселення та гніздування багатьох водоплавних птахів, що надає можливість для розробки екологічних маршрутів зі спостереження за птахами; курорт «Катранка», куди входить: морська коса, відокремлена від житлової зони вузьким рукавом оз. Джантшейского, через який прокладені пішохідні містки;

- в с. Лебедівка узбережжя Чорного моря. Загальна протяжність морського берега – біля 50 км. Кількість баз відпочинку – 120. Здійснюється сезонне оздоровлення відпочиваючих, екскурсійне обслуговування туристів.

Більше 50-ти туристично-оздоровчих об'єктів пропонують проживання для сімейного або компанійського відпочинку.

Населення Татарбунарського району – 38 895 осіб, у тому числі 27 903 особи сільського та 10 992 особи міського населення. Густота – 30,3 особи на 1 кв. км. Населення проживає в 35 населених пунктах (із них одне місто та тридцять чотири села, які входять до 1-єї міської та 18 сільських рад). В районі проживає 47 національностей. Найчисельніші з них: українці – 28,0 тис. чол., болгари – 4,5 тис., молдовани – 3,7 тис., росіяни – 2,5 тис., цигани – 186, гагаузи – 82.

Станом на 01.01.2015 року економічний потенціал Татарбунарського району складають:

- 820 малих фермерських господарств, 35 середніх сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств, 194 малих підприємства, а також 1631 фізична особа-підприємець, які зосереджені в основному у сферах торгівлі та надання послуг, зокрема, торговельну діяльність здійснюють 323 об'єкти торгівлі та громадського харчування;

- 2 промислових підприємства (виноробне підприємство ТОВ «Агро-Дар» та друкарня);

- 1 транспортне підприємство (ПАТ «Татарбунарське АТП -15143»);

- 6 підприємств інших галузей (сільськогосподарський ринок, райспоживспілка, КП «Водопостачальник», міжрайонне управління водного господарства, цегельний завод, ТОВ «Райсілкоунгосп»).

Районна мережа автошляхів складає 273,8 км. у тому числі: автошляхи державного значення – 82,2 км, обласного – 55,9 км, районного – 135,7 км. Усі населені пункти мають автошляхи сполучення з райцентром. Район перетинає автошлях міжнародного значення Рені – Одеса - Ростов.

Сільськогосподарські угіддя району займають 114,2 тис. га або 65,3% від загальної площі району, землі під водою – 46,6 тис. га (або 26,7%)

Основними інвесторами реального сектора економіки району залишаються сільгосп підприємства, які за січень – вересень поточного року в розвиток агропромислового комплексу району направили 23,0 млн грн, що на 12,2 відсотка більше, ніж за відповідний період минулого року.

Віддаленість від транзитних автомобільних, залізничних та суднохідних шляхів дозволяє дотримуватися на території допустимих рівнів шуму та уникати забруднення навколишнього середовища специфічними продуктами їх діяльності.

2 лютого 1971 року в містечку Рамсар (Іран) було прийнято Рамсарську конвенцію або «Конвенцію про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів». Членами Конвенції стали 96 держав світу, в тому числі Україна, яка ратифікувала її в 1996 році і нараховує 22 водно-болотних угіддя міжнародного значення. У тому числі озеро Сасик та система лиманів Шагани-Бурнас-Алібей. У 1993 році рішенням Одеської обласної ради затверджено перелік територій, зарезервованих для подальшого заповідання (Алібей, Аліяга, Карачаус, Приморська коса, Когильник, Лебедівка, Хаджидер, Шагани, Бурнас, Джантшейський) загальною площею 6800 га.

Указом Президента України від 1 січня 2010 року № 1/2010 створено національний природний парк «Гузловські лимани» на території Татарбунарського району (27 тис. 865 га землі державної власності), в напрямках діяльності якого повною мірою використовується поліфункціональний підхід. Зокрема, на території Парку передбачено створення умов для організованого та ефективного туризму, загальнооздоровчого, культурно-пізнавального

відпочинку, любительського і спортивного рибальства, з додержанням режиму охорони природних комплексів та об'єктів; забезпечення попиту рекреантів на туризм, відповідно до режиму території; сприяння формуванню у рекреантів та місцевих жителів екологічної культури, дбайливого і гуманного ставлення до національного природного надбання. На його території передбачене інфраструктурне облаштування туристичних та екскурсійних маршрутів, еколого-освітніх стежок; створення і ведення інформаційного банку даних рекреаційних закладів; участь у вітчизняних і міжнародних науково-практичних конференціях, з'їздах, семінарах, присвячених питанням розвитку рекреації; вивчення, узагальнення та впровадження вітчизняного і зарубіжного досвіду щодо організації рекреаційної діяльності. Національний парк як поліфункціональна еколого-економічна система може надавати різноманітні, в тому числі екосистемні послуги.

У Татарбунарському районі Одеської області діє спільний Проект Європейського Союзу та Програми розвитку ООН в Україні «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду. Фаза – III», який діє на території Одеської області з 2008 року. Проект спрямований на відновлення базової соціальної та комунальної інфраструктури громад в сферах енергоефективності, охорони здоров'я, охорони навколишнього середовища, водопостачання та розвитку малого аграрного бізнесу і працює в умовах готовності місцевої влади співфінансувати проекти громад.

Були прийняті такі районні програми: Програма сприяння розвитку громадського суспільства в Татарбунарському районі на 2014-2015 роки (рішення Татарбунарської районної ради від 25.02.2014 р. № 453 – VI); Програма забезпечення оздоровлення та відпочинку дітей у комунальному підприємстві «Дитячий оздоровчий заклад «Зоряка» на 2014 рік» (рішення Татарбунарської районної ради від 25.04.2014 р. № 473 – VI); внесення змін до Програми охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки в Татарбунарському районі на 2009-2015

роки (рішення Татарбунарської районної ради від 27.03.2009 р. № 300 – V, від 17.10.2014 р. № 515 – VI).

Проте ці програми мали декларативний характер і їх завдання, в основному, не були виконані. Зокрема, щодо реалізації Програми охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки в Татарбунарському районі. Її пріоритетними напрямками були в економічній сфері: раціональне використання земельних ресурсів; забезпечення зростання обсягів виробництва конкурентоспроможної продукції; створення сприятливих умов для залучення в економіку району інвестицій; забезпечення підтримки розвитку малого підприємництва та здійснення заходів детінізації економіки; будівництво та капітальний ремонт доріг. Суттєвих зрушень за цими стратегічно важливими напрямками не відбулось.

Ці дані свідчать про те, що природно-кліматичні, природно-ресурсні та земельні умови дозволяють активно розвивати дві сфери – сільське господарство та туристично-рекреаційну. Суттєву роль в структурі земельного фонду відіграють природоохоронні території, в першу чергу національний природний парк.

Мета Програми розвитку поліфункціональних територій – забезпечення ефективного та комплексного використання природних ресурсів та умов поліфункціональних територій, на основі яких створюються конкурентоспроможні туристичні послуги та продукти.

Основними цілями Програми розвитку поліфункціональних територій є:

- формування екологічно збалансованого туристичного потенціалу ПФТ;
- освоєння нових туристично-рекреаційних ресурсів;
- природно-ресурсного забезпечення потреб бізнесу і населення території, оптимізація соціально-економічної структури ПФТ;
- підготовка нормативних актів, системи управління, що забезпечать ефективний розвиток ПФТ;
- удосконалення та розвиток МТБ та інфраструктури району;

- організація умов для підготовки та перепідготовки персоналу для туристичного та супутніх бізнесів;
- забезпечення просування туристичного продукту (інформаційно-рекламна діяльність, маркетинг).

Основним елементом програми є заходи, які забезпечують досягнення цілей програми. Їх варто виділити у групи:

1) по відношенню до цілей програми: заходи, реалізують безпосередньо мету програми та цілей першого порядку;

2) за напрямками досягнення мети, це заходи, що забезпечують виконання цілей другого порядку: заходи природно-ресурсного забезпечення, екологізації середовища, інфраструктурного забезпечення, організаційного та нормативно-правового забезпечення;

3) за характером або сферою діяльності можна виділити технічні, організаційні, економічні, управлінські, правові, соціальні заходи. Вони тісно корелюють з заходами другої групи, тому можуть при описі буди об'єднаними.

З огляду на обмеженість місцевих джерел фінансування програми, виникає необхідність ранжирування заходів в межах кожної групи за критеріями ресурсоміскості, ефективності і терміну реалізації. В першу чергу в програму включаються заходи для забезпечення програмних цільових показників при найменших витратах, які мають короткостроковий період реалізації (до 3-х років). Такий підхід дозволяє уникнути розпорошення коштів, сконцентрувати їх на найбільш важливих напрямках.

Так, основними заходами щодо ефективного та комплексного використання природних ресурсів та умов поліфункціональних територій, як базису формування конкурентних переваг та конкурентоспроможних туристичних послуг і продуктів, що закладено в меті (1-ша група заходів), основними завданнями є ті, що забезпечать реалізацію обраної стратегії, що відображено в підрозділі 3.2.

Заходи другої групи доцільно конкретизувати, оскільки вони стосуються кожної з основних цілей.

1. Заходи природно-ресурсного забезпечення щодо формування екологічно збалансованого туристичного потенціалу ПФТ:

- облік елементів природно-ресурсного потенціалу;
- оцінка атракцій та функціонального призначення елементів природно-ресурсного потенціалу;
- прогнозування можливостей поєднання елементів природно-ресурсного потенціалу для розвитку різних видів туризму (формування стратегічних груп туристично-рекреаційних ресурсів);
- ідентифікація можливостей використання природно-ресурсного потенціалу для розвитку окремих видів туристичної діяльності;
- охорона, ефективне використання та відновлення природних ресурсів та ландшафтів території.

2. Заходи щодо удосконалення та розвиток МТБ та інфраструктури району.

2.1. Заходи щодо освоєння нових туристично-рекреаційних ресурсів передбачає виконання таких завдань:

- розвідувальні роботи щодо виявлення, інвентаризації та оцінки туристично-рекреаційних ресурсів ПФТ;
- розробка нових видів послуг на основі освоєння виявлених туристично-рекреаційних ресурсів;
- оголошення конкурсів на бізнес-проекти туристичного профілю є забезпечення їх просування на місцевому рівні;
- промоція нових видів ресурсів для активізації малого та індивідуального туристичного бізнесу (маркетингові заходи).

2.2. Заходи щодо екологізації середовища:

- підвищення вимог до проектної документації в частині очисних споруд, дотримання нормативів ГДН скидів і викидів у результаті господарської діяльності;
- запровадження сучасних технологій збирання й утилізації побутового сміття;

- мотивація до використання технологій «екологічна оселя», «екологічно чисте виробництво»;

- визначення рівня екологічно допустимих навантажень на природні екосистеми для підвищення відтворювальних можливостей природного середовища, його асиміляційного потенціалу;

- відновлення порушених ландшафтів, штучне наповнення втрачених атракцій новими характеристиками.

2.3. Заходи щодо інфраструктурного забезпечення розвитку ПФТ району:

- облік та аудит якості закладів інфраструктурного забезпечення розвитку туризму – доріг, закладів розміщення та харчування, торгівлі та зв'язку;

- модернізація та капітальний ремонт за результатами аудиту;

- будівництво нових елементів інфраструктури відповідно до поданих на конкурс бізнес-проектів;

- розробка комплексного туристичного продукту;

- створення низки супутніх бізнесів для підтримки основних напрямів з подальшою їх диверсифікацією;

- формування нових екологоорієнтованих пакетів послуг та продуктів на основі комплексного використання туристичного потенціалу ПФТ.

2.4. Заходи організаційного та нормативно-правового забезпечення розвитку ПФТ району передбачають:

- обґрунтування організаційної форми діяльності туристичних суб'єктів для реалізації обраної стратегії;

- формування нормативної бази взаємодії суб'єктів території;

- встановлення органу та форми управління процесами освоєння, нарощення туристичного потенціалу ПФТ району.

Взявши до уваги обрану стратегію, існуюче функціональне зонування території, доцільно виділити кілька перспективних напрямів туристичної діяльності, а саме:

- 1) сільський зелений;

- 2) агротуризм;

3) екотуризм, що обумовлюється суттєвою часткою об'єктів ПЗФ, сформованою на певному рівні інфраструктурою, видами діяльності та рекреації національного природного парку;

4) оздоровчий та курортно-санаторний туризм, оскільки територія багата на лікувальні ресурси, має сприятливі погодно-кліматичні умови, умови для теренкуру, пляжно-купального відпочинку, піших прогулянок, пікніків.

Три перші напрями суттєво можуть бути доповнені такими видами туризму як етнічний, оскільки це можливість суттєво урізноманітнити агротуризм завдяки багатонаціональності населення району; пізнавальний (екскурсійний, науково-дослідницький, релігійний, ностальгійний, екзотичний, пригодницький, паломницький, елітарний), утилітарний (діловий, комерційний, аматорський, промисловий, діловий, шоп-тури), спортивний (пішохідний, гірський, водний, велосипедний, кінний, спортивна рибалка та мисливство, автотуризм, спортивні ігри, підводне плавання).

Після цього визначають пріоритетні напрямки або підпрограми.

Підпрограма «Використання та охорона елементів туристичного потенціалу ПФТ». Цілі підпрограми:

- інвентаризація існуючих туристично-рекреаційних ресурсів, забезпечення їх ефективного використання;
- комбінування та поєднання ресурсів для створення нових туристичних продуктів та послуг;
- цільове нарощування природно-ресурсного потенціалу території для підвищення можливостей для кооперації туристичних та інших закладів та підприємств, які надають супутні послуги;
- забезпечення збереження, відновлення та поліпшення туристично-рекреаційних ресурсів.

Для підвищення ефективності використання туристично-рекреаційних ресурсів потрібно реалізувати такі завдання: виявлення, визначення кількісних параметрів та якісних характеристик; створення каталогу на основі кадастру

природних рекреаційних ресурсів; визначення режимів експлуатації ресурсів ПФТ.

Не дивлячись на незначний промисловий пресинг на території Татарбунарського району, антропогенне навантаження достатньо високе, тому спостерігається поступова деградація компонентів природно-ресурсного потенціалу, а отже є потреба в розробці природоохоронних заходів, спрямованих на обмеження, ліквідацію дії факторів, які негативно впливають на стан довкілля та усунення негативних наслідків господарської діяльності. Актуальні заходи щодо відновлення властивостей особливо цінних туристично-рекреаційних ресурсів та поліпшення екологічної ситуації.

Підпрограма «Соціально-економічне забезпечення розвитку ПФТ району», передбачає вирішення таких завдань:

- реконструкції, перепрофілювання рекреаційних закладів лікувально-оздоровчого профілю, оскільки значна їх частина потребує підвищення рівня сервісу, комфортності, розширення спектру рекреаційних та супутніх послуг;

- створення, розвитку рекреаційного, туристичного та супутнього підприємництва, оскільки є потреба у впровадженні нових форм туристичного підприємництва, формування мережі приватних будинків відпочинку, пансіонатів котеджного типу, для забезпечення потреб у проживанні туристів різного рівня платоспроможності;

- розвитку інфраструктури туризму на рівні світових стандартів, що в першу чергу стосується доріг, транспортного обслуговування, колективних закладів розміщення;

- формування системи підготовки кваліфікованого персоналу передбачає створення в навчальних закладах можливостей відкриття відповідних спеціальностей у системі державної та недержавної освіти, передбачення курсів підвищення кваліфікації для освоєння сучасних передових технологій ведення туристичного бізнесу, експлуатації спеціальних природних рекреаційних ресурсів. Це широкий спектр спеціальностей – від лікарів-курортологів, до ландшафтознавців;

- створення інформаційно-рекламної продукції для просування атракцій ПФТ, активізацію маркетингової діяльності. Це важливий напрям діяльності щодо створення сучасної маркетингової системи, що стимулюватиме ефективний розвиток ПФТ. Необхідно здійснювати випуск сучасної рекламної продукції, якісного інформаційно-довідкового матеріалу, забезпечивши до нього вільний доступ. Позитивні результати завжди мають науково-практичні конференції, семінари, виставки, де є можливість пошуку інвесторів та інших зацікавлених осіб.

Заходи підпрограми “Нормативно-правове, організаційне забезпечення та управління програми” передбачають:

- розробку та впровадження нормативних актів;
- організацію контролю за додержанням законодавчих і нормативно-правових актів;
- обґрунтування організаційної форми функціонування ПФТ;
- формування управлінських систем.

Доцільно розробити нормативні документи з питань розміщення, сервісного обслуговування, охорони елементів туристичного природно-ресурсного потенціалу навколишнього середовища; щодо регулювання порядку обліку, реєстрації агросадиб, сільського зеленого туризму, малих підприємств, індивідуального підприємництва. Для цього доцільно використати досвід формування інституційного середовища розвитку туризму таких країн як Чехія, Словачія, Польща.

Специфіка ПФТ обумовлює доцільність використання інтеграційних об'єднань, що підвищить ефективність функціонування підприємств. Це можуть бути концерни, асоціації, консорціуми, картелі, синдикати, трести тощо. Однією з прогресивних організаційних форм взаємодії суб'єктів господарювання, яку ми пропонуємо для ПФТ Татарбунарського району Одеської області є мережева туристична корпорація, в межах якої партнери можуть конкурувати між собою, зменшуючи перешкоди у сфері ціноутворення.

У цій корпорації за угодою, яку підписують сторони, передаються певні повноваження центральному органу управління для вирішення конкретних (заздалегідь визначених) проблем і питань. Керівний орган туристичної корпорації доцільно створити у вигляді Ради підприємств-учасників, яка призначає виконавчу дирекцію, основними функціями якої будуть: Зокрема, будуть маркетингові дослідження, рекламні кампанії, розвиток та удосконалення інфраструктури, освоєння, відновлення туристично-рекреаційних ресурсів, як постійна функція – комунікації та узгодження дій.

Туристична корпорація передбачає створення юридичної особи, затвердження статуту, формування статутного фонду. Це посилює рівень централізації в управлінні, проте підприємства-члени корпорації залишаються юридично та економічно самостійними. Організаційний проект туристичної корпорації – це набір документів, що визначає мету, цілі та завдання цього утворення.

Керівництво управлінською структурою здійснюється через сукупність процедур і правил, використання норм, нормативів, тому має бути сформований координаційний центр, функцією якого буде досягнення згоди щодо розподілу ролей, відповідальності, прав усіх учасників шляхом спільного планування, обміну інформацією, моніторингу ситуації та результатів поточної діяльності, що забезпечить попередження негативних наслідків та прийняття рішень щодо їх усунення.

Проект організаційної структури туристичної корпорації відображено на рис. 3.5. Як зазначалось, у Татарбунарському районі Одеської області сформовано дві курортні зони, санаторно-курортні та оздоровчі заклади яких надають лікувально-оздоровчі послуги. Пропонуємо цим закладам співпрацювати з закладами харчування, колективного розміщення, турфірмами, транспортними підприємствами, що дозволить сконцентрувати ресурси для надання спеціалізованих послуг, впроваджувати новітні досягнення в медицині та профілактиці хвороб, а партнерам передаються забезпечувальні побутові функції. При цьому в координаційному центрі необхідне представництво

місцевих органів самоврядування. Особливо, в частині стимулювання природоохоронної діяльності та спонукання до неї підприємців, які використовують природні ресурси. Тому необхідно подати пропозиції та розробки щодо екологічних нормативів, норм і стандартів; впровадження плати за забруднення навколишнього середовища та штрафних санкцій за нерациональне використання природних ресурсів, недотримання санітарно-гігієнічних норм ведення господарства.

Рис. 3.5. Організаційна структура туристичної корпорації Татарбунарського району Одеської області

Примітка: розроблено автором

Фінансування спільних органів управління туристичної корпорації буде здійснюватись на кошти, отримані в результаті її діяльності. Також можуть створюватись фонди цільового призначення, використовуватись кошти міжнародних програм і грантів. Отриманий прибуток від спільної діяльності розподіляється між підприємствами-членами туристичної корпорації пропорційно до величини їх внесків.

Загалом, Фінансування Програми може здійснюватися за рахунок місцевих бюджетів, місцевих податків і зборів, комунальних платежів, фінансів комунальних підприємств.

Ключову роль відіграють фінансові ресурси (позабюджетні кошти, кошти, запозичені органами місцевого самоврядування, цінні папери) та майно місцевих органів влади та закладів комунальної власності (їх рухоме та нерухоме майно, природні ресурси і корисні копалини місцевого значення, ліси, водойми, дороги, тротуари, парки, сквери, набережні річок, річки, озера, пам'ятники архітектури та історії, заповідники, заклади виробничої та соціальної інфраструктури, житловий фонд, підприємства, установи, організації), що беруть участь у формування та наданні послуг туристам.

Реалізація Програми дозволить отримати такі результати:

1) екологічні. Всі заходи Програми екологічно орієнтовані, націлені на збереження екологічної рівноваги природних екосистем ПФТ; дотримання екологічно допустимих навантажень на ці екосистеми шляхом розсосередження туристів засобами екологістики; ліквідацію негативних наслідків господарської діяльності; підвищення атрактивності ландшафтів, збереження флори і фауни національного парку;

2) соціальні – зростання зайнятості населення, підвищення життєвого рівня населення, поліпшення умов праці та відпочинку, підвищення рівня кваліфікації та освіти населення району; поліпшення забезпеченості закладами освіти, культури, торгівлі, харчування, зв'язку, медичного та побутового обслуговування, транспортними засобами; зробіть привабливим життя в сільській місцевості, що зупинить процес вимирання сіл, зниження рівня

міграції; дасть поштовх соціально-економічному розвитку місцевих малозабезпечених сільських громад;

3) економічні – створення нових підприємств та індивідуального бізнесу, задоволення попиту жителів індустріальних центрів на відпочинок і лікування, екологічно чисту продукцію харчування; зростання надходжень до бюджету за рахунок збільшення економічної активності, удосконалення та розвиток виробничої та загальної інфраструктури.

Таким чином, територія Татарбунарського району Одеської області має характерні ознаки поліфункціональності, що повинно бути враховано при стратегічному плануванні його розвитку. Оцінивши сучасний стан функціонування району, ми визначили пріоритетні напрями розвитку туризму з урахуванням поліфункціональних можливостей його природно-ресурсного потенціалу, а саме: сільський зелений, агротуризм, екотуризм, оздоровчий та курортно-санаторний туризм. Комбінування цих видів туризму дозволить ефективно використовувати ресурси території, розвивати малий бізнес, створювати нові робочі місця і задовольняти потреби туристів.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі «Механізм формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій» обґрунтовано концептуальні основи впровадження механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій, відповідні стратегічні набори, пропозиції щодо розробки програми реалізації стратегії розвитку поліфункціональних територій Татарбунарського району Одеської області, що відображено також у публікаціях автора [18-33]. Виходячи з тексту представлених напрацювань та публікацій, можна зробити такі висновки:

1. Для визначення сутності механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій використано кілька

підходів. Грунтуючись на системному підході, механізм формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій є адаптивною системою зі зворотним зв'язком, яка виконує певні функції, складається з кількох взаємопов'язаних та взаємозалежних підсистем і має розвинуті зв'язки із зовнішнім середовищем. Згідно процесного підходу, механізм формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій – це сукупність та визначена послідовність взаємодіючих процесів, які протікають всередині ПФТ і забезпечують реалізацію цілей їх розвитку. Переваги процесного підходу: забезпечується чіткість взаємодії учасників кожного етапу; кожен наступний етап прив'язаний до кінцевого результату попереднього, що робить взаємодію більш ефективною, скорочуються терміни передачі інформації у процесі прийняття рішень, підвищується оперативність і адаптивність діяльності суб'єктів господарювання.

2. На основі структурно-функціонального підходу розроблено схему змістовних блоків механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій. Схему складають чотири контури: 1) первинні умови формування туристичного потенціалу поліфункціональних територій; 2) реалізації туристичного потенціалу ПФТ, виходячи з тих умов і обставин, які склались на певний період; 3) відновлення туристичного потенціалу ПФТ за обставин необхідності приведення якісних та кількісних параметрів для подальшого використання на перспективу в нових умовах; 4) нарощення туристичного потенціалу ПФТ, що дає можливість виявити резерви щодо його підвищення відповідно до цілей (стратегії) розвитку ПФТ або регіону, уточнити проблеми та визначити напрями підвищення якості ПФТ.

3. Однією з найважливіших складових механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій є обґрунтування стратегії. Особливо важливе розуміння довготермінової стратегії для тих сфер діяльності, розвиток яких пов'язаний з використанням досить великого обсягу ресурсів, проте результати їх використання будуть отримані в

майбутньому. Тобто вище визначені результати функціонування поліфункціональних територій залежать від правильності вибраних стратегічних напрямів його розвитку. Для обґрунтування стратегії формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій практичне значення має процесний підхід, що передбачає низку етапів: 1) підготовчий, що включає збір інформації про види та стан екосистем в межах ПФТ; 2) аналітичний, який передбачає аналіз ресурсів, вивчення проблем, перешкод і можливостей їх використання для розвитку певного виду (видів) туризму; 3) прогнозування тенденцій розвитку туристичної діяльності за найбільш перспективними сегментами, впливу туристичних навантажень на екосистеми; 4) організаційний – визначення цілей, вибір стратегії розвитку туристичного потенціалу ПФТ; розробка програми реалізації стратегії; вибір форм туристичного підприємництва для забезпечення ефективного використання туристичного потенціалу ПФТ.

4. Незалежно від того, після якого етапу розвитку відбувається реалізація наявного туристичного потенціалу ПФТ, постає потреба в оцінці ефективності його використання. Особливу увагу під час аналізу ефективності використання туристичного потенціалу ПФТ слід приділяти продуктивності екосистеми. Залежно від отриманого результату обирається стратегія формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій.

5. Доведено, що стратегії формування та реалізації туристичного потенціалу ПФТ повинні встановлюватись з урахуванням національних і регіональних стратегій, точніше – забезпечувати їх реалізацію. Тому використано ієрархічний підхід до обґрунтування цих стратегій, а саме:

1. Поведінкові.
 - 1.1. Стратегія збалансування інтересів (стратегії взаємних поступок, стратегії конструктивізму, стратегії узгодження дій);
 - 1.2. Стратегія формування конкурентних переваг (конгломеративна, фокусування, диверсифікації);
 - 1.3. Стратегія завоювання стратегічних зон господарювання (антикризова, стабілізації, утримання позицій, розширення співпраці).
2. Конкурентні.
 - 2.1. Конгломеративна;
 - 2.2. Стратегія фокусування;

2.3. Стратегія диверсифікації (горизонтальна, концентрична). 3. Функціональні.

3.1. Інвестиційні (інвестування у реалізацію наявного туристичного потенціалу ПФТ, інвестування у відновлення туристичного потенціалу ПФТ, інвестування у нарощення туристичного потенціалу ПФТ, інвестування у створення нових атракцій); 3.2. Маркетингові.

6. Для практичної реалізації розроблених стратегій формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій застосовано матричний підхід. Для цього використано результати групування поліфункціональних територій Одеської області за рівнем туристичного потенціалу.

7. У роботі обґрунтовано, що одним з дієвих інструментів механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій є програмування, яке реалізується через розроблення відповідної цільової програми, яка поєднує екологічні, технічні, організаційні, економічні та соціальні заходи, орієнтовані на забезпечення комплексного використання природних ресурсів та умов ПФТ. У проекті програми наведені рекомендації щодо порядку її розроблення, структурної побудови, перспективних підпрограм. Сформульовано мету, завдання, основні заходи програми, визначено джерела її фінансування, запропоновано організаційну форму взаємодії основних суб'єктів господарювання – туристичну корпорацію, розроблено її організаційну структуру. Кінцевим етапом розроблення програми є визначення очікуваних екологічних, соціальних та економічних результатів, які в сукупності дозволять суттєво підвищити ефективність використання природно-ресурсного потенціалу ПФТ, поліпшити екологічну ситуацію, забезпечити зростання соціальних та економічних показників розвитку Татарбунарського району Одеської області.

Таким чином, запропоновані методичні розробки щодо формування механізму реалізації туристичного потенціалу ПФТ, дозволяють вирішити проблему його комплексного використання та забезпечення реалізацію цілей розвитку різних суб'єктів.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі наведено теоретичне узагальнення та подано нове вирішення наукової задачі – удосконалення теоретико-методичних підходів до формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій.

У процесі дослідження зроблено такі висновки.

1. Доведено, що обмеженість туристично-рекреаційних ресурсів обумовлює необхідність пошуку шляхів підвищення ефективності їх використання, для чого доцільно переглянути можливості залучення вже існуючих територій. Автором обґрунтовано, що активізація розвитку туризму можлива за рахунок використання туристичного потенціалу територій поліфункціонального призначення.

Доведено, що визначення сутності поліфункціональних територій має базуватись на кількох підходах, основні з яких – ресурсний і територіальний, певних ознаках (різноманіття функцій, які вони виконують; просторова обмеженість та визначеність; внутрішній потенціал багатofункціональності, обумовлений специфічним поєднанням природних ресурсів та умов; можливості виділення різних зон в межах однієї території), виконуваних функціях, принципах ідентифікації, критеріях ідентифікації та ефективності використання. З урахуванням зазначеного, поліфункціональна територія – це просторова цілісність, якій характерні сприятливе поєднання природних ресурсів і умов для розвитку кількох видів економічної діяльності на прийнятному рівні конкурентоспроможності порівняно з іншим способом використання території.

2. У роботі узагальнено та уточнено методичні підходи до типізації поліфункціональних територій за основним призначенням, з урахуванням домінуючого виду природних ресурсів, та напрямками туристичної діяльності, що стало основою для обґрунтування методики оцінки туристичного потенціалу та стратегій розвитку ПФТ.

3. В дослідженні обґрунтовано, що туристичний потенціал поліфункціональних територій є сукупною здатністю ресурсів, умов та інфраструктурних елементів екосистеми забезпечувати певні атракції для надання туристичних послуг, формувати туристичні потоки, слугувати основою для розвитку кількох напрямів економічної діяльності в межах допустимого екологічного навантаження.

4. Автором доведено, що методичний підхід до аналізу складових та оцінки туристичного потенціалу поліфункціональних територій повинен враховувати специфіку поліфункціональності, забезпечувати визначення пріоритетних напрямів його використання та ідентифікувати ці території за їх основним призначенням та видами туризму. Тому авторська методика оцінки туристичного потенціалу ПФТ передбачає урахування природно-ресурсного, інфраструктурного забезпечення та матеріально-технічної бази туризму, екологічної ситуації. Оцінка туристичного потенціалу ПФТ в розрізі його ресурсних компонент дозволила визначити субгалузі туристичної спеціалізації (лікувальної, оздоровчої, пізнавальної, спортивної) та розробити схему відповідності певних видів туризму типу ПФТ.

5. Обґрунтовано структуру відтворювального циклу туристичного потенціалу поліфункціональних територій, етапами якого є формування, відновлення, нарощення, реалізація. Дано характеристику, змістовне наповнення та умови актуалізації кожного з них.

6. Згідно проведених за авторською методикою розрахунків визначено основні характеристики поліфункціональних територій Одеської області. Встановлено, що високий рівень за груповим індексом природно-ресурсного потенціалу мають Березівський, Татарбунарський райони; матеріально-технічного забезпечення – Білгород-Дністровський район; інфраструктурного – Ізмаїльський, Овідіопольський райони; екологічної безпеки – Березівський, Захарівський, Саратський, Тарутинський, Татарбунарський райони.

Розроблені автором підходи до ідентифікації поліфункціональних територій апробовано на матеріалах адміністративних районів Одеської

області, що дозволило виявити їх групи за основними функціями територій (рекреаційна, оздоровча, еколого-освітня та пізнавальна) та найбільш перспективними м'якими видами туристичної діяльності (сільський, рекреаційний, екологічний туризм).

7. Доведено, що для забезпечення ефективності формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій є необхідність у розробці відповідного механізму, який враховував би етапи відтворювального циклу. Тому механізм формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій представлено як адаптивну систему зі зворотними зв'язками, що виконує певні функції, складається з чотирьох підсистем (формування, реалізація, відновлення, нарощення), в межах кожної з яких використовується певний набір інструментів, які відповідають умовам функціонування поліфункціональних територій.

8. Обґрунтовано, що для екологобезпечного розвитку та забезпечення раціонального використання природно-ресурсного потенціалу територій доцільно використати стратегічний підхід. Це обумовило розробку стратегій формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій, які включають поведінкові (збалансування інтересів, формування конкурентних переваг, завоювання стратегічних зон господарювання), конкурентні (конгломеративна, фокусування, диверсифікації), функціональні (інвестиційні, маркетингові) стратегії. На основі викладених підходів сформована матриця позиціонування поліфункціональних територій Одеської області за рівнем туристичного потенціалу.

9. Доведено, що ефективним інструментом реалізації стратегії розвитку поліфункціональних територій є цільова програма, яка поєднує екологічні, технічні, організаційні, економічні та соціальні заходи, орієнтовані на забезпечення комплексного використання природних ресурсів та умов ПФТ. Розроблені зміст, проект організаційної структури туристичної корпорації дозволять забезпечити керованість процесів раціонального використання потенціалу поліфункціональних територій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амітан В.Н. Логістизація процесів в організаційно-економічних системах : монографія / В.Н. Амітан, Р.Р. Ларіна, В.Л. Пілюшенко. – Донецьк : Юго-Восток, 2003. – 72 с.
2. Андрєєва Н.М. Державно-приватне партнерство як механізм розвитку інфраструктури у природно-заповідній сфері / Н.М. Андрєєва, О.В. Полянничко // Економічні інновації : зб. наук. праць / НАН України, Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. – О., 2012. – Вип. 48. – С. 18-27.
3. Андрєєва Н.М. Екологічні кластери в рекреаційно-туристичній сфері як модель регіонального розвитку підприємництва / Н.М. Андрєєва, О.В. Полянничко // Економічний форум. – 2013. – № 3. – С. 82-87.
4. Андрєєва Н.М. Науково-методичний підхід до діагностики та ранжуванню ресурсозберігаючих проектів: соціо-еколого-економічний аспект / Н.М. Андрєєва // Економічні науки. Сер. : Економіка та менеджмент. – 2012. – Вип. 9(1.1). – С. 10-24.
5. Андрушенко В.Ю. Значення та розвиток територіально-рекреаційної системи завдяки туризму / В.Ю. Андрушенко // Розвиток економічної системи в умовах глобалізації : матеріали міжнар. наук.-практич. конф. (м. Вінниця, 28-29 листопада 2014 р.). – С. 87-90.
6. Ансофф І. Стратегическое управление / І. Ансофф. – М. : Экономика, 1989. – 519 с.
7. Ануфрієв М.Ю. Моделювання стратегічного потенціалу асоційованої системи : дис... канд. екон. наук : 08.03.02 / Ануфрієв Максим Юрійович ; МОНУ, Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2002. – 184 с.
8. Балонин Н.А. Теоремы идентифицируемости / Н.А. Балонин. – СПб. : Изд-во Политехника, 2010. – 48 с.
9. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристській ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування : монографія / О.О. Бейдик. – К. : Київський університет, 2001. – 395 с.
10. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреології та рекреаційної географії / О.О. Бейдик. – К. : Палітра. – 1998. – 130 с.

11. Беляєва С.С. Екологічна складова інвестиційної привабливості рекреаційного потенціалу Черкаської області в сегменті збалансованого розвитку / С.С. Беляєва // Вісник Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Серія «Економіка». – Т. 18. – Вип. 1. – О. : Видавничий дім «Гельветика», 2013. – С. 14-24.

12. Биркович В. І. Державне регулювання сфери туризму на регіональному рівні : дис. ... канд. екон. наук : 25.00.02 / Биркович Віктор Іванович ; Нац. акад. держ. управління при Президентові України – Київ, 2007. – 214 с.

13. Біль М. Механізм державного управління туристичною галуззю (регіональний аспект) : наук. розробка / М. Біль, Г. Третяк, О. Крайник. – К. : НАДУ, 2009. – 40 с.

14. Бойко І.І. Ціннісно орієнтоване управління в туризмі : монографія / за заг. ред. М. Г. Бойко. – К. : Київ. нац торг.-екон.ун-т, 2010. – 524 с.

15. Борушак М. Проблеми формування стратегії розвитку туристичних регіонів : монографія / М. Борушак. – Львів : ІРД НАН України, 2006. – 288 с.

16. Борушак М. Стратегія розвитку туристичних регіонів : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.05 / Борушак Мирослав ; НАНУ, Ін-т рег. дослідж. – Львів, 2008. – 37 с.

17. Буркинский Б.В. Экономико-экологические основы регионального природопользования : монография / Буркинский Б.В., Степанов В.Н., Харичков С.К. ; НАН Украины, Ин-т пробл. рынка и эконом.-экол. исслед. – Одесса : ИПРЭЭИ НАНУ, 2005 – 575 с.

18. Варталян А.В. Природно-ресурсный потенциал в сфере туристической деятельности [Електронний ресурс] / А.В. Варталян. // Эффективна економіка. – 2010. – № 7. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2010_7_15.

19. Варталян А.В. Сертификация как инструмент оценки туристических предприятий в сфере экотуристической деятельности / А.В. Варталян // Экономика и предпринимательство. – 2013. – № 5. – С. 547-551.

20. Варталян А.В. Экологический туризм и перспективы его развития в Украине / А.В. Варталян // Екологічний менеджмент у загальній системі

управління : тези доповідей 10-ої щорічної Всеукр. наук. конф. (м. Суми, 20-21 квітня 2010 р.). – Суми : СумДУ, 2010. – С. 31-34

21. Варталян А.В. Экологический туризм как объект менеджмента / А.В. Варталян // Екологічний менеджмент у загальній системі управління : тези доповідей VIII щорічної Всеукр. наук. конф. (м. Суми, 22-23 квітня 2008 р.). – Суми : СумДУ, 2008. – С. 10-12

22. Варталян Г. В. Теоретико-методичні підходи до типизації поліфункціональних екосистем / Г. В. Варталян // Проблеми та перспективи розвитку науки: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (21-22 грудня 2013 р.). – Чернівці : БЕФ, 2013. – Т. III. – С. 40 – 43

23. Варталян Г.В. Поліфункціональні територіальні екосистеми: сутність, ознаки, функції / Г.В. Варталян // Економічні інновації : зб. наук. праць / НАН України, Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. – О., 2012. – Вип. 51. – С. 191-197.

24. Варталян Г.В. Аналіз компонентної структури туристичного потенціалу поліфункціональних еколого-економічних систем Українського Причорномор'я (Одеська область) / Г.В. Варталян // The scientific potential of the present : Proceedings of the International Scientific Conference (December 1, 2016 in the city St. Andrews, Scotland, UK) / ed. for the production of N.P. Kazmyna // NGO «European Scientific Platform» – Vinnytsia : PE Rogalska I.O., 2016. – С. 87-90.

25. Варталян Г.В. Екотуризм та забезпечення оптимального навантаження на природно-заповідний фонд / Г.В. Варталян // Вісник Сумського державного університету. Серія "Економіка". – 2011. – № 2. – С. 93-98

26. Варталян Г.В. Організаційно-економічний механізм управління та розвитку екологічного туризму / Г.В. Варталян // Зелена економіка. Зелені технології. Зелені інвестиції : матеріали міжнар. конференції (м. Одеса, 6-7 жовтня 2011 р.) / Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. НАН України. – Одеса : ІПРЕЕД НАНУ, 2011. – С. 55-56.

27. Варталян Г.В. Перспективи розвитку сталого туризму в Україні / Г.В. Варталян // Україна: Схід-Захід – проблеми сталого розвитку : матеріали

II-го туру Всеукр. наук.-практич. конф. (м. Львів, 24–25 листопада 2011). – Львів : РВВ НЛТУ, 2011. – Т.1. – С. 33-35.

28. Варталян Г.В. Поліфункціональні Екосистеми: сутність, ознаки, функції / Г.В. Варталян // Економічні підсумки 2013 року: досягнення, тенденції та прогнози : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практич. конф.(м. Сімферополь, 27-28 грудня 2013 року). – Сімферополь : НО «Economics», 2013. – Ч. 2. – С. 5-8.

29. Варталян Г.В. Роль екологічного маркетингу в організації туристичної діяльності / Г.В. Варталян // Вісник Одеського державного екологічного університету. – 2012. – № 13 – С. 100-105.

30. Варталян Г.В. Складові механізми формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій / Ганна Валеріївна Варталян // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць. – Одеса : Одеський національний економічний університет, 2015 – № 57. – Вип. 2. – 108-115.

31. Варталян Г.В. Стратегії формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій / Г. В. Варталян // Економічні інновації : зб. наук. праць / НАН України, Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. – О., 2015. – Вип. 60(3) – С. 41-49

32. Василенко В.Н. Конкурентоспособность регионов: истоки, оценки и перспективы : монография / В.Н. Василенко, О.Ю. Агафоненко, В.Е. Будяков ; Ин-т экономико-правовых исследований НАН Украины. – Донецк : ООО «Юго-Восток, Лтд», 2008. – 363 с.

33. Васильев Ю.С. Использование водоемов и рек в целях рекреации / Васильев Ю.С., Кукушкин В.А. – Л. : Гидрометеиздат, 1988. – 229 с.

34. Ватаманюк З. Інституційні засади формування економічної системи України: теорія і практика / З. Ватаманюк. – Львів : «Новий світ – 200», 2005. – 648 с.

35. Веденин Ю.А. Динамика территориально-рекреационных систем / Ю.А. Веденин.– М. : Наука,1982. – 260 с.

36. Веклич О. Економічний механізм природокористування: аналіз дієвості / Веклич О // Економіка України. – 2003. – №10. – С. 62-70.

37. Воробйова О.А. Маркетингові та логістичні інструменти в системі механізмів стимулювання рекреаційно-туристичного природокористування / О.А. Воробйова // Экономические инновации : сб. науч. трудов / НАН Украины, Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований. – О., 2007. – Вып. 26. – С. 85-102.
38. Воробйова О.А. Механізми стимулювання рекреаційно-туристичного природокористування : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.06 / Воробйова Олександра Анатоліївна ; НАН України, Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. – Одеса, 2007. – 241 с.
39. Воробйова О.А. Проблеми природокористування та сталого розвитку в рекреаційно-туристичній сфері : монографія / О.А. Воробйова, І.М. Дишловий, С.К. Харічков ; НАН України, Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. – Одеса : ППРЕД НАНУ, 2009. – 374 с.
40. Воробйова О.А. Рекреаційно-туристична інфраструктура як чинник реалізації конкурентних переваг Українського Причорномор'я / О.А. Воробйова // Экономические инновации : сб. науч. трудов / НАН Украины, Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований. – О., 2007. – Вып. 28. – С. 58-67.
41. Герасимчук З.В. Організаційно–економічні механізми формування та реалізації стратегії розвитку регіону : монографія. / З.В. Герасимчук, І.М. Вахович. – Луцьк : ЛДТУ, 2002. – 248 с.
42. Горун В. Оцінка рекреаційно-ресурсного потенціалу території Одеської області / В. Горун // Вісник львівського університету. Серія географічна. – Львів, 2013. – Вип. 43. – Ч. 1. – С. 24-31.
43. Готелі та інші місця для тимчасового проживання : статистичний бюлетень. – К. : Державний комітет статистики України, 2007. – 170 с.
44. Грановська Л.М. Еколого-збалансоване природокористування в умовах поліфункціональності територій : монографія / Л. М. Грановська. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2009. – 414 с.
45. Громова Е.Н. Экономико-экологический механизм регулирования морского природопользования государственные и рыночные методы :

[монографія] / Е.Н. Громова ; НАН України, Ін-т пробл. рынка и эконом.-эколог. исслед. – Одесса : ИПРЭЭИ НАНУ, 2001. – 314 с.

46. Громова О.М. Концептуальні основи екологізації морської рекреації: монографія / О.М. Громова, О.Л. Гетьман. – Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2015. – 120 с.

47. Гудзь М. В. Потенціал приморської курортно-рекреаційної території: стан і перспективи використання : монографія / М.В. Гудзь. – Донецьк : Юго-Восток, 2010. – 352 с.

48. Гудзь П. В. Економічні проблеми розвитку курортно-рекреаційних територій / П.В. Гудзь. – Донецьк : ТОВ "Юго-Восток, ЛТД", 2001. – 269 с.

49. Гудзь П. Економічна ефективність використання природних рекреаційних ресурсів / П. Гудзь // Регіональна економіка – 2000. – №4. – С. 148-155.

50. Данильчук В.Ф. Особенности формирования и развития туристических предприятий : монография / В.Ф. Данильчук. – Донецк, 2006. – 240 с.

51. Дарчук В. Г. Формування стратегічних основ розвитку сільського (зеленого) туризму в Україні : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 / Дарчук Вероніка Геннадіївна ; Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі. – Донецьк, 2014. – 155 с.

52. Денисов А.А. Теория больших систем управления / Денисов А.А., Колесников Д.Н. – Л. : Энергоиздат, 1982. – 287 с.

53. Державний земельний кадастр України за станом на 1 січня 2007 року // Державний комітет України по земельних ресурсах. – К.: Держкомзем, 2007.

54. Діяльність колективних засобів розміщування Одеської області у 2015 році / стат. бюлетень. / Державна служба статистики України, Головне управління статистики в Одеській області. – Одеса, 2015. – 48 с.

55. Дмитрук О. Ю. Екотуризм : навч. посіб. / О.Ю. Дмитрук, С.В. Дмитрук. – К. : Альтерпрес, 2009. – 358 с.

56. Дмитрук О.Ю. Урбанізація та екологічний туризм: Теорія і практика конструктивно-географічного дослідження / О.Ю. Дмитрук. – К. :

Київ. ун-т, 2002. – 76 с.

57. Довкілля Одеської області / стат. бюлетень. / Державна служба статистики України, Головне управління статистики в Одеській області. – Одеса, 2013. – 142 с.

58. Довкілля України : статистичний збірник. – К. : Державний комітет статистики України, 2007. – 221 с.

59. Должанська І.З. Конкурентоспроможність підприємства : навч. посіб. / І.З. Должанська, Т.О. Загорна. – К. : Центр навчальної л-ри, 2006. – 384 с.

60. Долішній М. Ринкові механізми регіонального управління / М. Долішній, О. Мошенець // Регіональна економіка. – 2001. – № 1. – С. 7–15.

61. Долішній М.І. Соціально-психологічні компоненти трудового потенціалу / М.І. Долішній // Демографічні аспекти відтворення трудового потенціалу : в 3 ч. – К. : Наукова думка, 1994. – Ч. 3 – С. 86-92.

62. Дроздов А. В. Экологический туризм и рекреационная география / А.В. Дроздов // Изв. РАН. Серия географическая. – 1998. – № 4. – С. 92.

63. Дроздов А.В. Основы экологического туризма : учеб. пособ. / А.В. Дроздов. – М. : Гардарики, 2005. – 271 с.

64. Екологічна безпека Вінниччини : монографія / за заг. ред. О. Мудрака. – Вінниця : ВАТ “Міська друкарня”, 2008. – 456 с.

65. Екологічний маркетинг : навч. посіб. / Вічевич А.М., Вайданич Т.В., Дідович І.І. та ін. – Львів : УкрДЛТУ, 2002. – 248 с.

66. Економіка торговельного підприємства : підручник для вузів / [Мазаракі А. А. та ін.] ; під ред. проф. Н. М. Ушакової. – К. : Хрещатик, 1999. – 800 с.

67. Економічний потенціал регіону: пріоритети використання : монографія / І.М. Школа, Т.М. Ореховська, І.Д. Козменко та ін.; за ред. І.М. Школи. – Чернівці : Книги-XXI, 2003. – 464 с.

68. Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення / О.М. Алимов, О.О. Веклич, В.В. Венгер та ін. ; НАН України, Об'єднаний ін-т економіки. – К., 2005. – 540 с.

69. Жаліло Я.А. Українська економіка сьогодні – досягнення, проблеми, перспективи / Я.А. Жаліло, Я.Б. Базилук, Я.В. Белінська та ін. ; Національний ін-т стратегічних досліджень, Центр антикризових досліджень. – К. : НІСД, 2007. – 92 с.
70. Заповідні екосистеми Карпат / С. Стойко, Е. Гадач, Т. Шимон, С. Михалик. – Львів : Світ, 1991. – 248 с.
71. Земельний кодекс України : Закон України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III // Офіційний вісник України. – 2001. – № 46. – Ст. 2038.
72. Зорин И.В. Туризм и охрана окружающей среды / И.В. Зорин, Ю.А. Штюрмер. – М. : Центральное рекламное-информационное бюро «Турист», 1986. – 102 с.
73. Игнатенко Н.Г. Природно-ресурсный потенциал территории: географический анализ и синтез / Н.Г. Игнатенко, В.П. Руденко. – Львов : Вища школа, 1986. – 164 с.
74. Карпатский рекреационный комплекс: [монография] / М. И. Долишний, М. С. Нудельман, К. К. Ткаченко, С. В. Трохимчук, М. С. Нижник и др. – К. : Наукова думка, 1984. – 148 с.
75. Кашенко О.Л. Основи природокористування / О.Л. Кашенко. – К. : Вища школа, 1999. – 304 с.
76. Кашенко О.Л. Фінанси природокористування / О.Л. Кашенко. – Суми : Університетська книга, 1999. – 421 с.
77. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні : навч. посіб. / В.Ф. Кифяк. – Чернівці: Зелена Буковина, 2003. – 312 с.
78. Кіндрацька Г.І. Основи стратегічного менеджменту / Г.І. Кіндрацька. – Львів, 2002. – 264 с.
79. Климатические ресурсы Одесской области для устойчивого развития : науч.-практич. справочник / Государственная гидрометеорологическая служба Украины. – 2010. – 180 с.
80. Коваленко А.О. Теоретико-методологічні засади розвитку конкурентного середовища у сфері виробництва продовольчих товарів / А.О. Коваленко, С.І. Князєв, Л.В. Дейнеко та ін. – К. : Науковий світ, 2003. – 132 с.

81. Козловський О.Ю. Екологічний туризм : навчальний посібник / Козловський О.Ю., Борисюк Б.В. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Франка, 2011. – 202 с.

82. Колбанцева А.И. Природно-ресурсный потенциал системы «Река Днестр – Черное море» как объект комплексного экономико-экологического управления / Колбанцева А.И. // Экономические инновации : сб. науч. трудов / НАН Украины, Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований. – О., 2007. – Вып. 28. – С. 148-153.

83. Колесніков О. О. Управління стратегічним потенціалом підприємства : дис... канд. екон. наук: 08.06.01 / Колесніков Олександр Олександрович ; Харківський національний економічний ун-т.– Х., 2005.–189 с.

84. Концепція Загальнодержавної програми розвитку заповідної справи на період до 2020 року // Офіційний вісник України. – 2006. – № 6. – Ст. 315

85. Концепція соціально-економічного розвитку Чернівецької області на період до 2011 рок / Р.В. Білик, М.І. Гайнічеру, В.К. Євдокименко та ін. – Чернівці : Прут, 2004. – 144 с.

86. Коржунова Н.В. Теоретико-методологічні засади дослідженні рекреаційного господарства України / Н.В. Коржунова // Экономические инновации : сб. науч. трудов / НАН Украины, Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований. – О., 2007. – Вып. 26. – С. 76 – 84.

87. Коткова Т.М. Туризмознавство : навч. посіб. / Т.М. Коткова, О.Ю. Козловський. – Житомир : Вид-во ЖДУ, 2012. – 154 с.

88. Кравців В.С. Регіональна екологічна політика в Україні (теорія формування, методи реалізації) / НАН України. Ін-т регіональних досліджень. – Львів, 2007. – 336 с.

89. Кравченко Н.О. Рекреаційне господарство Полісся: сучасний стан та перспективи розвитку / Н.О. Кравченко. – Ніжин : МІЛАНІК, 2007. – 172 с.

90. Краснокутська Н.С. Потенціал підприємства: формування та оцінка : навч. посіб. / Н.С. Краснокутська – К. : Центр навчальної л-ри, 2005. – 352 с.

91. Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій / Л.О. Лігоненко. – К., 2000. – 390 с.

92. Майер И.Н. Состояние и проблемы развития рекреационной сферы Причерноморья / Майер И.Н., Хазанова Н.Н. // Экономические инновации : сб. науч. трудов / НАН Украины, Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований. – О., 2007. – Вып. 28. – С. 180-187.

93. Мартиенко А.И. Методологические особенности формирования отношений собственности на объекты природно-ресурсного потенциала / А. И. Мартиенко // Экономические инновации : сб. науч. трудов / НАН Украины, Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований. – О., 2007. – Вып. 26. – С. 27 – 38.

94. Матвійчук Л. Раціоналізація використання та охорони туристичних ресурсів : діагностика та механізм забезпечення : монографія / Л. Матвійчук. - Луцьк : Волиньполіграф, 2011. - 340 с.

95. Матвійчук Л.Ю. Економіко-статистичний аналіз раціонального використання та охорони туристичних ресурсів / Л.Ю.Матвійчук // Ефективна економіка. – 2011. – №10 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua>.

96. Матвійчук Л.Ю. Теоретичні підходи до вивчення стратегії раціонального використання туристичних ресурсів / Л.Ю.Матвійчук // Ефективна економіка. – 2011. – №9 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua>.

97. Мацола В.І. Рекреаційно-туристичний комплекс України / В.І. Мацола Львів, 1997. – 259 с.

98. Мельник Л.Г. Екологічна економіка : підручник / Л.Г. Мельник. – Суми : Університетська книга, 2002. – 346 с.

99. Мельник О.В. Природно-рекреаційний потенціал у процесі моделювання оцінки рівня туристичної привабливості території /О.В. Мельник // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Природно-ресурсний потенціал в системі просторового розвитку : зб. наук. праць. – Львів, 2004. – С. 259-265.

100. Мильков Ф. Н. Человек и ландшафты / Ф. Н. Мильков. – М. : Мысль, 1973. – 222 с.

101. Мироненко М.С. Рекреационная география / М.С. Мироненко, И.Г.

Твердохлебов. – М. : МГУ, 1981. – 207 с.

102. Міста та райони Одеської області у 2012 році : статист. зб. / за редакцією Т.В.Копилової ; Державна служба статистики України, Головне управління статистики в Одеській області. – Одеса, 2013. – 267 с.

103. Міста та райони Одеської області у 2015 році : статист. зб. / за редакцією Т.В.Копилової ; Державна служба статистики України, Головне управління статистики в Одеській області. – Одеса, 2016. – 272 с.

104. Міщенко О.В. Концептуальна модель екотуристичного потенціалу природоохоронної території / О.В. Міщенко // Науковий вісник Волинського національного університету. Географічні науки : наук. журн. – Луцьк, 2008. – № 1. – С. 272-278.

105. Мовчан Я.І. Екомережа як інноваційний інструмент впровадження елементів екологічно збалансованого розвитку / Я.І. Мовчан // Екологічний вісник. – 2007. – № 5 (45). – С. 10-12.

106. Настанова з упорядкування мисливських угідь. – К. : Державний комітет лісового господарства України, 2002. – 57 с.

107. Національна екологічна мережа як складова частина Пан'європейської екологічної мережі / Ю. Р. Шеляг-Сосонко, О. В. Дудкін, М. М. Коржнєв, О. С. Аксьом. – К., 2005. – 63 с.

108. Нездойминов С.Г. Перспективы развития экологического туризма в природных парках Украины / Нездойминов С.Г., Шановская И. Ю. // Молодий вчений. – 2014. – №. 10 (13).

109. Нездойминов С.Г. Конкуренентоспособность туристического региона / С.Г. Нездойминов // Institutionelle grundlagen für die funktionierung der ökonomik unter den bedingungen der transformation: sammelwerk der wissenschaftlichen Artikel. – Deutschland: Verlag SWG imex GmbH, 2014. – Vol. 2. – S. 46-50.

110. Ніколаєнко Т.С. Соціо-еколого-економічна ефективність землекористування в Україні: просторовий аспект / Ніколаєнко Т.С. ; під ред. Б.М. Данилишина. – К. : РВПС України НАН України, 2007. – 72 с.

111. Овсяннікова Н.В. Особливості менеджменту природоохоронних територій / Н.В. Овсяннікова // Економіка, менеджмент, бізнес. – 2010. – № 1. – С. 123-129.
112. Овчинников О.М. Минеральные воды / О.М. Овчинников. – Госгеоиздат, 1963. – 375 с.
113. Одегов Ю.Г. Трудовой потенциал предприятия: пути эффективного использования / Ю.Г. Одегов, В.Б. Бычин, К.Л. Андреев ; под ред. Н.А. Иванова. – Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 1991. – 172 с.
114. Одеська область: екологічний паспорт регіону [Електронний ресурс] / Департамент екології та природних ресурсів Одеської обласної державної адміністрації. – Одеса, 2015. – 180 с. – Режим доступу : <http://www.menr.gov.ua/protection/protection1/odeska>. – Назва з екрана.
115. Одеський регіон: природа, населення, господарство : навч. посіб. / О.Г. Топчієв та ін. ; за заг. ред. О. Г. Топчієва. – Одеса : Астропринт, 2003. – 184 с.
116. Опанасюк Н.А. Конституційно-правові основи туризму в Україні : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.02 / Опанасюк Наталія Анатоліївна ; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – Київ, 2005. – 218 с.
117. Основи стійкого розвитку : навч. посіб. / за заг. ред. Л. Г. Мельника. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. – 654 с.
118. Оцінка впливу кліматичних змін на галузі економіки України : монографія / С.М. Степаненко, А.М. Польовий, Є.П. Школьний [та ін.] ; за ред. С.М. Степаненка, А. М. Польового. – Одеса : Екологія, 2011. – 696 с.
119. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону : монографія / за заг. ред В. Г. Герасименко. – Одеса : ОНЕУ, 2016. – 262 с.
120. Павлов В.І. Рекреаційний комплекс Волині: теорія, практика, перспективи : монографія / В.І. Павлов, Л.М. Черчик. – Луцьк : Надстир'я, 1998. – 122 с.

121. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство / Є.В. Панкова. – К. : Альтпрес, 2003. – 278 с.
122. Положення про еколого-освітню діяльність заповідників і національних природних парків України : наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 21 вересня 1998 р. № 140 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 41. – Ст. 1525.
123. Полякова І.В. Концептуальні основи та організаційно економічний механізм екологізації управління природоохоронними територіями [Електронний ресурс] / І.В. Полякова // Ефективна економіка / Ін-т екон. природокористув. та сталого розв-ку Нац. акад. наук України. – 2012. – № 11. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2012_11_74.
124. Правик Ю.М. Маркетинг туризму : підручник / Ю.М. Правик. – К. : Знання, 2008. – 303 с.
125. Преображенский В.С. Рекреационная география, ее состояние и перспективы / В.С. Преображенский, Б.Н. Лихачов, Ю.А. Веденин // Социально-экономические и географические аспекты исследования. – М., 1974. – С. 1-16.
126. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / [Б.М. Данилишин, С.І. Дорогунцов, В.С. Міщенко, Я.В. Коваль, О.С. Новоторов, М.М. Паламарчук] ; під ред. Б.М. Данилишина. – Київ : РВПС України, 1999. – 716 с.
127. Пріоритети ресурсозбереження у забезпеченні сталого розвитку приморських регіонів (на прикладі Одеської області) / Хумарова Н.І. // Экономические инновации : сб. науч. трудов / НАН Украины, Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований. – О., 2007. – Вып. 28. – С. 314-322.
128. Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки : закон України від 21 вересня 2000 р. № 1989-III // Офіційний вісник України. – 2000. – № 43. – Ст. 1817.

129. Про затвердження Програми розвитку туризму в м. Одесі на 2016-2020 роки : рішення Одеської міської ради від 03 лютого 2016 р. № 267-VII // Думська площа (додаток до газети «Одесский вестник»). – 2016. – №8-9. – 18 лютого.

130. Про заходи подальшого розвитку туризму : постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 1999 № 728 // Туризм в Україні : зб. нормат.-правових актів : у 5 т. / ред. Б. І. Вихристенко ; Туристична асоціація України. – Ужгород : Інформаційно-вид. агентство "ІВА", 2000 . – Т. 3. – С. 144-145.

131. Про заходи щодо забезпечення реалізації державної політики у галузі туризму : указ Президента України від 14 грудня 2001 р. № 1213/2001 // Офіц. вісн. України. – № 51. – Ст. 2266. – С 68.

132. Про основні напрямки розвитку туризму в Україні до 2010 року : указ Президента України від 10 серпня 1999 р. № 973/99 // Уряд, кур'єр. – 1999. – 29 верес.

133. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII. – Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1991. – № 41. – ст. 546.

134. Про підтримку розвитку туризму в Україні : указ Президента України від 02 березень 2001 р. № 127/2001 // Уряд, кур'єр. – 2001. – 14 берез.

135. Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16 червня 1992 р. № 2456-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 34. – ст. 502.

136. Про Стратегію сталого розвитку "Україна-2020" : указ Президента України від 12 січня 2015 р. // Офіційний вісник Президента України. – № 2. – С. 14. – Ст. 154.

137. Про туризм : Закон України від 15 вересня 1995 р. № 324/95-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1995. – № 31. – ст. 241.

138. Програма розвитку туризму та курортів в Одеській області на 2017 - 2020 роки / Департамент «Агентство з питань інвестицій та розвитку» Одеської обласної адміністрації. – Одеса. – 2016. – 12 с.

139. Проект рішення: Про схвалення Стратегії розвитку туризму і курортів на 2016–2020 роки [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Київ, 2016. – 9 с. – Режим доступу: <https://www.knteu.kiev.ua/file/NjY4NQ==/e1227acdf34bb4a1da39d384139b9d7a.pdf>

140. Протопопова В.О. Економіка підприємства : навч. посіб. / В.О. Протопопова, О.М. Полонський. – К. : ЦУЛ, 2002. – 219 с.

141. Рач В.А. Стратегічний потенціал підприємства в умовах нової економіки / В.А. Рач // Управління проектами та розвиток виробництва : зб. наук. пр. / Східноукраїнський державний університет. – Луганськ, 2002. – № 1(4). – С. 5-9.

142. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Одеській області у 2014 році / Одеська обласна державна адміністрація, Департамент екології та природних ресурсів. – Одеса, 2015. – 250 с.

143. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Одеській області у 2015 році / Одеська обласна державна адміністрація, Департамент екології та природних ресурсів. – Одеса, 2015. – 178 с.

144. Регіональний туристичний продукт: проектний підхід до забезпечення конкурентоспроможності : монографія / за заг. ред. М. М. Іжі, К. Д. Бабова, Т. М. Безверхнюк ; Нац. акад. держ. управління при Президентові України та ін. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2016. – 626 с.

145. Рекреационные ресурсы СССР: проблемы рационального использования / отв. ред. Ю.А.Веденин ; АН СССР, Ин-т географии. – М. : Наука, 1990. – 168 с.

146. Рекреационные системы / под ред. Мироненко Н.С., Бачваров И.Г. – М. : Изд-во МГУ, 1986. – 180 с.

147. Респіна І.М. Підприємницький потенціал: методологія оцінки та управління / Респіна І.М. // Вісник Української академії державного управління при Президентіві України. – 1998. – № 2. – С. 262-271.

148. Родичкин И. Д. Территориальная организация региональных рекреационных систем Украины / И.Д. Родичкин // Строительство и архитектура. 1978. – № 9. – С. 9-11.

149. Родичкин И.Д. Человек, среда, отдых/ И.Д. Родичкин. – Киев : Будивельник, 1977. – 159 с.

150. Рубель О.Є. Інституціоналізація економіки природокористування : монографія / О.Є. Рубель ; [під ред. В.М. Степанова] ; НАН України, Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. – Одеса : ІПРЕЕД НАНУ, 2014. – 517 с.

151. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України / В.П. Руденко. – Л. : Світ, 1993. – 240 с.

152. Руденко В.П. Український природно-ресурсний потенціал: серія оцінкових картосхем : монографія / В.П. Руденко, О.М. Трофимчук. – К. : УІДНС, 2000. – Ч. 2. – 186 с.

153. Русев І.Т. Екологічний туризм : конспект лекцій для студентів спеціальності / І.Т. Русев, Т.А. Сафранов. – Дніпропетровськ : Економіка, 2005. – 118 с.

154. Самодай В.П. Актуальні аспекти розвитку екологічного туризму / В.П. Самодай, К.І. Ємельяненко // Вісник ЛІЕТ. Серія Економічні науки. – Львів, 2014. – № 9. – С. 232-236.

155. Самодай В.П. Характеристика туристичного потенціалу регіонів України для розвитку сільського зеленого туризму / В.П. Самодай, С.П. Романенко // Вісник ЛІЕТ. Серія Економічні науки. – Львів, 2013. – № 8. – С. 293-298.

156. Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок і туризм в Україні : стат. бюлетень. – К. : Державний комітет статистики України, 2007. – 93 с.

157. Слободенюк Е.В. До природи туризму як суспільного феномена /

Е.В. Слободенюк // Сучасна гуманітарна культура: науково-методологічні засади. Аспірантські читання : наукові доповіді та повідомлення (м. Київ, 6 квітня 2000 р.) – К. : Вид-во “КІТЕП”, 2000. – С. 11-14.

158. Слободяник О.А. Необхідні та достатні умови сталого розвитку рекреаційного природокористування в регіоні / О.А. Слободяник // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць. – Одеса, 2006. – № 22. – С. 337-343.

159. Сологуб О.П. Демографічний потенціал регіонів / О.П. Сологуб // Регіональна економіка. – 1997. – № 4. – С. 73-79.

160. Стеченко Д.М. Управління регіональним розвитком : навч. посіб. / Д.М. Стеченко. – К. : Вища школа, 2000. – 223 с.

161. Стратегічний розвиток туристичного бізнесу : монографія / Т.І. Ткаченко, М.Г. Бойко та ін. ; за заг. ред. А.А. Мазаракі. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. – 595 с.

162. Тарасова В.В. Екологічна стандартизація і нормування антропогенного навантаження на природне середовище : навч. посіб. / В.В. Тарасова, А.С. Малиновський, М.Ф. Рибак ; заг. ред. В.В. Тарасової). – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 276 с.

163. Тарашук С.В. Порядок створення (оголошення) об'єктів природно-заповідного фонду України та оцінка їхнього стану / Тарашук С.В. // Участь громадськості у збереженні малих річок України : матеріали тренінг-курсу / Чорноморська програма Ветландс Інтернешнл, К., 2005. – С. 114-126.

164. Теоретические основы рекреационной географии / отв. ред. В.С. Преображенский. – М. : Наука, 1975. – 245 с.

165. Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу : монографія / Т.І. Ткаченко ; Київський національний торговельно-економічний університет. – К. : КНТЕУ, 2009. – 463 с.

166. Ткаченко Т.І. Територіально сфокусований розвиток суб'єктів туристичного бізнесу / Т.І. Ткаченко // Культура народів Причорномор'я. – 2006. – № 81. – С. 56-64.

167. Туризм в Україні : стат. зб. – К. : Державний комітет статистики України, 2007. – 182 с.
168. Туризм України: економічні та організаційні механізми розвитку / за редакцією Богдана Андрушківа. – Тернопіль: Терно-Граф, 2010. – 976 с.
169. Туристична діяльність в Одеській області у 2012 році : стат. бюлетень. / Державна служба статистики України, Головне управління статистики в Одеській області. – Одеса, 2013. – 49 с.
170. Туристична діяльність в Одеській області у 2013 році : стат. бюлетень / Державна служба статистики України, Головне управління статистики в Одеській області. – Одеса, 2014. – 50 с.
171. Туристична діяльність в Одеській області у 2014 році : стат. бюлетень. / Державна служба статистики України, Головне управління статистики в Одеській області. – Одеса, 2015. – 49 с.
172. Туристична діяльність в Одеській області у 2015 році : стат. бюлетень / Державна служба статистики України, Головне управління статистики в Одеській області. – Одеса, 2016 – 52 с.
173. Хумарова Н.І. Екологоорієнтоване стратегічне планування розвитку територій [монографія] / Н.І. Хумарова /. – Одеса : Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. НАН України, 2011. – 408 с.
174. Хумарова Н.І. Складові та тенденції формування екологоорієнтованого управління в Україні : [монографія] / Н.І. Хумарова ; за наук. ред. Б.В. Буркинського, НАН України, Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж., 2010 – 198 с.
175. Ціншен В. Основи територіальної організації рекреаційного господарства : монографія / Ван Ціншен. – О. : Астропринт, 2003. – 124 с.
176. Черчик Л. Механізм забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону : монографія / Л. Черчик, О.Мостенець. – Луцьк : Вежа-Друк, 2016. – 216 с.

177. Черчик Л. Розвиток екологічного туризму в національних природних парках Волинської області : монографія / О. Міщенко, Л. Черчик. – Луцьк : Вежа-Друк, 2016. – 164 с.

178. Черчик Л. Теоретичні аспекти формування ринку рекреаційних ресурсів / Л. Черчик // Галицький економічний вісник. – 2004. – № 3. – С. 108-112.

179. Черчик Л. Туристично-рекреаційний комплекс Волинської області: передумови формування : монографія / Л. Черчик, О. Міщенко, І. Єрко ; Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. – Луцьк, 2014. – 128 с.

180. Черчик Л.М. Оцінка рівня привабливості розвитку рекреаційного природокористування для регіонів України / Л.М. Черчик. – Луцьк : Видавн. центр ЛДТУ, 2006. – 120 с.

181. Черчик Л.М. Стратегічний потенціал рекреаційної системи регіону; теорія, методологія, оцінка: монографія / Черчик Л.М., Коленда Н.В. – Луцьк : ЛНТУ, 2008. – 235.

182. Черчик Л.М. Формування та регулювання міжгалузевих зв'язків у рекреаційному комплексі регіону : монографія / Л.М. Черчик, І.П. Милько. – Луцьк : РВВ Луцького НТУ, 2012. – 312 с.

183. Чэндлер А. Стратегия и структура / А. Чэндлер ; пер. с англ. – М. : Мир, 1988. – 464 с.

184. Шаблій О. Нові підходи до категорії «рекреаційний потенціал» / О. Шаблій, З. Шаблій // Проблеми регіональної політики : зб. наук. пр. – Л., 1995. – С. 101-109.

185. Шершньова В.Є. Стратегічне управління : підручник / В.Є. Шершньова. – К. : КНЕУ, 2004. – 699 с.

186. Шищенко П. Г. Принципы и методы ландшафтного анализа в региональном проектировании / П. Г. Шищенко. – К. : Фитосоциоцентр, 1999ю – 284 с.

187. Шмагина В.В. Рекреация и туризм в системе современных приоритетов социально-экономического развития / В.В. Шмагина, С.К. Харичков ; [науч. ред. С.К. Харичков] ; НАН Украины, Ин-т пробл. рынка и эконом.-эколог. исслед. – Одесса : ИПРЭЭИ НАНУ, 2000. – 70 с.

188. Шурда К.Э. Погодно-климатический ресурс: экономико-экологические проблемы использования и контроля : [монография] / К.Э. Шурда ; [науч. ред. В. Н. Степанов] ; НАН Украины, Ин-т пробл. рынка эконом.-эколог. исслед. – Одесса : Фенікс, 2007. – 343 с.

189. Экономика экосистем и биологическое разнообразие. Отчет для бизнеса : краткий обзор [Electronic resource] / The Economics of Ecosystems and Biodiversity (TEEB). – 2010. – 27 p. – Mode of access : http://doc.teebweb.org/wp-content/uploads/Study%20and%20Reports/Reports/Business%20and%20Enterprise/Executive%20Summary/Business%20Executive%20Summary_Russian.pdf. – Title from the screen.

190. Экономика экосистем и биоразнообразие для разработчиков политики в стране и в мире. Отвечая за ценность природы : резюме [Electronic resource] / The Economics of Ecosystems and Biodiversity (TEEB). – 2009. – 65 p. – Mode of access : http://www.teebweb.org/media/2009/11/National-Executive-Summary_Russian.pdf. – Title from the screen.

191. Экотуризм – стратегия успеха : пособие для начинающих операторов экотуризма / Программа развития устойчивого сельского туризма в странах Причерноморья. – 2012. – 62 с.

192. Frechtling D.C. Proposed standard definitions and1 classifications for travel research / D.C. Frechtling // Proceeding of the Travel Research Association : 7 th Annual Conference. – Boca Raton, 1976. – p. 59-73.

193. Global Modernities / ed. by M.Featherstone, S.Lash, R.Robertson. – London : Sage, 1995. – 304 p.

194. Gorina G. O. Activities of international organizations and associations in the travel & tourism industry / G. O. Gorina // Актуал. проблеми економіки. – 2015. – № 10. – С. 13-18.

195. Hein L. Economics and Ecosystems. Efficiency, Sustainability and Equity in Ecosystem Management / Lars Hein. – Cheltenham ; Northampton : Edward Elgar Pub. – 224 p.
196. International Tourism: A Global Perspective / Chuck Y Gee, Eduardo Fayos Solá ; World Tourism Organization.; WTO Education Network. – Madrid : World Tourism Organization in cooperation with WTO Education Network, 1999. – 406 p.
197. Kaplan C. Questions of Travel: Postmodern Discourses of Displacement / Caren Kaplan. – Durham : Duke University Press, 1996. – 256 p.
198. Leiper N. The framework of tourism: towards a definition of tourism, tourist, and the tourist industry / Leiper Neil // Annals of Tourism Research. –1979. – № 6(4). – P. 390-407.
199. MacCannell D. The Tourist: A New Theory of Leisure Class / Dean MacCannell. –New York : Schocken Books, 1989. – 214 p.
200. Machin A. The Environment As Data: Building New Theory For Tourism [Electronic resource] / A. Machin. – 2007. – Mode of access : <http://alanmachinwork.net/The-Environment-As-Data-Building-New-Theories-For-Tourism>. – Title from the screen.
201. Macnaghten P. Contested Natures / Phil Macnaghten & John Urry. – London : SAGE Publications Ltd, 1998. – 320 p.
202. Making Tourism More Sustainable. A Guide for Policy Makers / United Nations Environment Program, World Tourism Organization. – 222 p.
203. Management system formation by recreational resources in the tourist activity in Ukraine / A.V. Vartanian // ЕКОНОМІЧНІ ІННОВАЦІЇ : зб. наук. пр. — Одеса : ІПРЕЕД НАН України, 2012. — Вип. 48. — С. 49-54.
204. McIntosh Robert W. Tourism: principles, practices, philosophies / Robert W. McIntosh, Charles R. Goeldner, J.R. Brent Richie. – New York [etc.] : Wiley, cop., 1995. – 551 p.
205. Prato P. The spectacle of travel / Prato P., Trivero G. // The Australian Journal of Cultural Studies. – 1985. – Vol. 3 – № 2. – P. 24-43.

206. Progress and Priorities 2007/2008 [Electronic resource] / World Travel & Tourism Council. – London : WTTC, 2006. – Mode of access : <http://www.wttc.org>.

207. Proposal for Tourism Development Strategy of the Republic of Croatia until 2020 [Electronic resource] / The Government of the Republic of Croatia. – Zagreb, 2013. – 102 p. – Mode of access : http://www.mint.hr/UserDocsImages/Tourism_development_strategy_2020.pdf. – Title from the screen.

208. Robertson R. Globalization: Social theory and global culture / Roland Robertson. – London : Sage, 1992. – 211 p.

209. Rojek C. Touring Cultures: Transformations of Travel and Theory / C. Rojek, J. Urry, – London : Routledge, 1997. – 228 p.

210. Social and Economic Potential of Sustainable Development / edited by L. Hens and L. Melnyk. – Sumy: University Book, 2008. – 320 p.

211. Vartanian A. Ecological Tourism as the Object of the Regional Management / A. Vartanian // Економіка для екології : матеріали XVI Міжнар. наук. конф. (м. Суми, 5-8 травня 2010 р.) / редкол.: Д.О. Смоленніков, П.А. Денисенко. – Суми : Вид-во СумДУ, 2010. – С. 158-159

212. Vartanian A. Sustainable management system improvement in the sphere of ecotourism / A. Vartanian // Economics for Ecology ISCS'2011 : 17th International Scientific Conference (Sumy, May 6-9, 2011) / Ред. кол.: Д.О. Смоленніков, П.А. Денисенко. – Суми : СумДУ, 2011. – С. 159-160.

213. Vartanian Anna Ecotourism in the Odessa Region as a Management Object / Anna Vartanian // Економіка для екології : матеріали XII Міжнар. студ. конф. (Суми, Україна, 3-7 травня 2006 р.). – Суми : Вид-во СумДУ, 2006. – С. 151-153.

214. Vartanian Anna The Nature Resources Potential as a Basic for the Formation of the Ecotour / Anna Vartanian // Економіка для екології : матеріали XIV Міжнар. наук. конф. (м. Суми, 6-9 травня 2008 р.). – Суми : Вид-во СумДУ, 2008. – С. 192-193

215. What Are the Criteria? [Electronic resource] / Global Sustainable Tourism Council : [web-site]. – Electronic data and program. – Mode of access : <http://www.gstcouncil.org/en/gstc-criteria-hotels-tour-operators-destinations/sustainable-tourism-gstc-criteria.html>

Додаток А

Складові структурних елементів екологічної мережі
в розрізі одиниць адміністративно-територіального устрою регіону

№ з/п	Одиниці адміністративно-територіального устрою	Загальна площа, тис. га	Загальна площа екомережі, тис. га	Складові елементи екомережі, тис. га											
				Об'єкти ПЗФ	Водно-болотні Угіддя**	Відкриті заболочені землі*	Водоохоронні Зони*	Прибережні-захисні	Ліси та інші лісокриті площі*	Курортні та лікувально-оздоровчі	Рекреаційні території	Землі під консервацією	Відкриті землі без рослинного покриву	Пасовища, сіножаті*	Радіоактивно Забруднені землі, що не Використовують
1	Ананівський	104,977	35,768	2,908	-	0,92	-	-	15,35	0,0	0,0	-	2,33	14,26	0
2	Арцизький	137,921	24,144	0,004	-	0,28	-	-	6,27	0,0	0,0	-	0,87	16,72	0
3	Балтський	131,731	50,943	6,433	-	1,46	-	-	23,84	0,0	0,0	-	2,06	17,150	0
4	Березівський	163,687	55,121	11,661	4,0	2,24	-	-	7,24	0,0	0,0	-	1,77	28,210	0
5	Б.Дністровський	184,891	50,643	11,113	20,0	7,55	-	-	5,33	0,1	0,1	-	1,77	4,68	0
6	Біляївський	149,2461	113,22	9,810	76,0	11,64	-	-	8,14	0,0	0,0	-	1,15	6,48	0
7	Болградський	136,356	21,101	0,451	-	0,35	-	-	6,58	0,0	0,0	-	1,18	13,40	0
8	В-Михайлівський	143,594	41,83	0,470	-	0,15	-	-	12,97	0,0	0,0	-	1,08	27,16	0
9	Іванівський	116,196	29,615	0,385	-	0,64	-	-	6,18	0,0	0,0	-	0,98	21,43	0
10	Ізмаїльський	119,399	28,833	2,983	8,0	4,60	-	-	5,29	0,0	0,0	-	1,71	6,25	0
11	Кілійський	135,8695	121,223	51,483	32,8	29,92	-	-	2,50	0,0	0,2	-	0,33	3,99	0
12	Кодимський	81,844	33,449	3,199	-	0,11	-	-	16,34	0,0	0,0	-	1,53	12,27	0
13	Лиманський	148,868	45,829	4,202	22,0	0,18	-	-	5,18	0,0	0,3	-	0,66	13,307	0
14	Подільський	102,615	36,827	0,937	-	0,51	-	-	13,13	0,0	0,0	-	1,65	20,60	0
15	Окнянський	101,287	28,22	-	-	0,8	-	-	8,09	0,0	0,0	-	1,46	17,87	0
16	Любашівський	110,03	27,77	-	-	0,97	-	-	6,53	0,0	0,0	-	0,96	18,31	0
17	Миколаївський	109,2926	24,018	0,048	-	0,24	-	-	8,27	0,0	0,0	-	0,68	14,78	0
18	Овідіопольський	81,485	24,557	8,227	8,0	1,22	-	-	3,34	0,0	0,3	-	0,65	2,82	0
19	Ренійський	86,124	19,096	-	7,5	4,17	-	-	2,56	0,0	0,0	-	0,86	4,78	0
20	Роздільнянський	136,797	36,778	0,028	-	0,64	-	-	6,18	0,0	0,0	-	1,45	22,23	0
21	Савранський	61,746	28,177	8,407	-	0,57	-	-	12,52	0,0	0,0	-	0,53	6,15	0
22	Саратський	147,45	25,07	-	-	0,15	-	-	5,76	0,0	0,0	-	1,12	18,04	0
23	Тарутинський	187,357	54,174	5,474	-	1,16	-	-	11,21	0,0	0,0	-	1,86	34,47	0
24	Татарбунарський	174,758	89,5	28,268	48,0	0,56	-	-	4,14	0,0	0,1	-	2,99	5,401	0
25	Захарівський	95,61	33,1	1,419	-	0,26	-	-	12,35	0,0	0,0	-	0,68	18,38	0
26	Ширяївський	150,183	43,296	0,696	-	0,45	-	-	7,16	0,0	0,0	-	1,0	33,99	0

Додаток Б

Перелік та характеристика основних річок Одеської області [143]

Назва	Протяжність по території регіону, км	Кількість населених пунктів вздовж берегової смуги	Водосховища
р. Дунай	175	2	
р. Дністер	88		
р. Південний Буг	40	3	1
р. Кодима	100	27	13(2)
р. Когильник	101,6	11	9
р. Кучурган	119	19	9
р. Тилігул	162	27	7
р. Чичикля	43,1	10	5
р. Ялпуг	12,5	3	2
Золота - Волядинка	15	1	2
Білочі	23,7	4	5
Окна – Молокіш	7,6	2	3
Чорна (Дністер)	37,2	1	3(1)
Рибниця	43,0	1	3
Ягорлик	96,7	13	16(1)
Гонората	19,3		
Тростянець	25,5	8	10
Кульна	39,9		
Чорна (Кульна)	27,7		
рук. Турунчук	21,0		
В. Сошка	30,0		
Великий Канай	40,0		
Дівка	3,5		
Карапурт			
Карасулак	37,5	3	4
Кайраклія			
Гегеуцу	28,1		1(1)
Ташбунар	40	5	6(2)
В. Катлабух	47,5	15	15(2)
М. Катлабух	44,7	5	5(2)
Єніка	40,0	2	6
Кіргиж - Китай	52,0	5	4(2)
Єнікіой	11,5		
Кіргиж	53,0	6	6(1)
Аліяга	67,5	6	5(1)
Ташлик	29,0	3	7
Дракуля	52,3	2	2(2)
Нерушай	52,5	2	3(3)
Скін оса	24,0	3	1
Чага	41	7	8
Сака	38	6	2
б.Кантемір	21,6	4	2
Ламбровська			
Арса	16,0	5	1
Джалар	29	3	4(2)
Чилігідер	42,7	6	8(1)
Кагач	29,5	2	1(1)

Додаток В

Місткість та номерний фонд готелів та аналогічних засобів
розміщування за категорією засобів в Одеській області на 2015 р. [54]

Засоби розміщення	Кількість номерів на кінець звітного періоду, усього	З них				Середня місткість	
		вищої категорії	першої категорії (стандарт)	другої категорії	третьої категорії	місце	номерів
1	3	4	5	6	7	8	9
Готелі та аналогічні засоби розміщування, усього	6499	1528	3990	286	400	50	26
з них мають категорію							
* (1 зірка)	67	17	50	–	–	20	17
** (2 зірки)	556	218	330	8	–	241	139
*** (3 зірки)	1368	416	952	–	–	144	76
**** (4 зірки)	430	130	300	–	–	62	33
***** (5 зірок)	266	65	201	–	–	75	38
без категорії (зірок)	3812	682	2157	278	400	36	19

Додаток Г

Доходи від послуг наданих колективними засобами Одеської області розміщування за типами засобів за 2015 р. (тис.грн)

Найменування	Доходи від наданих послуг (без ПДВ, акцизів і аналогічних платежів, усього)	У тому числі		
		від продажу номерів (плата за проживання)	від реалізації путівок	від додаткових послуг, що не входять у вартість номера путівки (курсівки)
1	2	3	4	5
Колективні засоби розміщування, усього	691208,8	209101,1	265546,5	54551,2
Готелі та аналогічні засоби розміщування	298857,9	168376,9	3012,3	32443,1
Готелі	227653,2	163733,2	3012,3	32332,5
Хостели	1401,1	–	–	–
Гуртожитки для приїжджих	4461,4	138,2	–	–
Інші місця для тимчасового розміщування	65342,2	4505,5	–	110,6
Спеціалізовані засоби розміщування	392350,9	40724,2	262534,2	22108,1
Санаторії	126688,6	1766,5	116729,5	8192,6
Дитячі санаторії	26749,8	–	26517,1	232,7
Санаторії-профілакторії	28324,7	2044,0	20435,8	5844,9
Будинки та пансіонати відпочинку	7979,5	5158,2	1609,9	1211,4
Бази відпочинку, інші заклади відпочинку	202608,3	31755,5	97241,9	6626,5

Додаток Д

Напрями діяльності та обсяги фінансування Програми розвитку туристично-рекреаційної галузі Одеської області на 2011-2015рр.

Назва напрямку діяльності	Джерела фінансування	Прогнозний обсяг фінансування		Частина в загальному фінансуванні, %
		тис. грн.	%	
Облаштування туристичних маршрутів і об'єктів туристичних відвідувань	Усього	1 548,5	0,26	0,26
	місцевий бюджет, у тому числі:	1 306,0	0,22	0,22
	обласний	1 006,0	0,17	0,17
	міський	300,0	0,05	0,05
	районий	0,0	-	-
	інші	242,5	0,04	0,04
Розбудова морської туристичної та курортної інфраструктури	Усього	595 705,0	99,74	98,62
	місцевий бюджет, у тому числі:	205,0	0,03	0,03
	обласний	205,0	0,03	0,03
	міський	0,0	-	-
	районий	0,0	-	-
	інші	595 500,0	99,71	98,59
Усього		597 253,5	100	98,88
місцевий бюджет, у тому числі:		1 511,0	0,25	0,25
обласний		1 211,0	0,2	0,2
міський		300,0	0,05	0,05
районий		0,0	-	-
інші		595 742,5	99,75	98,63
Покращення якості та розширення спектра пропонованих туристичних послуг	Усього	1 921,0	86,10	0,32
	місцевий бюджет, у тому числі:	1 921,0	86,10	0,32
	обласний	1 666,0	74,67	0,28
	міський	255,0	11,13	0,04
	районий	0,0	-	-
	інші	0,0	-	-
Підтримка дитячого та молодіжного туризму	Усього	310,0	13,90	0,05
	місцевий бюджет, у тому числі:	310,0	13,90	0,05
	обласний	310,0	13,90	0,05
	міський	0,0	-	-
	районий	0,0	-	-
	інші	0,0	-	-
Усього		2 231,0	100	0,37

Додаток Е

Перелік робіт щодо заснування конкретного екотехнопарку

№	Етапи і заходи	Виконавець
	<u>Підготовчий етап</u>	
1	Ознайомлення депутатів сільських рад з цим проектом	Ініціативна група
2	Прийняття рішення сільськими радами щодо утворення екотехнопарку	Сільські ради
3	Утворення органу регіонального моніторингу, маркетингу та менеджменту створення екологічного парку (з доданням йому типових функцій бізнес-інкубатора) у вигляді неприбуткової організації (надалі – орган менеджменту)	Сільські ради
4	Проведення семінару-навчання апарату органу менеджменту та голів сільських рад методам планування, рекламування і управління процесом створення екотехнопарку, побудови нових видів зв'язків із зовнішнім світом	Ініціативна група
5	Створення сайту в мережі Інтернет з інформацією про екотехнопарк	Орган менеджменту
6	Утворення при органі менеджменту постійно діючого навчально-консультативного пункту для підприємницького активу громад	Орган менеджменту
7	Проведення роз'яснювальної роботи серед мешканців населених пунктів, розташованих на території екотехнопарку, щодо утворення екологічного парку	Орган менеджменту
8	Проведення серед підприємців роз'яснювальної роботи щодо подання ідей та пропозицій, націлених на розвиток екотехнопарку, для чого	Орган менеджменту
	<u>Етап моніторингу і проектування екотехнопарку</u>	
9	Вивчення ступеню розвитку виробничої і соціальної інфраструктури території екотехнопарку та визначення напрямів їх розвитку.	Наукова спільнота
10	Проведення інвентаризації джерел забруднення території екотехнопарку, водних ресурсів і повітря	Наукова спільнота
11	Аналіз і конкурсний відбір одержаних пропозицій, націлених на розвиток екотехнопарку	Орган менеджменту

12	Розробка бізнес-планів на відібрані бізнес-пропозиції; видання по кожному бізнес-плану буклету з резюме; розміщення резюме бізнес-планів в Інтернеті	Орган менеджменту
13	Проведення інвентаризації документів, що засвідчують право власності на природно-ресурсні та матеріально-технічні активи територіальних громад екотехнопарку	Орган менеджменту
14	Визначення вартості природно-ресурсних та матеріально-технічних активів екотехнопарку	Наукова спільнота
15	Виконання функціонального зонування території екотехнопарку	Наукова спільнота
16	Розробка генерального плану забудови населених пунктів і розвитку території екотехнопарку	Проектна організація
17	Проведення науково-дослідних робіт щодо можливих об'ємів використання природно-ресурсного потенціалу	Наукова спільнота
18	Розробка проектів функціональних систем екотехнопарку	Наукова спільнота
19	Укладення договору наміру з суб'єктами господарювання та господарями садиб про сумісну діяльність з заснування, функціонування і розвитку екотехнопарку	Орган менеджменту
20	Розробка бюджетної програми підтримки діяльності органу господарського розвитку і управління екотехнопарку	Наукова спільнота
	<i><u>Етап підготовки проекту вільної економічної зони</u></i>	
21	Виконання точного опису кордонів спеціальної (вільної) економічної зони та карти її території	Наукова спільнота
22	Розробка техніко-економічне обґрунтування доцільності створення і функціонування спеціальної (вільної) економічної зони на території екотехнопарку.	Наукова спільнота
23	Розробка проекту положення про статус та систему управління спеціальною (вільною) економічною зоною	Наукова спільнота
24	Розробка проекту закону України про створення спеціальної (вільної) економічної зони	Наукова спільнота

25	Подання Одеській обласній раді та Одеській обласній адміністрації пропозиції про їх клопотання щодо створення спеціальної (вільної) економічної зони перед Верховною Радою України та подання відповідної пропозиції Кабінету Міністрів України	Сільські ради
	<u>Законотворчий етап</u>	
26	Прийняття рішення Одеською обласною радою та Одеською обласною державною адміністрацією про клопотання про створення спеціальної (вільної) економічної зони перед Верховною Радою України та подання відповідної документації Кабінету Міністрів України для подальшого провадження	Обласна рада
	<u>Етап державної реєстрації екотехнопарку</u>	
27	Розробка статуту та проведення державної реєстрації органу господарського розвитку і управління екопарку як суб'єкта господарювання (комунального підприємства)	Орган менеджменту
28	Укладення договорів з суб'єктами господарювання та господарями садіб про сумісну діяльність з функціонування і розвитку екотехнопарку	Комунальне підприємство
29	Акціонування природно-ресурсного і господарсько-економічного потенціалу екопарку	Комунальне підприємство
	<u>Етап становлення екотехнопарку</u>	
30	Одержання кредитів, залучення інвесторів, налагодження виробництва товару та його реалізація	Комунальне підприємство, суб'єкти господарювання
	<u>Етап поширення досвіду</u>	
31	Аналіз результатів виконання проекту	Ініціативна група
32	Виготовлення рекламних електронних дисків та друкованих буклетів з інформацією про екотехнопарк для розповсюдження на різних форумах	Орган менеджменту
33	Проведення міжнародної науково-практичної конференції з питань створення подібних екотехнопарків на території Одеської області	Ініціативна група

Загальні критерії сталого туризму згідно вимог Міжнародної організації з сертифікації сталої туристичної діяльності Green Globe

Категорія	Тематика категорії	Загальні критерії
Категорія А	Демонструє ефективність сталого управління : - впровадження системи сталого менеджменту; -	Бізнес впроваджує довгострокову систему управління стійкості, яка підходить до своєї реальності і масштабу, і що розглядаються питання охорони навколишнього середовища, соціально-культурних, якості, здоров'я та безпеки.
Категорія В	Максимальні соціальні та економічні вигоди для місцевого співтовариства і мінімізація негативного впливу	Бізнес активно підтримує ініціативи щодо соціального та інфраструктури громадського розвитку, включаючи, серед іншого, освіту, охорону здоров'я та санітарні норми.
Категорія С	Підвищення ролі культурної спадщини і мінімізація негативного впливу	Бізнес слідує встановленим керівним принципам, або кодексу поведінки для відвідування культурно, або історично чутливих ділянок, щоб мінімізувати вплив відвідувача і максимізувати задоволення.
Категорія Д	Максимальні вигоди для навколишнього середовища та мінімізація негативного впливу.	Політика закупівель сприяє виробництву екологічно чистих продуктів для будівельних матеріалів, капітальних товарів, продуктів харчування та витратних матеріалів.

Примітка: Узагальнено автором на основі [215]

Додаток Ж

Комплексна програма розвитку туризму і курортно-рекреаційної галузі Татарбунарського району Одеської області 2016 - 2020 роки

<p>I. Визначення проблеми, на розв'язання якої спрямована програма</p>
<p>На території Татарбунарського району відсутні великі промислові підприємства. Більшість населення зайнята в сільському господарстві. Південний клімат дозволяє вирощувати всі можливі в Україні овочі і фрукти. Основним багатством краю є водні ресурси. Протяжність чорноморського узбережжя близько 50 км, більше десятка солоних озер, чотири водосховища.</p> <p>Ці чинники сприяють створенню і функціонуванню в районі мережі закладів відпочинку для місцевого населення, а також туристів з інших регіонів України і близького зарубіжжя.</p> <p>Разом з тим подальшому розвитку туризму і курортно-рекреаційної галузі в районі перешкоджає: недосконалість нормативно-правової бази; невідповідність переважної більшості туристичних об'єктів міжнародним стандартам; хаотичність забудов, відсутність видержаного стилю архітектури, фізичний та моральний знос більшості будівель; незадовільний стан туристичної, сервісної та інформаційної інфраструктури в зонах відпочинку і вздовж автомобільних доріг; неефективність використання рекреаційних ресурсів і необхідність їх збереження; нерозвинена система організації дозвілля та низький рівень культури і платоспроможності відпочиваючих; відсутність газо- та водопроводів; недостатня забезпеченість туристичної галузі висококваліфікованими фахівцями; недостатність державної підтримки і комплексного підходу до рекламування регіонального туристичного продукту на внутрішньому і міжнародному ринку туристичних послуг.</p>
<p>II. Мета і основні задачі Програми</p>
<p>Основною метою Програми є створення конкурентоспроможного на українському і міжнародному ринку регіонального туристичного продукту шляхом комплексного використання туристичних і курортно-рекреаційних можливостей регіону і розвитку інфраструктури туризму, збереження екологічної рівноваги і культурної спадщини.</p> <p>Основними задачами Програми є: забезпечення стійкого розвитку туристичної і курортно-рекреаційної галузі; підвищення рівня життя громадян і створення додаткових робочих місць; нарощування об'ємів надання туристичних послуг; збільшення частини очікуваних доходів від туристичної і курортно-рекреаційної галузі у районному і місцевих бюджетах; залучення коштів іноземних і вітчизняних інвесторів для розвитку туристичної інфраструктури; підвищення ефективності використання рекреаційних ресурсів і об'єктів культурної спадщини; поліпшення інформаційного і рекламного забезпечення.</p>
<p>III. Обґрунтування шляхів і засобів розв'язання проблеми, обсягів та джерел фінансування; строки та етапи виконання програми</p>
<p>Відділ культури за участю інших структурних підрозділів райдержадміністрації, органів місцевого самоврядування щороку розробляє план дій по виконанню передбачених Програмою заходів та здійснює координацію діяльності місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, суб'єктів підприємництва незалежно від форм власності, громадських організацій і об'єднань з питань виконання Програми.</p> <p>Фінансування виконання Програми здійснюється в рамках асигнувань, передбачених в місцевих бюджетах, а також за рахунок залучення коштів державного бюджету і інших джерел.</p>

Продовження Додатку Ж

<p>IV. Напрями діяльності та заходи програми</p>
<p>Програмою передбачається реалізація комплексу заходів, які сприятимуть розв'язанню наявних соціально-економічних проблем, активізації підприємницької діяльності суб'єктів господарювання всіх форм власності, поліпшенню їхнього фінансового становища, збільшенню обсягів конкурентноспроможних туристично-оздоровчих послуг, здатних задовольнити потреби населення країни та іноземних громадян, забезпеченню на цій основі динамічного розвитку сіл та району в цілому при дотриманні екологічної рівноваги і збереженні історико-культурної спадщини.</p> <p>Програма підготовлена відділом культури районної державної адміністрації з урахуванням пропозицій структурних підрозділів райдержадміністрації, виконкомів сільських рад за підтримки підприємств, що працюють у цьому напрямку.</p> <p>Нормативно-правову базу Програми складають:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Закон України «Про туризм»; - Закон України «Про курорти».
<p>V. Очікувані результати реалізації та ефективність Програми</p>
<p>Виконання Програми дасть можливість:</p> <p>ефективно використовувати наявні туристичні і рекреаційні ресурси регіону; стимулювати розвиток сучасної туристичної інфраструктури, упорядкувати і модернізувати її об'єкти; значно збільшити об'єм туристичних послуг і товарів, підвищити їх якість; створити сприятливі умови для задоволення потреб населення і іноземних туристів в активному відпочинку, зміцненні здоров'я, для залучення до культурних цінностей, розширення різноманітності туристичних маршрутів, зміцнення матеріально-технічної бази туризму; підвищити рівень транспортної інфраструктури і інвестиційну привабливість регіону; створити значну кількість робочих місць в невиробничій сфері, яка сприятиме позитивним змінам в структурі зайнятості населення; створити економічні умови для відновлення навколишнього природного середовища, об'єктів історико-культурної спадщини і підвищення зацікавленості місцевого населення в їх збереженні.</p>
<p>VI. Координація та контроль за ходом виконанням, моніторинг Програми</p>
<p>Загальний контроль за ходом реалізації програми здійснює районна рада.</p> <p>Відділ культури райдержадміністрації щорічно вносить на розгляд районної ради інформаційно-аналітичну довідку про хід виконання Комплексної програми розвитку туризму і курортно-рекреаційної галузі на 2016 - 2020 роки за підсумками року, пропозиції щодо її фінансового забезпечення на наступний рік.</p> <p>З метою забезпечення збору, обробки, збереження і аналізу інформації про стан туристичної і курортно-рекреаційної сфери району, прогнозування її змін під впливом соціально-економічної діяльності, а також розробки коректив і рекомендацій для ухвалення управлінських рішень створюється система регіонального моніторингу на основі показників кількісного і якісного плану.</p>

Одеська міська рада
Департамент культури та туризму
вул. Катерининська, 14, Одеса 65026, Україна
Тел.: +380487230298, факс: +380487238473
Веб-сайт: www.kultura.od.ua,
www.odessatourism.org
Ел. пошта: director.dct@omr.odessa.ua

Odessa City Council
Department of Culture and Tourism
14 Ekaterininskaya Str., Odessa 65026, Ukraine
Tel.: +380487230298, fax: +380487238473
Website: www.kultura.od.ua,
www.odessatourism.org
E-mail: director.dct@omr.odessa.ua

15. 12. 15 № 01-21/014

на № _____ від _____

Директору Інституту проблем
ринку та економіко-екологічних
досліджень НАН України
акад. НАНУ, д.е.н., проф.
Буркинському Б.В.

Шановний Борисе Володимировичу!

Департамент культури та туризму Одеської міської ради розглянув доповідну записку «Пропозиції щодо пріоритетів розвитку туристично-рекреаційної сфери в контексті раціонального природокористування» (підготовлену у відділі економічного регулювання природокористування) і визначає, що представлені матеріали безумовно є актуальними та корисними.

Особливий інтерес представляє обґрунтування взаємозв'язку між поліфункціональністю використання природно-ресурсного потенціалу територій та підвищенням ефективності туристично-рекреаційної діяльності.

Пропозиції надані в представленому матеріалі будуть використовуватися при підготовці стратегічних та програмних документів розвитку туристично-рекреаційної діяльності в м. Одесі з метою отримання синергетичного ефекту розвитку цієї сфери із збереженням природно-рекреаційних ресурсів.

С уважением

директор департаменту

Т.Ю.Маркова

ОДЕСЬКА МІСЬКА РАДА
ДЕПАРТАМЕНТ
ЕКОЛОГІЇ ТА РОЗВИТКУ
РЕКРЕАЦІЙНИХ ЗОН

вул. Дерибасівська, 14, м. Одеса, 65026,
тел. (048) 725-03-71, 722-10-70, тел./факс 724-33-24

ОДЕССКИЙ ГОРОДСКОЙ СОВЕТ
ДЕПАРТАМЕНТ
ЭКОЛОГИИ И РАЗВИТИЯ
РЕКРЕАЦИОННЫХ ЗОН

ул. Дерибасовская, 14, г. Одесса, 65026,
тел. (048) 725-03-71, 722-10-70, тел./факс 724-33-24

e-mail: ecocity@omr.odessa.ua

04.12.2015 № 1594/01-14/1

На № _____ від _____

Директору Інституту проблем ринку
та економіко-екологічних
досліджень НАН України, академіку
НАН України, д.е.н., професору
Буркінському Б.В.

Шановний Борисе Володимировичу!

Департамент екології та розвитку рекреаційних зон Одеської міської ради розглянуто лист Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України від 20.11.2015 року № 2/504 щодо доповідної записки «Пропозиції щодо пріоритетів розвитку туристично-рекреаційної сфери в контексті раціонального природокористування» підготовленого відділом економічного регулювання природокористування.

Зазначені в наданих матеріалах проблеми є актуальними, особливий інтерес представляє обґрунтування взаємозв'язку між поліфункціональністю використання природно-ресурсного потенціалу територій та підвищення ефективності туристично-рекреаційної діяльності.

Пропозиції надані в представленому матеріалі будуть враховані у роботі департаменту екології та розвитку рекреаційних зон Одеської міської ради.

З повагою

директор департаменту

Т.В. Касько

